

УНИВЕРЗИТЕТ "КИРИЛ И МЕТОДИ" - СКОПЈЕ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Докторска дисертација:

ПОЛИТИЧКАТА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА НА УЧЕНИЦИТЕ ВО ОСНОВНИТЕ УЧИЛИШТА

Кандидат: м-р Емилија Симоска

Ментор: д-р Владо Гоати

Скопје 1990

С О Д Р Ж И Н А

1. Вовед во предметот на трудот	1
2. Појмовно-хипотетско определување	11
3. Училиштето како носител на политичката социјализација	42
4. Методолошки пристап во истражувањето	55
5. Социо-политичкиот контекст како рамка во која учебниците се пишуваат и употребуваат	61 74
6. Емпириски резултати	162
7. Заклучно сумирање на резултатите	200
8. Користена литература	205
9. Список на анализираните учебници	207
10. Анкетен прашалник - прилог	

1. Вовед во предметот на трудот

Социјализацијата, или воведувањето на поединците во системот на општествено прифатливите вредности, модели и стандарди за однесување е еден од оние процеси за кои не би било пренагласено да се каже дека непосредно го детерминираат функционирањето и опстанокот на самата општествена заедница. Пренесувањето на селектирани содржини од културното наследство е секогаш во функција на формирањето на таков тип личност, која ќе соодветствува на потребите на општеството - конкретно - на општествениот развиток и промени во предвидените насоки, како и на постигнувањето и одржувањето на неопходниот степен на социјалната кохезија. Во таа смисла, не е без основа тврдењето дека иднината на едно општество во голема мера зависи од соодветната социјализација на неговите припадници.

Посебно значаен момент во оваа културна трансмисија претставува политичката социјализација како нејзин интегрален дел. Формирањето на политичките ориентации, усвојувањето на политичките вредности, вклопувањето на поединците во постоечките релации и улоги е проблем кој е присутен во теоретските расправи уште од самите почетоци на научната мисла. Маѓутов, вистинската афирмација на прашањето "како да се изгради пожелниот политички човек" и да се канализира неговото политичко однесување без поголеми ототапувања, доаѓа до израз дури во втората половина од дваесеттиот век, како резултат на зголемениот интерес за психолошките и психо-социјалните

аспекти на политиката. Со тоа и познатите прашања за односот помеѓу поединецот и општествената заедница добиваат нови, побогати димензии, отворајќи можности тие да бидат посматрани и проучувани во контекст на еден мошне широк оплет на релации. Заради тоа, може да се каже дека; додека постојат "поединецот" и "заедницата", овој проблем нема никогаш да загуби од својата актуелност, независно од времето или општествено-политичката констелација,

Со оглед на комплексноста на самиот процес на политичката социјализација, постојат најразлични приоди и предметни насоки во чии рамки тој би можел да биде проучуван. Од друга страна, и комплексноста на поимот отвора можности за негово посматрање во областите на повеќе научни дисциплини. Воушност, за негово целосно согледување во сите свои нивоа, неопходни се долгорочни и пред се интердисциплинарни истражувања. Што се однесува до содржините на ваквите истражувања, можеби најилустративниот став ќе се најде во познатата формулација на Херолд Ласвел,¹⁾ според кој на политичката социјализација може да и се пријде во контекст на прашањата: "кој учи", "од кого учи", "што учи", "под кои околности" и "со каков ефект". Прашањата ги опфаќаат петте основни проблеми кои можат да бидат предмети на истражување:

- поединецот како субјект во политичката социјализација
- носителите (агенсите, посредниците) во политичкото социјализирање;
- содржините на политичката социјализација (политичката култура која низ неа се пренесува);
- објективните фактори кои влијаат врз политичката социјализација (социјални, економски, политички); и

¹⁾ LASWELL H.: "ANALYSIS OF POLITICAL BEHAVIOUR", 3L FOR SOCIOLOGY AND SOCIAL RESEARCH, LONDON, 1947, стр. 87/88

- ефектите, односно, резултатите на политичкото социјализирање;

Овој труд е насочен кон единот од носителите на политичката социјализација - училиштето, како и кон ефектите од политичкото социјализирање во рамки на овој аспект. Мотивите за изборот на оваа тема произлегуваат од неколку актуелни појави во нашето општество.

Пред сè, веќе повеќе години наназад е воочувано (и ~~е~~ ^{практично} ~~и~~ ^{риски} потврдено) дека постои огромен расчекор помеѓу нашите прокламирани начела и нивната практична реализација, помеѓу официјалните вредности и практично усвоениот доминантен вредносен систем, - или најконкретно - помеѓу посануваниот, планираниот тип на поединец кој би бил носител на политичките збиднувања и фактичниот, стварниот учесник во политичниот живот. (До оваа точка, би било погрешно споменатиот расчекор да се третира како специфично југословенски проблем, бидејќи во ниедно општество не може да стане збор за целосно поклопување помеѓу официјалниот и доминантниот вредносен систем или воопшто - за идентификација на ние и да е ниво помеѓу планираното и реализираното).

Причините за ваквите појави веќе ја истакнуваат политичката социјализација во прв план. При тоа е вообичаено (што е веќе специфично "наш" природ) ~~идејќи~~ несоодветноста во усвоениот вредносен систем да се третира како резултат на делувањето на една широка мрежа на фактори и носители во процесот на политичката социјализација, чија насока не може во целост да се артикулира ниту контролира. Факт е дека овие неинституционализирани посредници (семејство, групи на пријатели и сл. - за кои подетално ќе стане

збор во наредното поглавие) имаат широк простор за влијание, при што тоа може да биде сосема дивергентно на насоката на делување на институционализираните, општествено - "контролирани" агенсии.

Поточно, содржината на политичката социјализација (вредностите, ставовите, ориентациите кои се усвојуваат) може да биде различна, па и спротивна по конотација кај одделните носители, при што планирањето одвивање на овој процес се отежнува, а во извесни околности може и целосно да се блокира. Меѓутоа, проблемот кој се јавува во однос на третманот на ова прашање лежи во сосема произволното валоризирање на улогата на различните агенсии. Имено, наспроти нотакнувањето на можните негативни ефекти од делувањето на неинституционализираните посредници, едновременно се пренагласува позитивната улога на институционализираните. Ова посебно се однесува на воспитно-образовниот процес во целина, на училиштата, различните политички школи, стручно-воспитната литература и сл. При тоа, сосема некритички се поаѓа од една недокажана претпоставка, според која: содржината која преку наведените посредници се пренесува е во целост согласна на официјалната, посануваната политичка култура, дека вредностите кои се презентираат за усвојување е навистина произлегуваат од основните барања и начела на кои нашето општество се темели, дека проектираната, понудената "политичка личност" како модел кореспондира со потребите на оваа заедница.

Дали е тоа вистинската слика, е прашање кое во најголема мера ја определува темата на овој труд. Претпоставка е дека политичката социјализација која е реализирана на овој ниво, ни самата не соодветствува на сопствените цели. Во прилог на тоа говори и

следнава релација: Ако се тврди дека и после четири децении интензивна работа на планот на градењето на политичката свест и култура, несоодветните, непожелните вредности и ориентации сепуште имаат цврста подлога (пренесувани преку неинституционализираните посредници), тоа едновременно значи и дека ниту институционализираните агенси не ја одиграле својата улога правилно, поточно - потфрлиле во остварувањето на своето влијание во процесот на политичката социјализација.

Од постоечките институции, за ова истражување е избрано училиштето, како особено интересно во контекст на споменатиот проблем. Изборот на училиштето е инспириран од едно несомнено актуелно прашање: "дали планирањето и контролата врз образовниот систем (процес) обезбедуваат едновремена контролирана и планирана политичка социјализација?". Поконкретно, дали наставните содржини (за чие пренесување е "задолжено" училиштето) и со оглед на стручната и општествената контрола на која подлежат, навистина одат во прилог на "правилното", "успешното" социјализирање на поединците?

Од различните видови на училишта пак, за проучување е избрано основното училиште и тоа од неколку причини:

Пред сè, заради уставната определба за задолжително основно образование, со овој конкретен процес е опфатена најширока популација. Фактот што е тоа едновременно "прво" и најшироко аплицирано, со право ја востановува оваа институција како "фундамент", вистинска "основа", на која се надоградуваат различни образовни и воспитни сегменти. Во овој контекст е особено релевантно да се види каква е основата што овој посредник ја нуди во однос на политичката социјализација.

Од друга страна стои и фактот што сите ученици во основните училишта се подложени на еднаква политичка социјализација (еднаквост во институционалната димензија на процесот). Разликите во ефектите, односно, во степенот на усвоеност на овие содржини, според тоа би се должел на делувањето на други фактори и извори. На тој начин, истражувањето на политичката социјализација во овој контекст, посредно би унажало и на реалната "мој" на училиштето (основното) во овој процес.

Покрај наведеново, може да се претпостави дека влијанието на училиштето како агенс е најголемо токму на возраста до 15 години. Подоцна, учениците веќе имаат одредено ниво на формирана политичка култура, што имплицира и селективен однос кон понудените вредности. Тие, исто така (по завршувањето на основното училиште) се насочени во различни научни и стручни области и воопшто - се социјализираат со различни содржини и методи, така што во посматрањето на политичката социјализација би се "вмешале" и редица други факторски категории.

Истражувањето на политичката социјализација во една релативно "почиста" форма е и можеби најизведливо во основните училишта и од аспект на возраста на учениците, бидејќи влијанието на повеќе други фактори кои можат да го пренасочат овој процес е во извесна мера помало. (За илустрација може да послужи како пример - политичката практика, која е неисцрпен извор и носител на политичкото социјализирање. Таа на оваа возраст магутоа, претставува сфера кон која учениците имаат повеќе однос на посматрачи одошто на учесници. Истото се однесува и на социјално-економскиот момент. Имено, учениците во оваа старосна рамка сèуште немаат изградено сопствени

социјален и економски статус, нити можат јасно да ја согледаат сопствената социо-економска позиција. Заради тоа и социо-економските фактори во тој период не влијаат врз ученикот толку директно колку што може да влијае училиштето.)

Имајќи ги наведените елементи предвид, овој труд - кој за предмет ја има политичката социјализација во основните училишта во СР Македонија, би се обидел да одговори на следниве прашања:

- каква е политичката социјализација во основните училишта од аспект на наставните содржини кои се презентирани во важечките учебници (кои вредности се афирмирани, на каков начин и каков ефект од нив може да се очекува) - што ^Е ~~ќе~~ ~~се~~ ~~биде~~ истражено преку анализа на содржината на учебниците за основните училишта;

- каква е политичката социјализираност, односно кои се "контурите" на политичката култура на учениците во моментот кога за нив завршува политичката социјализација преку основното училиште - за што се испитани нивните сопствени вредности и ставови.

..

Врамето во кое е ова истражување изведено претставува посебен предизвик за секој истражувач од оваа област. Имено, годините 1988, 1989 и почетокот на 1990, за југословенското општество претставуваа вистинска пресвртница во социјалната, економската и политичката сфера, што во огромна мера се одразува и врз политичката свест во најширока смисла. Во рамки на вредносниот систем, состојбата резултираше со тоа што голем дел од вредностите ~~кои~~ ја променија својата конотација, изгубија од своето значење или беа целосно заменети со нови. Јасно е дека овие пореметувања веќе не

претставуваат вредносни "осцилации", туку се работи за вистинско превреднување на стварноста воопшто. Како ова се одразува врз поединците и нивните вредности, е познато. Меѓутоа, кризата која се јавува и ќе се јавува нема да биде манифестирана само на индивидуално ниво, туку ќе предизвика вистински "хаос" токму во институционализираните носители на политичката социјализација. Новите трендови и движења ќе бараат ресоцијализација на поединците но и промена на досега важечките содржини, методи на социјализацијата, и воопшто - промена на улогата на многу од носителите на овој процес. Во тој контекст и училиштето ќе се најде во мошне специфична позиција. Голем дел од содржините со кои се изведува наставата се веќе несоодветни.

Што се однесува до ова истражување, тоа е навистина спроведено во еден критичен момент, токму на границата помеѓу "старите" и "новите" вредносни ориентации. Содржините во учебниците не се свушта променети и во тој однос се јавува еден проблем за интерпретацијата на резултатите, кој би требало на почетокот да биде истакнат:

Имено, проблемот се јавува во однос на "мерилото" со кое политичката социјализација во учебниците и кај учениците треба да биде оценувана како соодветна или несоодветна. Поточно, во моментот кога учебниците биле издадени, мерилото за нивната соодветност, односно, успешното социјализирање во предвидената насока би пошло од степенот во кој тие го одразуваат официјалниот вредносен систем. Меѓутоа, со одред на тоа што промените кај нас дојдоа практично "преку ној", во моментот на интерпретацијата, истиот тој официјален вредносен систем се третираше веќе како надминат, несоодветен,

а во однос на еден сегмент и - непожелан.

Овој проблем е уште покарактеристичен во однос на учениците, наде се јавува и сөөевиден парадокс. Произлегува дена: колку што се тие "поуспешно" социјализирани (со оние вредности со кои во наставата биле во допир), толку се тие помалку "употребливи" во политичкиот живот во моментот. Поинаку: што повеќе ученикот ги "научил" и прифатил понудените (во наставата) вредности, толку повеќе напор ќе треба да вложи да ги "заборави" или прилагоди, бидејќи голем дел од нив на ова општество, во овој момент, едноставно не му се потребни.

Имајќи го ова предвид, при презентирањето на резултатите од истражувањето ќе бидат земени в обзир и двете димензии на "спорните", превреднуваните вредности: нивната конотација во моментот на пишувањето на учебниците и спроведувањето на анкетата и нивната нова, промената конотација-данес. Во тој контекст, би се добил увид уште во едно прашање кое не беше и не можеше да биде предвидено при конципирањето на овој труд:

- од аспект на учебниците - прашањето: кои се содржините кои би требало да бидат променети за да соодветствуваат на новонастанатите промени во овие сфери?

- од аспект на учениците - прашањето: дали е нивниот индивидуален вредносен систем таков, да може да претставува основа за надградување на новоконципираната политичка култура и дали нивните ориентации воопшто одат во насока на наредена "демократска обнова на општеството" ?

Самото значење на ова истражување би можело да се посматра во две насоки:

Пред сè, факт е дека во научната мисла и емпирија во нашата република, долго време беше занемарувана сферата на вредностите воопшто, а особено политичката социјализација како процес. Дури и оние истражувања кои го допираа проблемот на политичката култура, неа ја третираа исклучиво како показател или резултат на делувањето на социјалните и економските фактори, скоро игнорирајќи ги останатите димензии на овој комплексен феномен. ~~Духов~~ При тоа, носителите кои учествуваат во формирањето на оваа култура и не биле посебен предмет на проучување во оваа ралација. Денес, кога политичката состојба во земјата покажува колкаво всушност може да биде алијанието на вредносниот систем на поединците врз политичките збиднувања, се отвара и потреба за пополнување на овие "празнини" во тематските насоки на истражувањата од оваа област. Во таа смисла, и овој зафат би можел да даде свој придонес, како обид да се согледа барем еден аспект од актуелните проблеми врсани за политичката социјализација нај нас.

Втората димензија е во практичната применливост на резултатите, кои се по својот карактер нужно аплинабилни. Тука, останува само оценувањето дека - доколку на политичката социјализација кај нас и се даде соодветното значење (нов евидентно суштество нема), тогаш и овие податоци би можеле и практично да се искористат во функција на провиститувањето на нејзините форми, носители и методи.

2. Појмовно-хипотетско определување

Со оглед на тоа што поимите: политичка социјализација, политичка култура, вредности и сл. - заради својата израз на комплексност - се извор на различни гледишта, на почетоков ќе бидат изнесени нивните определби, дефинициони рамки и смислата во која ќе бидат употребувани во натамошниот текст.

1. Политичка социјализација

Самиот термин "политичка социјализација" датира од поново време, додека во различни делови од светот е интерпретиран на различни начини или пак воопшто не е во употреба. Бидејќи се работи за процес, неговите дефиниции се често пати парцијални, во зависност од компонентите кои нивните автори ги нагласуваат.

Со тоа се отвара и потребата за подетално определување на овој поим во сите свои димензии. Тие би можеле да се сведат на: суштината на политичката социјализација, нејзината цел, функција и начин на кој се остварува. Во таа смисла, пред определувањето на политичката социјализација за целите на овој труд, ќе бидат изложени некои од повеќе познатите гледишта кои го третираат овој проблем:

Најкарактеристичните дефиниции на политичката социјализација во западната литература би можеле да се најдат кај неколку автори чиј придонес во оваа област и пионерски зафати во нејзиното истражување се особено значајни:

Dawson и Prewit на пример, политичката социјализација ја

сметат за "начин на кој една генерација и ги пренесува на следните генерации политичките стандарди и верувања"¹⁾, што несомнено спаѓа во овој процес, меѓутоа, ваквата определба ги остава по страна дел од содржините на политичката социјализација, специфичните механизми и цели по кои таа се разликува од останатите процеси кои се слични на неа.

Keneth Langton пак, политичката социјализација ја гледа како "процес кој се остварува преку посредници во општеството, низ кои поединецот ги учи политички релевантните диспозиции во однос на ставовите и модалите на однесување"²⁾, што е мошне општа дефинициона рамка.

Од друга страна пак, F. GREENSTEIN анцентот го остава врз институционализираните посредници исклучиво (кои не се единствени), стеснувајќи го при тоа политичкото социјализирање на "намерно вложување на информации, вредности и обичаи од страна на инструирани посредници кои се формално задолжени за оваа цел".³⁾

Во ваквата определба од една страна не се респектира значењето на неформалните, неинституционализирани посредници, кои пак може во одредени околности да биде многу поголемо од она на "задолжените и инструираните посредници", а од друга страна отвора можност во различните интерпретации, политичката социјализација да се сведе на идеолошка индоктринација, која е многу потвора од овој поим.

1) Dawson R., "Political Socialization".- Little Brown, London 1969 str. 6

2) Langton K. , "Political Socialization", Oxford UP, London 1969 str. 9

3) International Encyclopedia of Social Sciences,.- Collier Mc Millan, New York, vol. 12, str. 551

п

Најтесното гледиште може да се најде кај Merriam, кој во своето дело "Создавање на граѓанинот", политичката социјализација ја посматра исклучиво од аспект на најзината цел, која тој ја гледа во зајакнувањето на лојалноста на граѓаните кон политичкиот систем. Несомнено е дека целта на овој процес не е единствената негова специфика, исто како што ни лојалноста не е единствена цел.

Во нашата социолошка литература, терминот политичка социјализација не е особено присутен, иако некои негови компоненти се обработувани под различни наслови. Еден од авторите кој го употребува е И. Шибар, за кој политичката социјализација е "процес преку кој во структурата на личноста се инкорпорираат политички релевантните ставови и облици на однесување"¹⁾. Оваа дефиниција, не само што не ги опфаќа сите компоненти на политичката социјализација, туку има и мошне едностран приод кон субјектот, поединецот во овој процес (кој воедно се забележува и во останатите ориентации на споменатите автори). Имено, тој претпоставува една готова структура на личноста во која одредени содржини треба да се "влечат". Меѓутоа, структурата на личноста, особено кај најзините политички димензии, се повеќе динамички категории одошто "готови дадени", па заради тоа и претставуваат многу повеќе цел, одошто формиран услов за остварување на политичката социјализација. Таа е пред сè процес на интеракција, во кој поединецот "созрева" од својата политичка

1) Шибар И., "XXXXXX "Социјална структура и политички ставови", Библиотека суверемане политичке мисли, Загреб 1974, стр.86

индиферентност до една насочена, самосвесна субструктура во рамките на структурата на пошироката заедница. Интеракцијата помеѓу индивидуалните диспозиции и политичката средина е елемент кој во дефинирањето на овој процес би морал да се нагласи.

Во друга насока се јавуваат и гледишта кои политичката социјализација ја сведуваат на политичка индоктринација, како на пример кај С. Лазин, која ја смета за процес на "обликување со конкретна политика за конкретна политика"¹⁾. Индоктринативниот момент е несомнено присутен во политичкото социјализирање, но не само тој и не кај сите носители на процесот, така што во ванвото дефинирање неосновано се идентификуваат два различни поими.

М. Подунавац смета дека "целината на сите процеси со кои превалентните норми на политичката култура се стекнуваат, одржуваат и менуваат ја очинуваат политичката социјализација"²⁾. Ова е од една страна мошне општа определба, додана во исто време го отвора и прашањето: дали со политичката социјализација се пренесуваат само "превалентните норми"? Имајќи предвид дека политичката култура која се пренесува не е униформна, нити секогаш хомогена, се чини дека оваа димензија не би требало да се истакнува ни во дефинирањето.

Авторите пак кои кај нас доста големо влијание и советуваат на социјализацијата воопшто (Звонаревски, Рот, Хавелка, Горѓевски), политичката социјализација ја третираат како најзин

1) Лазин С., "Политичка социјализација и индоктринација".- Политичка социологија (Зборник), Радничка штампа, Београд, 1978, стр.

2) Подунавац М., "Политичка култура и политички односи".- Радничка штампа, Београд, 1983, стр.146.

интегрален дел, содржински сегмент, но како и термин скоро целосно ја одбегнуваат, како ги опфаќаат и суштината и методите и спецификите на овој процес. (Хавелка на пример, кога зборува за прифаќањето на таканаречениот "прокламиран модален тип на личноста"¹⁾, суштински говори токму за политичката социјализација, но неа ја идентификува со пренесувањето на авиичната идеологија.)

Политичката социјализација не се споменува како термин ни во основните помагала како што се: Речникот за социологија и социјална психологија, Речникот на психолошки поими, Социолошкиот лексикон, Политичката енциклопедија и сл.

Дел од причините за ваквиот однос произлегува од едно гледиште кое кај нас беше доминантно скоро до средината на осумдесеттите години, според кое одредени поими (во кои спаѓаа и политичката социјализација и политичката култура) се третираа како "граѓански термини" кои се непримерени и непримениливи во употребата во едно социјалистичко самоуправно општество. За потребите од изградба на посебен појмовен апарат, практично посебен "научен говор" е многу-пати отворено зборувано, што во основа претставува една голема илузија, особено кога се работи за процес наков што е политичката социјализација. Имено, политичкото социјализирање може безгранично да се разликува во однос на својата содржина, методи, ефикасноот и сл.. Меѓутоа, неговата суштина и смисла на постоење се општа цивилизацииска потреба, единствена и независна од политичката констелација. Сејоја негова преформулација и "прелагодување" ќе значи

1) Хавелка Н., "Психолошке основи групног рада".- Научна књига, Београд, 1980, стр.8

само идеологизација на поимите и може да внесе огромна конфузија во дефинирањето на овие категории, заменувајќи ги со термини и појави кои можат да бидат сосема различни по значење.

Различни ставови се јавуваат и во однос на свакането на целта и функцијата на политичката социјализација, која исто така би морала да влезе во дефиниционите рамки.

Според бихејвиористички ориентираните концепции, нагласокот ^{би} се став^{ил}а врз влијанието на политичката социјализација на политичкото однесување. Целта на овој процес според нив - би била "обука" на граѓаните за конкретните политички активности (партиска припадност, учество во изборните процеси и сл.).

За разлика од предходниот, функционалистичкиот пристап ^{бу} поаѓа од стабилноста на политичкиот систем како цел која политичката социјализација треба да ја обезбеди. Поточно, процесот на пренесувањето и усвојувањето на вредностите би бил во функција на адаптацијата на поединецот кон системот и опстанокот на системот како целина. Во иста насока оди и теоријата на персистенцијата, според која задачата на политичката социјализација ^{се} инструментализира во создавање на потреба (кај поединецот) за потчинување, "покорување" кон системот.

Изнесените гледишта се само навидум дивергентни меѓу себе, а нивната "спротивставеност" се должи на тоа што се задржуваат само на одделни сегменти, на одделни "точки" од отзваравањето на целите на политичката социјализација. Без обид за изнаоѓање на некакво компромисно решение, се чини сепак дека при определувањето мораат да се распектираат сите наведени "точки". Имено, точно е дека поли-

тичната социјализација е насочена и кон политичкото однесување на поединецот, но не е кон било кое однесување, туку токму кон она кое му е потребно на општеството за да опстане.

Имајќи ги предвид наведените проблеми и можни парцијалности и едностраниности во врска со определувањето на политичката социјализација, смислата во која таа ќе биде употребувана во овој труд поаѓа од следнава дефиниција:

Политичката социјализација претставува процес во кој поединецот ги прознава и прифаќа востановените политички вредности, ставови, норми и модели на однесување, кој се остварува по пат на интеракција меѓу него, преку не институционализирани (од заедницата определени и контролирани) посредници и различни социјални групи и индивидуи, кои едновременно влијаат врз формирањето на политичката култура и политичкото однесување на субјектот кој се социјализира. Таа е секогаш во функција на обезбедување на функционирањето и опстанокот на политичкиот систем во чии рамки се одвива.

Не претендирајќи на својатност (бидејќи тоа и не е можно во една дефиниција), оваа определба сепак ги вклучува најбитните карактеристики на овој процес, чие прецизирање е неопходно заради теоретскиот пристап во проучувањето на овој проблем. Во контекст на прашањата кои беа поставени во воведот, тоа се:

- поединецот од кој се поаѓа, но не како од пасивен "при-
мач" на одредени содржини, туку како активен учесник кој ги селек-
тира (прифаќа или отфрла) понудените стандарди, давајќи му на тој начин индивидуален белег и на резултатот од социјализирањето;

дали е
својствен?
избор?

- политичката култура, која со своите компоненти (вредностите, моделите на однесување и сл.) ја претставува содржината на политичката социјализација;

- носителите на политичката социјализација, при што се нагласува нивното едновременно и интерактивно дејство и при што не се дава примат на ниеден од нив, врзувајќи ги различните "моџи" на нивното влијание со конкретната општествена и политичка средина;

- конечно, целта на политичката социјализација, односно моделирањето на политичкото однесување во функција на продунција или репродунција на одредена политичка култура, која на политичкиот систем му е неопходна како основа на индивидуално ниво, ѝ наспроти основата која е неопходна на ниво на делувањето на глобалните социо-економски фактори).

Политичката социјализација не смее да се идентификува со "политичкото учење", кое е процес на пренесување и усвојување на политичките релевантните информации, кои можат но не мораат да бидат вредносно конотирани. Политичкото учење е релевантно за политичката социјализација како нејзина "сознајна основа" но не е идентично со неа.

Во овој контекст е неопходно да се истакне уште еден аспект кој е значаен за политичката социјализација, но кој не е вклоплен во дефиницијата на овој поим. Тоа е прашањето на принудата во социјализацијата воопшто, а особено во политичката. (При тоа не се смета на механизмите на репресија или нетолеранција во начинот на социјализирање, туку на коерцитивноста како иманентна димензија на социјализацијата. Поилустративно, - како што истакнува А. Хелер - добиените резултати во социјализацијата (формираните

ориентации) не се ништо друго туку "потиснати биолошки инстинкти, резултат на сузбивањето на природните граници"¹⁾.

Секоја социјализација во суштина се стреми кон сузбивање на стихијниот развој на "индивидуалното" и секоја се темели на јасно определени позитивни и негативни вредности, пожелни и непожелни модели на однесување, во чии дефинициони рамки се изведува овој процес. Рамките на политичката социјализација се уште потесни, бидејќи - за разлика од социјализацијата ~~како~~ како целина, во која се вратнуваат и универзални, таканаречени "трајни цивилизациски вредности" - политичките вредности се врзани исклучиво за потребите на конкретниот политички систем. Повединецот кој се социјализира воушност и нема голем набор во прифаќањето на вредностите, нормите а особено моделите на политичкото однесување доколку треба да биде "позитивно оценет" во својата средина. Секое отстапување од овие стандарди претставува девијација во однос на пожелното, а од аспект на повединецот - негова деперсонализација - како категорија која укажува на отсуство на социјализираност. Според тоа, политичката социјализација е нужно насочена наспроти спонтаниот израз на индивидуалните предиспозиции, имајќи за цел - како што често пати се вели - создавање на одредени "политички очила" низ кои повединецот ќе ја посматра, и вреднува стварноста и сопственото место во неа. Оваа, меѓутоа, не би смеео да се истакнува како негативна димензија на политичката социјализација, туку едноставно како нужност, неминовност во воспоставувањето на "правилата на играта", без кои не е можен нити опстанокот на заедницата, нити опстанокот на повединецот во неа.

1) Хелер А.: "Вредности и потреба", Нолит, Београд, 1981.

Уште помалку би смеемо на ова ниво, политичката социјализација да се типологизира како позитивна или негативна, хумана или нехумана, демократска или тоталитарна. За хуманоста, демократичноста и сл. може да се зборува во однос на политичката култура, конкретните вредности, методите на социјализирање или - најмногу - степенот на толерантност кон поединците кои не се "успешно" социјализирани, но самиот процес е во својата суштина и цел на постоење - единствен. Во таа смисла, без основа е и говорњето за некој посебен "тип" на политичка социјализација во рамки на југословенското општество, а особено давањето на позитивна конотација која би го одликувала од други истите процеси во другите земји. Она што е во него специфично се: вредностите, односот кон поединецот, специфичната политичка култура воопшто, која веќе може да се споредува со други "типови". Меѓутоа, целта на политичката социјализација е еднаква како и секаде во светот: да создаде "тип" на личноост, која ќе соодветствува на барањата на ова и само на ова конкретно општество.

2. Политичка култура

Политичката култура како содржина на политичката социјализација претставува непосреден одраз на општествено-политичката констелација. Најзината термиолошка еволуција е еднаква како и на политичката социјализација: во широка употреба враѓува во педесеттите години од овој век, како најзините компоненти се предмет на расправи уште многу одамна.

Во однос на свештањата за политичката култура, постои широк

спектар на дефиниции, кои се разликуваат пред сè во однос на опфатот на елементите кои ја сочинуваат. Така на пример Almond и Verba (кои имаат можеби најголем придонес во истражувањата на политичката култура), неа ја дефинираат како: "посебно организиран модел на однесување кои политичките објекти"¹⁾, што е мошне тесна дефиниција со оглед на тоа што ги исклучува елементите кои стојат вон политичкото однесување а се дел на политичката култура.

Lucian Pye дава нешто поширока определба во Меѓународната енциклопедија за социјални науки. Според него, политичката култура избор на ставови и чувства кои ги означуваат и им даваат ток на политичките процеси, во чии рамки би спаѓале основните правила на однесување, но и политичките идеали и важечките норми на политичката заедница. Тоа е значи, манифестација на субјективните и психолошките димензии на политиката, и како таква, овојот корен го има подеднакво во јавните збиднувања и личните доживувања.²⁾ (Истиот автор во своето дело "Политиката, личноста и изградбата на нацијата" во политичко-културната сфера ја сместува и: средствата и целите на конкретната политика, стандардите за вреднување на политичките акции, политичките вредности, ставови и сл.³⁾, со што ја шири дефиницијата од вредносната сфера кои политичката практика на заедницата.

Слични дефиниции можат да се најдат и во југословенската литература (и покрај тоа што не изобилува со трудови од оваа област

1) Almond G., Verba S.: "The Civic Culture".-Princeton UP 1963, str. 15

2) International Encyclopedia of SS, Collier, Mc Millan, New York, vol. 12, str. 108-124

3) Pye L.: "Politics, Personality and Nation Building", New Heaven, 1962, str. 122-124

Така на пример во "Политичката енциклопедија"¹⁾, политичката култура доста се приближува до поимот политичка традиција и се определува како "мрежа на ориентации кон политичкиот систем и политичкото однесување на припадниците на политичкиот систем. Политичката култура не ја сочинуваат случајни зборови на ориентации, ставови и вредности, туку трајни обрасци кои меѓусебно се усогласуваат и поддржуваат".

М. Подунавац пак во основа ја зема за појдовна определбата на политичката култура како мрежа на политички однесувања низ која личностите ги согледува сопствените права и должности во политичкиот систем (што не се разликува многу од предходно цитираните дефиниции).

Постојат повеќе автори кои ги обработуваат специфичните проблеми на политичката култура, особено на југословенската (Горѓевиќ, Мажул, Чиниќ, Матиќ и др.) но не обрнуваат поголемо внимание на најважното дефинирање и прецизно определување на поимот, употребувајќи ја често пати како имплицитно претпоставена или третирајќи ја во полу фигуративен облик, така што не би можеле да се компарираат нивните гледишта за конкретната содржина на оваа категорија. Од тој аспект, заради прецизирање, во овој текст, политичката култура ќе биде употребувана во смисла на "релативно консистентен збир на политички вредности, ставови, норми и модели на политичко однесување и ориентација кон политичките процеси и појави, која ги опфаќа истовремено и индивидуално прифатениот политичко-културен модел и моделот понуден како официјален од страна на заедницата.

1) Политичка енциклопедија, Савремена администрација, Београд 1975

2) Подунавац М., цит. дело стр. 173.

Ваквата определба се потпира на претпоставката дека политичката култура во секоја во секоја политичка заедница е нужно двојва, што ја наметнува потребата од респектирање на две категории (кои ретко кога се составен дел на дефинициите, но кои се особено значајни). Тоа се: официјалната и доминантната политичка култура.

Под официјална политичка култура се подразбира планираниот (од страна на заедницата), пожелниот политичко-културен модел, кој постои само на ниво на концепција. Доминантна пак, е онаа политичка култура која е прифатена и фактички, од страна на најголемиот број поединци во дадено општество. Официјалниот модел е провизија на политичката стварност, а доминантниот е интравизија на одреден модел од страна на поединците. Официјалната политичка култура секогаш се стреми да стане доминантна, но со нива никогаш не е идентична. Често воочуваните расчекори и "јазови" помеѓу планираното (во сферата на вредностите) и оствареното, всушност се однесуваат на разликите меѓу официјалната и доминантната политичка култура. Заради ова, неопходно е секогаш кога се говори за политичката култура, да се нагласи за која категорија станува збор. (При тоа, терминот "доминантна" треба да се свати како квантитативна определба, врсана за бројот на поединците кои прифатиле одреден модел, а не како категорија врсана за некаква "владачка" класа, слој или сл., како што на пример се употребува терминот "доминантна идеологија"). Политичката култура не смее да се поистоветува со: политичката традиција, националниот менталитет, идеологијата или политичката меморија, кои често се употребуваат како најзини синоними.

За разлика од политичката социјализација, политичката култура нуди бескрајни можности за најзголемено типологизирање од различни аспекти. Доминантната политичка култура која е резултат на различни ориентации може да се дели на два типа: хомогена и фрагментарна. Хомогената политичка култура е резултат на таканаречената "кумулятивна политичка социјализација", во која факторите и носителите на овој процес делуваат еднонасочно и во која политичките вредности и ориентации се релативно униформни.

Фрагментарната политичка култура како изразено обележје може да се јави во услови на: поголеми осцилации во вредносниот систем кои можат да бидат резултат или на нестабилноста во рамки на самиот политички систем или на дивергентното делување на одделните носители во процесот на социјализацијата. Колку што се зголемува просторот на поединецот за "избор" меѓу овие осцилации, толку подистинитивни стануваат "фрагментите" на политичката култура. Конечниот исход е во паралелната коегзистенција на различни политичко-културни модели.

Што се однесува до официјалната политичка култура, таа може да се дели на неколку типови:

Доколку за критериум се земе поединецот и неговите можности "слободно" да се определува за мерата и видот на политичката култура која ќе ја прифати, таа може да се подели на: демократска и тоталитарна. (Во западната литература на пример, во овој контекст се класифицира и самата политичка социјализација како "граѓански тренинг" (во демократските општества) и "политичка индоктринација (во тоталитарните)).

Другиот вид на класификација претставуваат обидите спо-

ред кои политичните културни модели се диференцираат во зависност од улогата и односот на поединецот кон политичкиот систем. Во оваа смисла, мошне систематски направена (и според многумина - сèуште незадмината) е класификацијата на Almond i Verba, кои зборуваат за три типа на политичка култура:¹⁾

- парохилна, која е градена на принципот на традиционалните авторитети и во која поединецот ги доживува социјалните, економските, религиозните и политичните феномени како единствен, неиздиференциран комплекс, кон кој има единствена ориентација;

- поданичката, во која постојат определени ориентации кон веќе диференцираниот политички систем, но во кои поединецот се наоѓа во сосема пасивна улога, со недоволно развиена свест за сопствената позиција, но со доминантна свест за постоењето на "владачкиот авторитет" кон кој и се јавува "подаништвото".

- партиципативната, во која ориентациите кон системот во сите сегменти (административни, структурални, процесни) се сосема издиференцирани и која претпоставува активно вклучување на поединците во политичкиот живот, без оглед дали се работи за прифаќање или отфрлање на воспоставените вредности и норми.

Се разбира, во стварноста не постојат чисти форми на кој и да е од наведените типови. Од една страна, нерамномерниот политички развој и хетерогеноста во вредносните системи, придонесуваат кон тоа да и самите официјални политичко-културни модели претставуваат комбинација на два или три типа. Од друга страна, секој поединец во себе исто така комбинира елементи на парохилност, подаништво или партиципативност. Вредноста пак на оваа класификација е

1) Almond G., Verba S., "The civic Culture", Princeton UP 1963

во тоа што поаѓа од поединецот и неговата улога како критериум и мерило, со што навистина секој политичко-културен модел може да биде валидно претставен и евалуиран.

Што се однесува до југословенскиот модел, треба да се истакне не еден негов доминантен белег, како претпоставка и основа во процесот на одделните аспекти на политичката култура и политичката социјализација.

Пред сè, битно е дека се работи за изразено хетероген модел и на официјално и на индивидуално ниво. Постоенето на овој модел е во вид на политичка култура во перманентна трансформација. На официјално ниво, тоа се огледа во постојаните барања за "рушења" на едни и формирање на други вредности. Со право истакнува Нокул - дека процесите во вредносната сфера се манифестираат "најнапред како социјална деструкција, а дури подоцна како антиципирана креација"¹⁾. Ова е особено значајно од аспект на политичката социјализација, бидејќи се работи за процес во кој социјализирањето се одвива паралелно со ресоцијализирањето создавањето на самите вредности. На индивидуално ниво, тоа се одразува на тој начин, што поединецот практично едновременно се социјализира и ресоцијализира, што секогаш резултира со огромна хетероганост и во неговиот сопствен вредносен модел.

Во контекст пак на споменатата типологија, југословенскиот модел би можел да се третира како комбинација на поданичко-патриотичкиот тип, со нагласок на партиципативноста во официјалниот

1) Нокул Ф. "Политичка култура и политичко понашање", Политичка мисла бр. 1 стр.6

а подаништвото во доминантниот модел.

Политичката култура има уште многу димензии за кои би можело да се зборува, меѓутоа, таа излегува од потесната рамка на овој труд. Изложените елементи беа дадени со цел да се прецизира зна-
 значењето на овој поим, како и можните мерила и критериуми врз основа на кои може да биде "оценувана".

3. Носители на политичката социјализација

Бидејќи беше истакнато дека процесот на политичката социјализација се остварува по пат на интеракција меѓу различни институции, групи и индивидуи кои учествуваат во пренесувањето на дадениот политичко-културен модел. Заради својата улога, тие се определуваат како носители, посредници или агенсии (со единствено значење без оглед на терминологските дистинкции). Во нив спаѓаат: семејството, училиштето, групите пријатели, средствата за масовна комуникација, верските заедници, референтните групи, различни организации, здруженија, партии и сл. Уште на почетокот треба да се нагласи дека под поимот "носители на политичката социјализација" не се подразбираат само оние агенсии кои се формирани со посебна цел да социјализираат, односно, во кои политичката социјализација е дел од активностите кои се изведуваат во нивни рамки, туку сите посредници преку кои поединецот доаѓа во контакт со одделни политички вредности или ставови, кои можат на некаков начин да влијаат врз неговото политичко однесување. Носителите не смеат да се поистоветуваат со изворите и факторите на политичката социјализација.

Поточно: елементи кои ја одредуваат содржината на социјализацијата и оние кои нва ја пренесуваат.)¹⁾

Оваа диференцијација би требало да се дополни уште со една категорија која припаѓа на обете групи. Тоа е самата политичка пракса, или на индивидуално ниво - сопственото политичко искуство на поединецот. Политичката пракса несомнено спаѓа во изворите на политичката социјализација но таа доследно може да се третира и како нејзин носител, со оглед на тоа што таа го претставува токму оној "филтер" низ кој минуваат понудените вредности, добивајќи ја својата конечна конотација за поединецот. Овој "извор" и "носител" едновременно се јавува и како критериум за верификација на самите вредности кои имз нив на овој начин ја добиваат својата валидноост како за стварноста, така и во свеста на поединецот.

Во однос на поделбата на носителите на политичката социјализација, постојат различни приоди.

Н. Х Langton на пример, од широката мрежа ги издвојува: училиштето, семејството и тананаречената Peer-група²⁾ како носители со примарна улога, кај кои - наспроти останатите носители - наоѓа директна каузална врска со политичните ставови и политичкото однесување. Овој приод не би можел да се оцени како најсоодветен, пред сè заради тоа што се базира на рангирање според значењето на одделни носители, кое не би смело да се нагласува во еден сложен, дијалектички процес. Имено, значењето и реалната моќ на влијание на поеди-

1) Рот Н.: "Основи социјалне психологија". - Завод за учебници, Бгд. 1976

2) Под Peer-група се подразбира примарна група која се состои од единици со еднаков статус кои меѓу себе се во тесно поврзани односи (пријатели, колеги и сл.) (Langton K. "Political Socialization". - Oxford UP. London 1969, str.18

ните агенси може да се оценува исклучиво во рамки на конкретната политичка средина ^и кај конкретни поединци, а не априори и независно. Дали едно политичко однесување ќе биде детерминирано во поголема мера од училиштето или на пример од средствата за масовна комуникација или некоја верска заедница, е прашање кое е резултат на делувањето на различни фактори и не е еднакво (дури ни во рамки на една иста политичка средина). Од тој аспект, се чини дека значењето и формата на алијаниетохна мрежи не се погоден критериум за класификација на носителите на политичката социјализација.

Во оваа смисла, попогодна е поделбата на Dawson i Prewitt на:

- примарни носители (семејство, соседство, пријатели) кои се неструктурирани и длабоко персонализирани, и се карактеризираат со активно и непосредно учество на субјектот кој се социјализира;

- секундарни носители (училишта, воспитни установи, политички партии и сл.) кои се формализирани, институционализирани и во кои улогата на поединецот е попасивна.

(Истиот модел од нашите автори го презема И. Шибар)

Оваа концепција има долам број предности. Од една страна, таа не го пренагласува значењето на нивен од носителите на овој процес. Од друга, значајна е според тоа што во критериумите за класификација е вградена и улогата на поединецот во политичката социјализација, која во овој контекст често пати се занемарува.

Во овој текст, поаѓајќи од истиот критериум, ќе бидат користени термините: институционализирани и неинституционализирани носители на политичката социјализација (чие значење е еднакво на предходно наведените "примарни" и "секундарни" агенси).

4. Содржина на политичката социјализација (вредности, ставови и сл.)

Вредностите спаѓаат во онаа категорија која се употребува можеби во толку значења колку што има автори кои говорат за неа. (Во "Друштвени слојеви и друштвена свест" на пример, Д.Пантиќ наведува околу 40 синоними и значења кои можат да се врзат за овој поим). Без претензии да се изложат сите различни концепции (бидејќи вредностите се самите доволни за да бидат предмет на посебен труд), ќе биде определена смислата во која поимот на "вредноста" ќе биде користен во овој труд.

За појдовна основа би служел ставот на А. Хелер, според кој " се што постои (предмет, однос, постапка, институција, процес) може да има вредносна содржина. Таа функционира како вредност до колку кон неа се ориентира некој избор кој може да се воопшти и кој е или општествено регулиран, нормативен, или изразува некаков однос кон таквото општествено регулирање, кон нормата."¹⁾

Оваа определба е избрана со оглед на тоа што во самата дефиниција го истакнува фактот дека вредноста не смее да се третира како обележје кое е иманентно на самиот објект, туку исклучиво како конотација (позитивна или негативна) која на објектот му е дадена "однавтор" од страна на поединецот, групата или општеството кое го врши "вреднувањето".

Со истакнувањето на конотацијата е потенциран и динамичкиот, променливиот карактер на вреднувањето, со што се одбегнува универ-

1) Хелер А.: "Вредности и потреба".- Нолит, Београд 1981 стр.44

зализирањето и прогласувањето на кој и да е вредности за вечни и трајни, независно од субјектот и констелацијата во која се "вреднува"

Во овој контекст и политичките вредности - како интегрален дел на вредностите - можат да се определат како: производ на позитивното или негативното конотирање на одредени политички појави, процеси, институции, личности итн., кои се релевантни за политичкото однесување на поединецот и неговото вклучување во политичкиот живот на заедницата.

Последнава определба е дадена за да се нагласи дека политичките вредности не постојат априори во стварноста, туку се во исклучива зависност од конкретните политички потреби. Од овие потреби не зависи само насоката на конотацијата на вредностите, туку и изборот на содржините кои воопшто ќе бидат предмет на вреднување.

При употребата на поимот "политичка вредност" често пати како синоними се користат "политичките ставови" и "политичките ориентации", кои не смеат да се идентификуваат.

- Политичките ориентации се однесуваат на насоката на ѓ вреднувањето, заради што содржински се разликуваат од вредностите;

- Политичките ставови се резултанта, збир (не-механички) на повеќе политички ориентации, со што од политичките вредности се разликуваат по обем. (еден став по правило опфаќа повеќе вредности и ориентации.)

Освен наведените, во рамки на политичката социјализација најчесто се споменува и поимот "модел на политичко однесување", кој во овој контекст се однесува на: релативно консистентниот сплет на постапки со кои поединецот учествува во политичкиот живот на заедницата, кои претставуваат опредметување и израз на усвоените

вредности, ставови и ориентации. Како синтетичка категорија, моделот на јавното политичко однесување е непосреден, манифестен израз на усвоената политичка култура, наспроти низа други и политички вредности, ставови и ориентации, кои можат да опстојуваат и во "латентна форма.

Моделот на политичкото однесување е воедно и највалиден индикатор во емпитиските "мерења" на степеност на усвоеност и карактеристиките на политичките култури.

Ако се појде од изнеовните појмовни определби на основните категории, тогаш, истражувањето на политичката социјализација како централна категорија во овој труд (но и во истражувањата воопшто), би можело да се втемели врз следнава хипотетска рамка:

I Основната претпоставка би била насочена кон посматрање на политичката социјализација исклучиво како резултат на делувањето и взаемното дејаније на: глобалните социјални, економски и политички фактори како макроекономско-детерминанта од една страна, и посебните носители на овој процес како конкретни посредници - од друга, кој својот конечен облик го добива и преработен низ политичката практика и политичкото искуство на поединецот кој се социјализира.

Во рамки на оваа претпоставка треба посебно да се нагласат два елемента:

- дека е неопходна дистинкција помеѓу изворите на социјализацијата (култура, општествен, политички систем и сл.) кои ја одредуваат содржината на политичката социјализација и кои се јавуваат како објективна детерминанта релативно независна од поединецот, и носители, кои оваа содржина ја пренесуваат, давајќи им при тоа и конкретен, оперативен белег на своите трансмисионски механизми;

- дека оваа диференцијација мора да се дополни со уште една категорија, а тоа е политичката практика. Таа не смеа да се подведе ниту под зворите ниту под носителите на политичката социјализација, иако по својаша функција, може да ја презема улогата на обата.

Интересно е што кај "пионерите" во истражувањето на политичката социјализација (Липсет, Доусон, Пај и др., на носителите им е даден статус на посебни "извори" на овој процес, додека од нашите автори, дистинкција меѓу овие две категории прави Рот кој разликува: извори и агенси (во наведената смисла), но без определување на позицијата на политичката практика во изворите на политичката социјализација.)

Врз основа на ваквата општа претпоставка, би можело хипотетски а се лоцира и влијанието на секој од одделните носители на политичката социјализација, иако и на изворите кои ја детерминираат содржината на овој процес. Така, најнапред во однос на носителите или агенсите би можело да се издвојат следниве:

1. Семејството претставува еден од најзначајните носители на политичката социјализација, иако прва социјална група во која поединецот воопшто доаѓа во допир со политичките вредности, ставови и сл. Семејството ја остварува својата улога во овој процес на неколку начини:

- преку меѓугенерациската трансмисија на политичката култура, пренесувањето на одредено политичко искуство, околу кои поединецот почнува да ги гради сопствените политички ориентации и модели на политичко однесување; (И покрај тоа што не е можно целосно да се издвои од целиот комплекс, влијанието на семејството е воочливо и мерливо можеби во најголем дел преку степенот на поклопување, а понекаде и целосна идентификација помеѓу усвоените политички вредности и ориентации на поединците и оние кои доминирале во нивните семејства. (Кај нас постојат

војколку истражувања кои емпириски ја потврдуваат оваа корелација¹⁾).

- преку политичкото учење во потесната смисла на зборот, поточно, преку меѓугенерациското пренесување на политички информации, кои ја претставуваат основата на која се надоградува политичката култура;

- преку статусот кој поединецот го има во рамките на семејството, кој непосредно се одразува врз моделот на неговото политичко однесување.

Конкретно на пример: односите на хиерархиска подреденост кон семејните авторитети", пасивноста или пак рамноправното учество на поединецот во однесувањето на семејните одлуки, иако не се од политички карактер, директно се одразуваат врз авторитарните или партиципативните белези во политичкото однесување кои тој го манифестира);

- преку социо-економскиот статус на семејството кој го определува типот на политичка суб-култура која во негови рамки ќе биде прифатена важи за општества со изразита социјална раслоеност).

2. Спонтано формираните групи (групи пријатели, соседи, вреници сл.) претставуваат значаен агенс во процесот на политичката социјализација, чие влијание врз политичката култура на поединецот - за разлика од некои други носители - се остварува во текот на целиот негов живот. Ова влијание се остварува претежно на следниве начини; претставувачки ги:

- како извор и медиум за размена на политичките информации кои ја претставуваат основата на политичката култура;

- како "филтер" во селекцијата на политичките вредности и ориен-

1) МАЛИКОВИЌ : "Политичка социјализација у породици", Зборник : политичко образование у Југославији, 1985;
Вујовиќ М.: "Политичка социјализација у породици", Наше време, 1976; Ерлих В. "Породица у трансформацији", Напријед, Зг. 1964;
Новосел П.: "Политичка култура у СР Хрватској", Напријед, Загреб 1964

ации, при што "потчинувањето" на групните вредности, стандарди и модели како резултат на интергрупната комуникација претставува - како што би се вкло "механизам на интериоризација на нормите на однесувања и вредносно-фективните ориентации во структурата на секоја личност".¹⁾

- како механизам за зацврстување, консолидација на вредностите ориентациите кои се усвојуваат со посредство на другите носители на политичката социјализација, со што се стимулира и мотивираноста за конструктивно политичко однесување;

3. Референтните групи имаат посебна улога во процесот на политичката социјализација, при што претставуваат "модел" или "примери" (позитивни или негативни), според кои поединецот ги усогласува или моделира сопственото политичко однесување. Функцијата на овие групи за социјализацијата е можеби најконцизно резимирана кај Н. Рот²⁾, според кој во рамки на овој агенс мора да се разликуваат нормативниот и компаративниот момент.

- нормативната функција на референтната група би упатувала¹⁰ нејзината улога како "извор на идеологијата и извор на усвојувањето на нормите, вредностите и ставовите и нивното прифаќање како сопствени"²⁾;

- компаративната функција придонесува самите вредности на референтната група да служат како стандарди и мерила за оценување и верификација на сопствените вредности, ставови и ориентации.

Битно да се нагласи е што референтните групи се јавуваат и како спонтано формирани, но и како идеолошка конструкција на самиот политички систем кој може да ги користи како значаен извор во процесот на политичката социјализација.

¹⁾ Горѓевски Т.: "Теорија информација", Партизанска књига, Бг. 1979, стр. 166

²⁾ Рот Н.: "Социјална интеракција", Савез друштвава психолога СРС, Бг. 1980

4. Средствата за масовна комуникација имаат огромна улога во процесот на политичката социјализација во современи услови, особено во услови а намалување на улогата на некои од традиционалните носители на социјализацијата воопшто (како семејството и сл.).

Во процесот на политичката социјализација, средствата за масовна комуникација главно учествуваат на неколку начина:

- како извор на политичкото учење во потесна смисла, поточно, директно пренесување на политичките информации кои ја претставуваат создајната основа на политичката култура;

- индиректно, преку пренесување на содржини кои немаат чисто политички карактер, но кои учествуваат во формирањето на свкупниот вредносен систем на поединецот, кој потоа посредно се одразува и врз конкретното политичко однесување;

- како медиум за директно политичко пропагирање, користен од различни политички групи и организации со цел да се оствари масовно, директно влијание врз формирањето на политичките вредности на "консументите".

Иако и критикуван, во теоријата сепак доминира ставот дека средствата за масовна комуникација својата функција во политичката социјализација ја остваруваат пред сè според принципот на имитацијата, поточно, поред "наклонетоста" на поединците да се поистоветуваат (имитираат) одреден начин на однесување кој им е презентираан, а со тоа да го прифатат и свкупниот модел на политички вредности и вредности кои влијаат врз политичките, кои на тој модел му соодветствуваат.

Поаѓајќи од тоа дека средствата за масовна комуникација имаат неомислена улога не само во формирањето, туку и во трансформирањето на политичките вредности и ориентации, како и од фактот што тие пренесуваат стандардизирани пораки за мошне широки популации, се смета дека овој агенс

може да има и клучна улога во политичкиот живот на една заедница (накојо е стабилноста, така и во трансформацијата). (Нивната предност во однос на традиционалните носители на политичката социјализација е мошне добро илустрирана кај Х. Хајман, кој смета дека стандардизацијата која се јавува во масовното комуницирање произведува "широки униформитети во моделите за однесување воопшто"¹⁾, што овој медиум го става во редот на најефикасните инструменти за пренесување и усвојување на одредени политички одржини.

5. Во процесот на политичката социјализација активно учествуваат и различните институции и групи кои се формирани со специфично политичка цел. Овде бо спаѓаат одделните политички партии, организации, друштва, движења и сл., кои се во принцип носители на различни идеолошки проекти и своето влијание го остваруваат според конкретна програма и цел. Нивната функција би била:

- да ги консолидираат веќе ставените политички вредности и ставови и ориентации кај оној дел од поединците за кој се претпоставува дека во својата припадност кон овие институционализирани политички облици ги има усвоено;
- да ја прошират сферата на своето влијание, во смисла на социјализирање на нови "приврзеници" (преку различни пропагандно-политички активности) кои би ги прифатиле политичките вредности и ориентации на овие специјализирани носители на политичката социјализација.

6. Во политичкото социјализирање учествуваат и различни групи и институции кои не се формирани со специфично политичка цел, но кои можат да имаат големо влијание врз формирањето на политичката култура.

¹⁾ H. H. ...

Овој тип се на примар верските заедници, различни општествени организации, здруженија и сл. И покрај тоа што овие институционални облици главно не се формирани врз основа на "политички" критериуми, нивното делување и процесот на политичката култура може да биде:

- експлицитно, кога се користат како медиуми за пренесување на исто политички содржини иако тоа не е предвидено во сферата на нивното дејствување, и

- имплицитно, кога е врзано за усвојување на одредени не-политички вредности и стандарди, чие прифаќање во конечен облик сепак влијае врз конечното политичко однесување.¹⁾

Доколку се бара одреден "заеднички именител" кој би служел како нова и појдовна претпоставка во истражувањето на влијанието на различните носители во процесот на политичката социјализација (кое и покрај тоа што не претставува предмет на овој труд е во тесна врска со него), би желела да послужи една глобална дистинкција: Влијанието на наведените пр. "примарни" агенси во политичката социјализација (семејство, групи пријатели, соседи и сл.) е претежно од латентен карактер, со оглед на тоа што нивната основна функција нема политички карактер, и го овозможува единствено "базичниот облик на политичка идентификација", додека институционализираните носители го претставуваат манифестниот слој или суштинската функција на политичката социјализација, а тоа е : одговарање на барањата на конкретниот политички систем.

Во рамки на институциите преку кои се изведува процесот на политичката социјализација сакано спаѓа и училиштето, кое е на ова место изоставено со оглед на тоа што неговата улога, како и основните претпоставки околу начинот на кој тоа учествува во овој процес се подетално дадени во посебно поглавие.

II Изворите на политичката социјализација ја детерминираат одржината на овој процес, поточно, конкретниот модел на политичка култура која се пренесува. Главни извори на политичката социјализација претставуваат: политичкиот систем и доминантната култура во негови рамки.

1. Политичкиот систем непосредно ја детерминира официјалната политичка култура, на тој начин што ги востановува: основниот вредносен модел и неговите конотативни рамки од една страна, и нивната инструментализација и трансмисија низ сите од него зависни механизми за политичко социјализирање, од друга.

Според ова, првата "сфера на влијание" врз основа на која политичкиот систем добива статус на фактор во политичкото социјализирање, се однесува на проектирањето на политичко-културниот модел (во неговата официјална форма), во согласност со важечкиот идеолошки проект кој од него произлегува.

Другата сфера, се однесува на конструирањето на конкретните модели на политичката социјализација, определувањето на институциите и групите кои ќе бидат негови носител, реалната моќ и статус кој тие ќе го имаат и сл.

2. Доминантната култура во најширок смисла (опфаќајќи ја и политичката традиција, политичката меморија, "политичкиот менталитет", политичко-моралните димензии и сл.) претставува извор на политичката социјализација на тој начин што го "преработува" официјалниот политичко-културен модел, додавајќи му ги оние белези кои не мораат да извираат од политичкиот систем но кои се присутни во политичката свест на поединците.

Овие "белези" можат да бидат целосно дивергентни на насоките кои ги предвидува политичкиот систем, можат да бидат и "екстра-констелациски"

независни од моменталната политичка констелација) но се секогаш во поголе-
а или помала мера вградени во конечниот модел на политичка култура која
единецот ја усвојува. Тие главно се пренесуваат преку неинституционал-
ните носители и латентните форми на политичко социјализирање, чие влија-
не подлежи на помал степен на контрола, што никако не значи дека нивната
рол на влијание е помала од онаа која извира директно од политичкиот сис-
тем како извор на политичката социјализација. Поточно, присуството на
нив бевези е и непосредна причина заради која аспирираниот, проектирани-
т, официјалниот политичко-културен модел никогаш целосно не прераснува
во е доминантен политичко-културен модел. Фактички усасениот вредносен
идеал од страна на поединците е токму резултат на комплементарноста и
заемното делување на овие два извора на политичката социјализација.

III. Политичката пракса, непосредното политичко искуство на
единецот, претставува значаен фактор во политичката социјализација.
Или тоа, оваа категорија мора посебно да се издвои и од носителите и од из-
ворите на политичката социјализација, бидејќи по својот карактер при-
паѓа и на обете. Имено, овој "извор" и "носител" го претставува токму "фил-
терот" низ кои поминуваат понудените вредности добивајќи ја својата
значна конотација во свеста на поединецот. Учесството на политичката
пракса во политичката социјализација се остварува на 2 нивоа:

- на глобално - како критериум за верификација на вредностите и
за понудениот политичко-културен модел воопшто;
- на индивидуално - како критериум за селекција на вредносниот
идеал кој ќе биде интернализиран од страна на поединецот.

. . .

Доколку се појде од наведените претпоставки за начинот на кој
се остварува политичката социјализација, учесниците и факторите кои вли-
јаат врз овој процес, тогаш конкретниот предмет на овој труд -

же да се базира врз тезата дека: политичката социјализација во рамни
и основното училиште е непосредно условена од:

- карактерот на политичкиот систем, кој го дава официјалниот политичко-вредносен модел кој треба да биде презентираан низ наставните содржини. (проективна детерминанта);
- доминантната политичка култура, која влијае врз селекцијата на содржините кои фактички се презентирани (објективна детерминанта);
- статусот на училиштето како носител на политичката социјализација и конкретните механизми кои се предвидени за реализацијата на овој процес (операционална детерминанта).

Конкретната улога и спецификите на училиштето ќе бидат изложени во наредното поглавие, додека спецификите на политичкиот систем како извор и влијанието на доминантната политичка култура ќе бидат дадени пред презентирањето на конкретните резултати од истражувањето.

3. Училиштето како носител на политичката социјализација

Училиштето спаѓа во најшироко користените, традиционални носители на политичката социјализација. Политичкото социјализирање сè сепак не е единствена цел на оваа институција, меѓутоа, споредено со другите агенсии - има можеби најширок простор за учество во овој процес.

Постојат различни гледишта за начините на кои училиштето учествува во политичката социјализација, кои произлегуваат од различното толкување на неговите функции.

Во западната литература на пример, доминантни се три категории (кои можеби не можат најсоодветно да се преведат во нашите термини): (училишното) учење (schooling), образование (education) и социјализација. Според Давсон, училишното "учење" е најтесно и се однесува на пренесувањето на информации преку наставните содржини кои се значајни за вклучувањето на поединците во практичниот живот (поконкретно, за нивните идни занимања). Образованието се однесува на општото сознајно ниво (култура) и се изведува во рамни на различни носители од кои училиштето е само еден. Социјализацијата пак, ја смета за едновременно потесна и поширока од образованието. Имено, од една страна - само еден дел од образованието е релевантен за социјализацијата, но од друга страна - по бројот на изворите и агенсите, социјализацијата ги надминува изворите и носителите на образованието. Политичката социјализација пак, според него - ја дели позицијата на социјализацијата воопшто, бидејќи е податлива за вклучување во сите три сегменти.

Нај наскоро, самото определување на училиштето како воспитно-образовна установа унамува и на неговите основни функции: образова-

нието и воспитувањето, кое е изедначено со социјализацијата. Политичката социјализација како термин воопшто не се споменува, при што нејзините содржини се скоро целосно - но неоправдано - поистовестени со таканаречаното идејно воспитување, кое е зацртано како цел и интегрален дел на целокупниот воспитно-образовен процес.

Меѓутоа, сè чини дека терминологските дистинкции кои се јавуваат во различни делови од светот во основа немаат големо значење, бидејќи од аспект на политичката социјализација, улогата на училиштето и неговата функција е суштински еднаква. Она што може да се разликува, се конкретните наставни содржини, посебните методи и сл., кои зависат од специфичните потреби на општеството кои се предметени и во образовниот систем во негови рамки.

Во овој контекст, би можело да се каже дека училиштето непосредно учествува во политичката социјализација преку: политичкото учење (може и образование) и политичката индоктринација на следниов начин:

Политичкото учење, како што беше споменато се однесува на пренесувањето на одредени информации за политичкиот живот на заедницата и пошироко (структурата, функционирањето на политичките системи, политичките институции, улогата на поединецот во нив и сл.). Овие информации можат да бидат чисти; односно, вредносно неутрални, што не значи дека не учествуваат во процесот на политичката социјализација. Тие, во овој случај служат како сознајна основа, како база на која се надоградува соодветната политичка култура. Овие информации се на некој начин "вовед" во содржините кои треба да бидат вредниувани, додека индоктринативниот момент се однесува на самото вреднување. При тоа треба да се нагласи дека кај нас индоктринацијата

најчесто е употребувана во своето негативно, дури и погрдно значење. Меѓутоа, суштината на овој процес (а и неговиот етимолошки корен) е во поимите "поука", "инструкција", и тој самиот по себе нема негативна конотација. Она што може да биде негативно се: методите, степенот на нетолеранција кон "изборот" на поединецот, репресивноста на механизмите за наметнување на одредени вредности и сл. Со дистанцирањето од одредени методи и механизми, нивното општество не ја одбегнува индоктринацијата како процес, која постои како необходност - исто како и самата политичка социјализација. Совокупно општество кое "размислува" за сопствената иднина, секогаш ќе ги користи сите средства со кои располага за таа цел. Ова, особено го вклучува училиштето во кое - како што вели Лазин - "се врши консеквентна идејна обработка која е услов за планираната политичка физиономија на човекот".¹⁾

Во оваа смисла, и игнорирањето на индоктринацијата во западната литература, и "нашето" воведување на поими како што се "идејно воспитување" или "воспитување за демократија" (кој е модерен во последно време), не се ништо ^{друго} туку ауфемизми - резултат токму на идеологизацијата на одредени процеси кои се инанентни на секоја општествена заедница. Впрочем - звучи парадоксално - но и "воспитувањето за демократија" не е ослободено од индоктринација, бидејќи и самото се движи во определени вредносни (позитивни и негативни) рамки, исклучувајќи ги останатите - макар и недемократски - облици на мислење и однесување.

Индоктринацијата значи, е составен дел на сите институционализирани носители на политичката социјализација, па и на училиштето.

1) Лазин С.: "Политичка социјализација и индоктринација" (цит.дело стр. 204)

Теоретски гледано, одбегнување на индоктринацијата би постоело во една (чисто хипотетска ситуација) во која на пример, на ученикот би му биле претставени сознанијата за тоа кој вредности му се неопходни на општеството за да опстане, какви модели на однесување би придонеле кон неговото оптимално функционирање и сл., но самото вреднување (како позитивни или негативни) би му било препуштено на неговиот индивидуален избор.

Се разбира, раздвојувањето на сознајната од вредносната компонента е можно само во рамките на теоретските претпоставки (со цел да се согледа што фантички значи "отсуство" на индоктринација), додека стварните можности за реализација на еден ваков модел на социјализација влегуваат во границите на утопијата. Вон тоа - како што и истакнува и Хавелка - "основната, непосредна задача на училиштето е ... ~~самото~~ своето делување на припадниците на новите генерации, да го насочи кон развивање и негување на особините кои и се припишани на прокламираната модална личност"¹⁾.

Освен политичкото учење и индоктринацијата во политичката социјализација (посредно) учествува и образованието воопшто (не само политичкото). Поточно, подигнувањето на општото образовно ниво, позитивно влијае и врз нивото на политичката култура. (Оваа корелација меѓу образованието и политичката култура е многу пати и емпириски потврдена во истражувањата.)

Постојат неколку нивоа, или "микро-агенси" во рамки на самото училишта кои учествуваат во политичкото социјализирање:

1) Хавелка Н.: "Психолошке основи групног рада", Научна книга, Београд 1980, стр.8

1. Наставните содржини презентирани низ учебниците се доминантен извор на политичните информации, вредности ориентации и "упатотвора" за нивно усвојување. Фактот што прифаќањето, "учењето" на овие содржини за ученикот е задолжително (и е единствена можност за завршување на училиштето) покажува дека и содржините кои се релевантни за политичката социјализација, кои се вградени во наставните содржини - се пренесуваат директно, што ги наголемува и можностите и ефектите во социјализирањето. Учебникот според тоа, е основен инструмент за пренесување на политички вредности и воопшто на севкупниот конципиран политичко-културен модел. Може да се каже дека во основните училишта улогата на учебникот е особено голема во контекст на политичката социјализација. Ова пред сè се должи на тоа што детето за прв пат се среќава со најголемиот број на политички феномени воопшто. Тоа добива сосема нови, примарни информации за појави, процеси, настани и сл. кои паралелно "учи" и да ги идентификува и да ги вреднува. Вредносната димензија, според тоа би требала да доминира и во содржините на учебниците токму во оваа фаза - наречена уште и "фаза на базична политичка идентификација". (Тоа се разбира не значи дека на секоја вредност треба да и се посвети посебно "частиво", туку дека вредностите треба да се вградат колку што е можно во сите содржини - дури и во оние кои навидум не спаѓаат во сферата на "политичкото".)

Успешната политичка социјализација бара од вредносниот модел кој е презентираан преку учебникот:

- да соодветствува на потребите на општествената заедница
- да биде квантитативно доволно застапен

- да биде застапен на соодветен начин, кој максимално ќе ги зголеми ефектите од социјализирањето

- да биде прилегоден на возраста и психо-физичкиот развој на учениците во сеноја конкретна фаза.

Во однос на состојбата со учебниците за основните училишта во СР Македонија, одговорот на првите три прашања може да се најде во резултатите од спроведеното истражување кои следуваат. Последната димензија спаѓа во доменот на психологијата и педагогијата и во овој труд не може да биде обработена.

Вон прашањето: каква е целта на политичката социјализација, постои уште едно поопшто прашање: Колку е самата политичка социјализација стварна цел на учебникот и каква е нејзината позиција во овие рамки. Може да се каже дека на ниво на теоретски расправи (научни, политички) секогаш бил мошне присутен проблемот на идејното воспитување (кое овде мора да се употреби како синоним за политичката социјализација која не ^е била "во употреба"). При тоа не била нагласувана само потребата од овој процес, туку и мошне критички биле вочувани некои негови недостатоци, особено оние кои се однесуваат на наставните содржини. Во тој контекст, постојано е нагласувано дека тие се оптоварени со: вербализам, фразеологија, некритичност, авторитарност, апстрактност, дека инсистираат на "голи", невредадувани факти и сл. Ако кон тоа се додаде и фактот за вочуваната неправилна социјализираност на младите генерации (за што се разбира само еден дел од вината е во училиштето), тоа значи дека постои и свест и сознанија за сериозните проблеми во оваа идејно-политичка димензија на школувањето. За жал, како и голем дел од "воочуваната" кај нас, и овој проблем останува само на ниво на

констатација. Не е направен никакв напор за поопстојно "мерење" на вредносните недостатоци, конкретно во рамките на учебниците, нити пак е доведена во прашање самата постапка на планирање и избор на текстовите кои за учебниците, (повторно од аспект на политичката социјализација). Ако се направи груб пресек на оваа постапка, ќе се дојде до фактот дека условите кои еден текст треба да ги исполни за да биде вклучен во учебникот во основните училишта се: тој да соодветствува на наставната програма за ~~соодветното~~ ^{даденото} одделение и на "Општата концепција на учебник за основното училиште".

Наставната програма¹⁾ повеќе пати ја споманува важноста од идејното воспитување како цел на воспитно-образовниот процес. Во таа насока, во рамки на поглавијата посветени на задачите на наставата можат да се сретнат основните вредносни насоки од типот: "да се негува братството и единството", "да се цени придонесот од НОБ" и сл., но само на ниво на општите, уставно засновани определби на нашето општество. Во "Оперативните задачи" пак се дадени конкретните задачи и планови за секој предмет, но исклучиво во контекст на науната која му соодветствува. Бидејќи вредностите немаат свој "предмет", тие не се никаде прецизирани, нити е кажано нешто подетално за нивната конкретна презентација (начин, форма, квантитет и сл.)

Од друга страна, споменатата Концепција²⁾ има посветено посебно поглавие - "Барања за идејно-воспитниот аспект на учебникот".

1) "Наставен план и програма за воспитно-образовната дејност во основните училишта".- Просветно дело, Скопје 1989

2) "Општа концепција за учебник за основно училиште".- Просветно дело, Скопје, 1979, бр.7-8

Во него, покрај општите определби за марксистичка заснованост - која е определена како основен критериум, дадена е и "листа" на вредности кои треба да најдат свое место во текстовите: НОБ, Тито, трудот, патриотизмот, интернационализмот, Сојузот на комунистите, Општонародната одбрана, работничката класа и самоуправувањето, но повторно на едно општо, неоперационализирано ниво. Што е со останатите вредности и нешто поконкретно за начинот на презентацијата - се остава на изборот на авторот. Авторските текстови пак се рецензирани и оценувани поединечно, и никогаш од аспект на целината на вредносната слика која ја нудат.

Овие општи и непрецизни насоки се и единствени пишани "стандарди", кои несомнено оставаат преголем простор на индивидуалната инспирација на авторите (и нивните ориентации). Со тоа, гледано од аспект на политичката социјализација, тие на учебникот-му даваат обележја кои повеќе наликнуваат на случаен избор, одошто на планиран и контролиран процес.

2. Вториот фактор и посредник во политичката социјализација на учениците е сепак наставникот., кој може во голема мера да влијае врз усвојувањето на одделни вредности. Пред се, тој може (доколку е спреман) да ги пополни недостатоците и вредносните "празнини" кои се јавуваат во учебниците, (преку сопствено презентирање на оние вредности кои се занемарени, потенцирање на недоволно застапените вредности), може дополнително да ги "образложи" вредностите и нивните конотации и сепак - да ги поврзе содржините со конкретните примери од практиката, што е особено значајно за политичката социјализација (но кое никогаш не може да биде доволно вклучено во самите книги.

Се разбира, во однос на улогата на наставникот, мора да се има предвид дека тој не е инструмент за посредување меѓу учебникот и ученикот, туку е и самиот личност со конкретни вредносен модел, сопствени политички ставови и ориентации, кои можат мошне интензивно (позитивно или негативно) да се "вмешаат" во политичката социјализација која е планирана во училиштата.

Освен овој начин, наставникот може и индиректно да влијае врз овој процес. Имено, ученикот секогаш има изразен емоционален однос кон него, што се одразува и врз односот кон оние содржини кои конкретниот наставник ги презентира. Чувството на симпатија или антипатија кон наставникот, може да го стимулира ученикот или да предизвика отпор кон сите вредности кои од него ги "учи". Впрочем, не е воопшто ретка појава учениците да го идентификуваат целиот предмет со својот наставник.

Од сите чинители, влијанието на наставникот во политичката социјализација е најнеподатливо за емпириско истражување. Имено, основен извор на податоци за овој проблем би биле: учениците и самите наставници. Меѓутоа, ниту од еден од нив може да се очекува објективен, искрен, па според тоа и валиден одговор. Единствена можност би претставувало долгорочното, експериментално посматрање (без знаење на објектот - наставникот) што во наши услови е скоро неизведливо. Останува, можните негативни ефекти во оваа насока да се "предвидат", барем со селективност во изборот на наставниот кадар, за кој најлесно не постојат особено висок (а од аспект на политичката социјализација и никакви) критериуми.

3. Организацијата на училишниот живот, од аспект на односот кон ученикот е исто така значаен момент во политичката социјализација.

Авторитарниот или демократскиот модел, можностите за активно учество на ученикот во воспитувањетии и образованието (наставата), се елементи кои непосредно влијаат врз неговото идно политично однесување. Доколку ученикот (во оваа своја прва "улога" во рамките на една институција) не се види себе си како учесник, туку како "слушател и посматрач" од кого се бара молчење, послушност, пасивност, тогаш е мала и веројатноста дека за некаков иден активен и ангажиран однос во политичкиот живот на заедницата. Вредностите како што се: толеранцијата, респектирањето на индивидуалноста, креативноста, критичноста, колку и да се застапени во учебниците, нема да имаат реална основа за усвојување, доколку поединецот на својот прв чекор не ги доживее како можни.

Нај нас, официјално постои определба за таканаречениот "демократски", "самоуправен" модел, кој формално обезбедува организирање на различни облици за неговата реализација (од моделите за "одделенска самоуправа" до "гаранциите" за неотуѓивото право на ученикот да партиципира, критикува, менува...). Практично- светот на ученикот е исполнет со авторитети, страв за сопствениот опстанок во училиштето, опортунизам и сл., што претставува плодна основа за усвојување токму на погрешните стандарди за политичното однесување. Тука останува само очекувањето дека заживувањето на демократските процеси во општеството во целост, ќе мора да се одрази и на ова ниво, и дека извонредно замислената концепција ќе најде и свој емпириски корелат.

..

Уште еден момент треба да се истакне во однос на училиш-

тето како носител на политичката социјализација, а тоа се: можностите за злоупотреба на поединецот преку него. Под "злоупотреба" се мисли на: намерното пласирање на погрешни информации за одредени политички појави, процеси и сл. или пак пласирање на вредности кои се спротивни на планираната содржина на политичката социјализација. Оваа појава може да дојде до израз на три нивоа:

1. Пласирањето на погрешни политички информации може да биде "потреба" на целата општествена заедница, со цел да се потенцира ~~и~~ или намали значењето на одредени феномени кои се релевантни за правдењето на сопствената политика и најзиното непречено функционирање. При тоа, особено погоден медиум за оваа цел претставува училиштето. (На ова ниво меѓутоа, може да стане збор исклучиво за погрешни информации. Вредностите кои спаѓаат во тој официјален систем не можат да се нарекуваат нити погрешни, нити навистинити нити неправилни, што многу автори не го почитуваат. За разлика од политичките факти, за вредностите не постои никако објективно, "вонпросторно и вонвременско" мерило за оценување. Тие своето значење го добиваат исклучиво во одреден социо-политички контекст и во конкретен историски момент. Заради тоа, за секој општество, овие официјални вредности се секогаш виотински и прави, доколку соодветствуваат на неговите потреби. Во таа смисла, на ова ниво станува збор само за злоупотребата во политичкото информирање (во фактите), додека за вредносната злоупотреба може да стане збор на другите два нивоа.

2. Второто ниво се однесува на авторите на учебниците, кои можат да ги искористат своите текстови за пласирање и на погрешни

информации и за пласирање на одредени вредности кои излегуваат од контекстот на официјалниот вредносен систем. Навидум неизведливо - со оглед на претпоставените контроли на овие содржини - но токму во нашата република имаме неколку извонредни илустрации на оваа појава: Се работи за три (воочени) случаи:

- Читанката за IV одделение на албански јазик важечка од 1984 до 1987 година во која под насловот "непожелна средба" наместо слика на средба меѓу девојче и германски војници (како што е предвидено) била дадена слика на девојче кое се среќава со група партизани.

- Читанката за III одделение на албански јазик важечка исто така од 1984 до 1987 година. Во неа, песната на еден поет од турската народност која говори за летот на соколот кој се враќа во својот дом, е погрешно преведена и говори за летот на орелот кон својата татковина, со што се претпоставува дека е направена алузија на Албанија и орелот како симбол на албанскиот народ.

- Учебникот за музичко воспитување за VIII одделение, на албански јазик во кои се целосно внесувани текстови кои не биле предвидени и кои се позајмени од албанската литература без предходна контрола. Овој учебник е испечатен но не е објавен.

За разлика од последниот случај, кога "виновникот" е откриен пред содржините да дојдат до учениците, со предходните два учебника се социјализирани цели четири генерации. Тие, "уредно" ја поминале и рецензентската и уредничката и издавачката "контрола", додека фактичната злоупотреба е воочена дури после неколку години, (и тоа - според податоците - осеми случајно).

Овие податоци и примери, сепак не се илустрации само на

возмошностите за злоупотреба од страна на авторите на учебниците, туку во голема мера ја покажуваат и ефикасноста на контролата во воспитно-образовниот процес. Уште колку вакви примери може да има и во учебниците на македонски јазик (кои не се на "удар" како предходниве) не е направен ниту еден обид да се утврди.

Дали тие постојат, ќе може да се види од анализираните учебници во ова истражување.

3. Третото ниво на кажа кое злоупотребата е можна, е вразано за наставникот, за чиј простор за манипулација веќе беше говорено.

...

Ова бива основните белези на училиштето како носител и учесник во процесот на политичката социјализација. Нако се тие опредметени во еден конкретен модел, може да се согледа во голема мера од податоците и резултатите на истражувањето спроведено на оваа тема

4. Методолошки пристап во истражувањето

Како што беше споменато, истражувањето на политичката социјализација во основните училишта во СР Македонија се базираше врз анализата на содржината на учебниците кои се во употреба во основните училишта во оваа република - како основна метода, и анкетата за учениците кои го завршуваат основното училиште.

I. Анализата на содржина беше применета на учебниците од општественики науки од I до VIII одделение, на македонски јазик, кои биле во употреба во 1988/1989 год. Се работи за учебници по предметите: македонски јазик (читанки, бунвари, граматики), Запознавање на природата и општеството, запознавање на општеството, историја и географија (целосниот список е даден во прилогот). Од анализата на содржина беа исклучени учебниците по природниве науки, во кои е занемарливо или целосно отсутствуваат содржини кои се релевантни за политичката социјализација.

Со цел да се обезбеди повалидно заклучување, анализата (во споменатата област) не беше применета на примерок, туку на сите учебници за соодветните одделенија.

Основна единица за посматрање беше "лекцијата" или - како што во програмите се нарекува - "четивото". Според содржината, основните единици беа поделени на:

A. Четива во кои содржината има чисто информативен карактер, или е насочена кон негување на одредени естетски вредности, кои не се релевантни за политичката социјализација (на пример: текстови во кои се "дефинираат" реките, морињата, или песни за есента и сл.)

Б. ~~Жанкижанкжа~~ Единици во кои се присутни содржини релевантни

за социјализацијата воопшто, а посебно за политичката, кои бва предмет на натамошната анализа.

Во рамки на оваа група (Б), единици на анализа бва:

- политичките информации - како вредносно неутрални информации за политичките појави, настани, процеси, личности и сл., кои ја сочинуваат осезајната основа во политичкото социјализирање;
- чисто политичките вредности (кои бва дефинирани)
- имплицативно-политичките вредности - кои се дел на социјализацијата во целина а не само на политичката., но кои имаат конкретно влијание врз политичкото однесување. Овие вредности не се со помало значење за политичката социјализација во споредба со чисто-политичките вредности, туку се од нив различни по "обем". Во оваа група спаѓаат оние вредности кои имаат импликации врз политичкото однесување и политичката култура, но не само врз нив, туку и врз целокупното однесување и култура која се пренесува.
- не-политичките вредности, кои се значајни за социјализацијата воопшто, но не и специфично за политичката социјализација.

Со оглед на тоа што критериумите за класификација на вредностите се секогаш субјективни, како впрочем и целиот овој метод, подведувањето на вредностите во одделни групи и аргументите за тоа, ќе бидат изнесени при вк презентирањето на резултатите, за секоја вредност одделно.

Квантитативните соодноси помеѓу основните единици на посматрање и единиците на анализата, ќе обезбедат увид во прашањето: колкав е "делот" од учебниците во овие одделенија кој и е "отстапен" на социјализацијата воопшто, и посебно - делот кој специфично политичката социјализација го има во овие рамки.

Посредно би се добил одговор за тоа: колку е политичката социјализација фактична цел во воспитно-образовниот процес, споредено со програмските определби кои ја предвидуваат.

На секоја единица бива применети 7 категории на анализата - или - како што некои ги нарекуваат - ставки за анализирање:

1. име на вредноста или "објектот" кој е вреднуван
2. тип на вредноста (чисто политичка, имплицативно-политичка или не-политичка)
3. конотација (дали е вредноста претставена како позитивна или негативна во текстот)
4. официјална конотација (дали во рамките на официјалниот вредносен систем конкретната вредност има позитивна или негативна конотација во дадениот момент)
5. број на вредности во (дали е конкретната вредност единствена во текстот или е дадена во комбинација со други вредности)
6. начин на презентација (дали е вредноста дадена директно, како "дефиниција", поука, декларација, или низ конкретни примери од стварноста или историјата)
7. одделение на кое се однесува учебникот.

Наведените категории би дале увид во следниве прашања:

1. колку и кои вредности се застапени во учебниците;
2. каков е соодносот помеѓу вредностите кои се значајни за политичката социјализација и останатите вредности;
3. дали конотацијата на вредностите во ~~хехххх~~ учебниците соодветствуваат на конотацијата на истите вредности во рамки на официјалниот вредносен систем (дали е "пожелното" во учебникот навистина "пожелно" и за општеството);

4. колкаво значење им се дава на одделните вредности, кое е изразено (освен преку квантитативната застапеност) и преку податокот - дали на дадената вредност и е посветен целиот текст или пак таа е прикажана како една од повеќето вредности;

5. каков е начинот на кој се презентирани вредностите, (дали е насочен кон "учење" низ дефиниции за позитивноста, односно, негативноста на секоја од нив, или тие се сместуваат во реален, стварен контекст - кој би ги зголемил ефектите во социјализирањето);

6. каков е континуитетот (и дали воопшто постои) во презентирањето на вредностите од аспект на нивното присуство во сите одделенија, и кои вредности (во која мера) се наменети на конкретната возраст на учениците.

Низ наведените димензии може да се оцрта специфичната вредносна вредносна "слика" во учебниците за основните училишта.

II. Анкетата беше опроведена со цел да се добие увид во основните црти на вредносниот модел на учениците веднаш по завршувањето на основното училиште. Оваа постапка не беше наменета како директен показател на политичката социјализација во основните училишта, со оглед на тоа што овој "вредносен модел" е резултат на повеќе извори и носители на овој процес. Заради тоа, не би можело да се тврди дека е тој "последница" конлучиво на политичката социјализација во училиштето, маѓутоа, низ добиените ставови и ориентации, може да се согледа кореспонденција со содржините со кои се изведува наставата. Во таа смисла тие се повеќе "илустрација" на одразот кој вредносната слика од учебниците го има во свеста на ученикот.

Со анкетата беа опфатени 700 испитаници од 10 општини

во СР Македонија (градски и селски средини). Структурата на примерокот, од аспект на некои основни обележја е следна:

- според пол: 49,5% машки и 50,5% женски
- место на живеење: 31,2% село и 68,8% град
- националност: 55% македонци; 36% албанци; 2% турци; 1,5% роми; 2% македонци муслимани; 2% југословени и 1,6% други.
- успех во училиштето: 45% одлични; 25,2% многу добри; 22,6% добри; 3,6% доволни и 0,43% повторувачи.

(Анкетата е спроведена во рамки на истражувањето "Версијата поена и социјалните вредности во СРМ", реализирано од страна на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања во 1988/89 год. Во натамошниот текот изразите "анкетата" и "истражувањето" се однесуваат на резултатите од овој проект, додека другите истражувачки резултати ќе бидат посебно именувани)

Анкетата е спроведена на осмоодделенци, во мај 1988 год., последниот училишен ден за оваа генерација.

...

Пристапот во интерпретацијата и презентирањето на резултатите има неколку специфики кои на почетокот треба да се наведат.

Во социолошката литература кај нас и во истражувањата кои се однесуваат на сферата на вредностите е мошне вообичаено во презентацијата да се пристапува на два начина:

- однапред да се даде "листа" на вредности кои се прогласуваат за основни, во однос на кои се "мерат" и оценуваат сите содржини

кои се предмет на истражувањето. На овој начин, вниманието не е насочено кон самите содржини, туку кон "откривањето" на однапред определени вредности;

- да се земе една вредност како "терминална" (на примар: трудот, хуманоста и сл.) а сите останати вредности да се мерат и "изведуваат" од неа како "инструментални".

Пристапот во овој труд нема да се базира од изложените начини, од следниве причини:

1. Обата пристапи имплицираат однапред рангирање на значењето кое одделните вредности го имаат., што е неприфатливо во истражувањето на политичката социјализација. Имајќи го предвид исходот на овој процес - моделирањето на политичкото однесување на поединците, може да се каже дека ниеден автор нема право однапред да тврди кои вредности ќе бидат "позначајни", "пресудни" и кои ќе и дадат белег и на конкретната политичка култура која се усвојува и на целиот процес на нејзиното пренесување.

2. Вредностите претставуваат првд сè - систем, сложен оплет, со изразен дијалентички карактер, во кој секоја вредност има значење само во "мрежата" со останатите вредности, што ја исклучува можноста од нивно издвојување на каков и да е начин.

3. Априорното давање на какви и да е "шеми" ја мажне влијав сугестивно и ја зголемува субјективната димензија на истражувачот (која во оваа сфера ионака не е занемарлива).

Заради тоа, во оваа презентација на резултатите, нема да се појде од однапред даден "шаблон" или листа, туку ќе ги претстави вредностите во својата логичко-содржинска поврзаност, онака како што се (квалитативно и квантитативно) дадени во учебниците, со што би се видела "целината" на нивната слика.

5. Резултати

A) Социо-политичкиот контекст како рамка во која учебниците за основните училишта се пишуваат и употребуваат

Како што беше споменато во излагањето на детерминантите на процесот на политичката социјализација, учебниците кои беа предмет на анализа би морале да се третираат пред сè како производ на: барањата на политичкиот систем определени во официјалниот политичко-културен модел, доминантната политичка култура која овој модел го преработува и во стремежот на авторите, рецензентите и сл. да одговорат на овие барања и да се вклопат во нивните конотативни рамки. Поточно, комплексноста на овој "производ" се согледува преку фактот што тој (учебникот) мора да задоволи неколку критериуми:

- официјалниот вредносен модел, поточно прокламираните политички вредности кои служат како основа на званичниот - во случајов и единствениот идеолошки проект. (Овие вредности иако во принцип не мораат, а кај нас се покажа дека и навистина немаат свој практичен корелат, поточно, праксата - како што ќе се види понатаму може во најголем дел да ги негира. Иако, тие манар и како "формално" барање во конкретните учебници мораат да најдат соодветно место).

- фактичките потреби на политичкиот систем, кои ја претставуваат "опачината" на прокламираниот модел (кои кај нас скоро целосно го демантираа официјалниот вредносен модел редуцирајќи го на вредности и модели на политичко однесување кои со него се неспоиви).

- критериумите на авторот кој по правило е раснат помеѓу прокламираните вредности од една страна и - различните од нив - правила за политичко однесување кои мора да ги респектира доколку очекува неговиот труд да се вброи меѓу носителите на званичната политичка социјализација.

Според тоа, одговорот на прашањето зошто одреден учебник се претставува со а конкретен тип на содржини, би морал да се смести во рамките на спецификите на сакоја од трите наведени категории. Како пак е конкретната констелација која стои во позадината на анализираните учебници во овој труд, може да се согледа преку неколку димензии.

Како прва детерминанта беше наведен официјалниот вредносен модел. Коколку се погледа овој модел во периодот к кога се учебниците пишувани, употребувани, но и повеќе години наназад, ќе се забележи дека во прв план како приоритетна задача беше истаннувано формирањето на таканаречената "самоуправна политичка култура". Низ сите инстанции низ кои беше званично промовирана, оваа политичка култура се прикажуваше како одредена над-идеолошка творба, како сасевидна социјална и етичка еманација на политичкиот систем или - како што би рекол Ј. Ѓорѓевиќ - "негово мисловно поле и животен нери"¹⁾. Нонсенквентно на тоа беше и изобиливото на декларативни барања за воспоставување на "вистинска" демократска политика, која би резултирала со формирањето на таков политички тип кој би се одликувал со политичка креативност, свестрана ангажираност, кому би му била иманентна практиката на самоизразувањето, самоостварувањето, слободата... Со други зборови - политички тип, кој ~~хрвава~~ - прифаќајќи ги ваквите вредности квалификувани како "револуционерни", требаше да ги надмине "традиционалните" модели на послушноста, подаништвото, пасивноста и сл. Вакви политички вредности и ориентации можеа да се најдат во огромен број во сите политички публикации, говори, партиски документи и сл., во кои вообичаено и не само кај нас) се промовираат официјалните политичко-културни модели

Ѓорѓевиќ Ј.: "Политичка култура", Савременост 1-2, Београд, 1981, стр. 37

Меѓутоа, несомнено е дека (повторно, не само кај нас) она што ден политички систем за себе го "тврди" не мора да биде во никаква релација со она што тој за себе го "бара". Така, и во југословенски рамки тврдноста покажа дека овие - по звук сосема демократски и конструктивни вредности, не биле и фактички аспирирани, пред се заради нивната инкомпатибилност со карактерот на политичкиот систем.

Демократијата, политичката креативност, слободата во самоизразувањето и сл. се покажаа како категории кои се "прешироки" за да можат да се бијат во тесните рамки на единствената идеологија и единствената "авангарда" која требаше најмногу да придонесе во нивната реализација. Исте помалку тие можеа од овој политички модел да произлезат, од единствената причина што овие вредности се базираат на принципот на диверзитетот, а политичкиот систем се потпираше обратно - на конструкцијата на униформни обрасци на сите нивоа. Единственото можно решение во ваквите случаи е да се разбира "збивање", потиснување, дозирање и редукција на се што е "прешироко" или преразлично од присутниот системски модел. Со тоа и официјалниот, прокламираниот вредносен модел го губи својот лик и се претвора во нешто сосема поинакво.

Според тоа, првото сознание кое допира до еден иден автор на учебник и воопшто до секој кој учествува во политичкото социјализирање (како конструктор) е дека овој прокламиран и наводно аспириран вредносен модел всушност нема своја реална подлога во конкретниот политички систем, со што се отвора и прашањето колку тој всушност треба да биде претставуван во рамките на носителите на политичката социјализација.

Втората (можеби и позначајна) димензија произлегува од честите дисвалификации и санкционирање на конкретните обиди да се излезе од рамките на споменатиот униформен образец., за кој во праксата од тој период можат да се најдат бројни примери.

Без оглед дали се работело за стварни "политички разлики" кои отстапувале од идеолошкиот проект, или пак со нив се маскирало отстапувањето на поединци од воспоставените политички институции или структури, факт е дека во политичкото паметење на поединецот останува единствено "казната за непослушност" од кој и да е вид. На тој начин, сите оние вредности против кои официјално прокламираната политичка култура требаше да се бори (послушноста, лојалноста, пасивноста и сл.) стануваат всушност доминантен вредносен белег и основа за доминантната политичка култура воопшто. Конформизмот, како најкарактеристична консеквенца на споменатото чувство на ~~х~~ страв и немой кое произлегува од ваквата констелација, можеше во најголема мера да се изроди во она што на пример М. Животиј го нарекува "човек-трансисија"¹⁾. Поконкретно, се работи за таков политички тип кој не е во состојба, или савесно одбива да се вклучи во сопствените определувања во политичкиот живот, во кој претставува само објект (трансисија). На групно ниво - според овој автор пак - оваа појава ја раѓа тнр. "некомпетентна маса" која регулаторот на политичките биднувања го бара исклучиво во неа самата, која на политичките појави гледа како на нешто готово дадено, во кои не учествува заради чувството на страв или немой. Најкарактеристична ^{т.е.} манифестација на оваа состојба и се огледала во некритичката оддаденост на политичките авторитети (во апстрактна смисла), во беспоговорната послушност и извршување на наметнатите "цели во чии избор не се учествува и начинот на употреба на средствата во кои самиот (поединецот) не ги избира."²⁾

Ваквите појави се особено значајни од аспект на проучуваните

и 2) Животиј М.: "Човек и вредности", Просвета, Београд, 1969, стр. 163

учебници како посредници во политичкото социјализирање, но не толку од аспект на нивните "консументи" колку од аспект на нивните креатори. Имено, може слободно да се очекува дека во идни ваков контекст, конкретните содржини изградени во учебниците нема да бидат изложени на очигледната критичност, предимензионирањето на политичката митологија, врзувањето на истакнуваните политички вредности за политичките авторитети и сл. Иако и во другите сфери, и овде може да се очекува интензивно делување на авторестриктивните механизми, на одбегнувањето на ризикот да се внесат непожелни", спорни, двосмислени содржини, што заедно резултира во претворањето на официјалните "извори" на политичката социјализација (во кои паѓаат и учебниците) во чисти идеолошки творби.

За разлика од оваа глобална рамка во која мора да се гледа поради пражувааниот предмет, втората димензија е врсана за конкретниот период во кој се составувани и употребувани анализираните учебници, и во кој се одвива политичката социјализација во училиштата воопшто, а тоа е втората половина на 80тите години. Карактеристично за овој период е што долго користените еуфемизми со кои ~~јаква~~ состојбата во земјава беше опишувана како "неповољна", "нарушена" или "пореметена" - конечно го добија своето вистинско име - криза: социјална, економска и политичка која веќе можеше да се согледа во сите свои последици. Факт е дека кризните симптоми на почин специфичен начин се одразувале во вредносната сфера, што пак од своја страна директно влијае врз насоките во кои се остварува процесот на политичката социјализација.

Након прв симптом на вредносната криза, во овој период се јавува и веќе експлицитно изразените сомневања во основаноста, остварливоста, па дури и позитивноста на некои од до тогаш неспорно важечките вредности во политичката сфера. Вакавите почетоци на "нарушување" на установениот идеолошки "ред", во принцип можат да се разрешат во две

насоки:

Првата води кон започнување на критичко преиспитување на "спорните" вредности, барање на алтернативи, нови вредности и ориентации, со што се овозможува вредносниот систем да не се оруши "во празно", туку да се надоврзе на една нова основа. Вредносните пресврти во овој случај одат помирно и побезболно; процесот на политичката социјализација постапно се претвора во процес на ресоцијализација; носителите на процесот се модифицираат и прилагодуваат. Ваквиот пристап се разбира е можен доколку постои свест која може да ги антиципира неминовните вредносни трансформации како дел од неизбежните тенкови во социјалната, економската и политичката сфера. Овозможувајќи му на поединецот адаптација пез поголеми потреси.

Вториот пристап се карактеризира - сосем спротивно - со став на одбрана на разнишаните вредности врз основа на нивната "загрозеност", при што не се согледува нивната позиција во релација со глобалните промени кои настануваат. Ова може да резултира со уште поголема и погрчевита заштита на востановениот вредносен модел и со уште поголема исплашеност во изборот на "пожелните и непожелните вредности", од ризикот да се погреша во конотацијата на вредностите чии "осцилации" поединецот почнува да ги чувствува, но не е во состојба да ги препознае.

XXXXX Двата пристапи кон разрешување на новонастанатата состојба најдоа свое место во различните средини во рамки на земјава. За предметот на овој труд, и конкретно од аспект на содржините кои во овој период се најдоа во институционалните носители на политичката социјализација е посебно значајна специфичната вредносна констелација и реакција на неа во СР Македонија.

При проценките на степенот на идеолошката преминација во сите сфери, Македонија во јавноста беше не ретко квалификувана како "најмрачната од мрачните зони". Овие атрибути беа оправдувани со високо ригидниот

односно кои политичките вредности, санкционирањето на пројавените разлики во политичките ориентации, па дури и со квалификации за постоење на понижено ниво на политичка култура, при што се игнорираа некои од специфичните на политичката традиција и меморија на ова поднебје.

Без оглед на оправданоста или неоправданоста на ваквите белези, за конкретниот предмет на овој труд би било ползеано да се истакнат некои од тенденциите во тој период, кои би можеле да ги објаснат и посебностите кои се јавуваат во реализацијата на политичката социјализација.

Најнапред би можела да се даде една илустрација на движењата во вредносната сфера во СРМ во тој период. И покрај тоа што развојот на политичката култура кај нас не е систематски и долгорочно истражуван, резултатите од неколку истражувања спроведени меѓу 1986 и 1989 би можеле во главни црти да ја одразат специфичната атмосфера.

Имено, и кај популацијата во СРМ како и во другите средини во тој период се јавуваа доаѓа до израз започнувањето на разградбата на основниот вредносен кодекс, и тоа во рамки на еден нараснат песимизам, во кој (според истражувањето на јавното мислење во 1985¹⁾), веќе секој петти поединец не верува во каква и да е можност за надминување на "неповолните состојби" во социјалната и економската сфера.

Логично во таква констелација е дека први на удар ќе се најдат вредностите кои беа промовирани како фундамент на севкупната политичка култура, но и на општеството во целина - самоуправувањето, социјализмот, комунизмот, рамноправноста, братството и сл.

Така, самоуправувањето во овој период веќе почнува да се јавува како "вредност под сомневање". Во споменатото истражување од 1985 год.

1) "Јавното мислење во СРМ 1985", Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје

имено, сеуште најголемиот дел од популацијата се согласува со ставот дека "самоуправувањето е најголемата вредност во нашиот систем" (околу 60%), иако веќе се јавуваат и поединци (околу 1/3) кои самоуправувањето го оценуваат само како "маска, параван" зад кој се кријат оние кои всушност владеат. Притоа е индикативно дека оваа популација веќе гледа сосема мали или никакви можности за сопствено влијание во политичкиот живот (оваа недоверба се движи меѓу 50% и 85% во зависност од тоа дали се работи за влијание преку конкретната работна средина, или на нивото на пошироките заедници).

Појавата на отсуство на основниот мотив за политички ангажман од кој и да е вид е воедно еден од најголемите индикатори за започнувањето на пореметувањата во вредносната сфера.

Само година дена подоцна, во 1986, според истражувањето на идејните движења во СР Македонија¹⁾, почетоките на овој процес веќе добиваат конкретен лик. Според резултатите, позитивната валоризација на самоуправувањето е значително редуцирана и се изразува главно во две насоки:

- како став дека работничката класа воопшто не е способна да управува, со кој се согласува повеќе од половината од испитаниците;
- како неверување дека самоуправувањето (како концепција) е воопшто остварливо (исто така 1/2).

Прв тоа, алтернативите се гледаат во неколку правци:

- во јакнењето на државата (преку 50%)
- во препуштањето на политичкиот живот на "политичките елити (33%)
- во рушењето на сите институции на власта (33%)

"Идејните движења во општеството", Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 1986

Интересно во овој период е и што најголемиот дел од причините за неповолната состојба во земјата се врзува за "преголемата демократија" (46%) или за отсуството на "послушност" (54%).

Слични тенденции се јавуваа и во однос на другата еднакво значајна категорија - Сојузот на комунистите со својот идеолошки проект, кој во рамките на политичката култура од минатиот период беше издигнат од своето институционално ниво на ниво на вредност по себе. Имено, веќе во 1986 (според цит. истражување) нај 25% од испитаниците се јавуваат ставови дека "комунистичката идеологија е обична измислица", дека Сојузот на комунистите ја има "одиграно својата улога и веќе нема потреба од неговото постоење во таква форма" (68% па дури и ставови дека тој треба да биде "само една од политичките партии во нашето општество" (39%). Сето ова натаму се движи кон оспорување на оваа вредност, така што во 1988, според податоците од истражувањето на јавното мислење¹⁾, веќе над половина испитаници тврделе дека Сојузот на комунистите веќе нема никакво позитивно влијание врз општествените збиднувања.

Третата "стожерна" вредност сепак беше врзана за меѓунационалните односи. И во овој поглед во наведениот период се воочливи интензивни вредносни "пренасочувања". Така додека во 1985 год. (цит. истр.) сепак 77% од популацијата верувала дека меѓунационалните односи во нашата заедница се добри, додека во 1988 год. овој број паѓа на 31%. Уште поинтересни се резултатите од истражувањето на националната дистанца кои можат да се споредат за 1986 и 1988 год. Имено, додека во 1986 г. над 80% од испитаниците изјавиле "Јавното мислење 1986", Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 1989

дека би избирале пријатели и соработници независно од нивната националност, во 1988 овој број паѓа на околу 40%. Уште порадикален пресврт има во однос на изборот на брачен другар, кој во 1986 за 70% од популацијата бил независен од националноста, додека во 1988 процентот паѓа на 37%. (Интересно е на пример дека македонците во 1986 год. само со 7,8% се определиле против албанците како свои брачни другари, додека во 1988 овој број расте до 51%).

Освен националната дистанца изразена е и појавата на чувството на загрозеност на сопствената нација кај македонскиот народ кое веќе за разлика од предходните години кога се враќаше исклучиво за "надворешните" загрозувачи, сега се префрла и кон народите во рамки на СФРЈ, што е сигурен симптом на сериозни нарушувања во оваа сфера.¹⁹ ("Јавно мислење 1988")

Споменатите три вредности (самоуправувањето, СН и вредностите врзани за националната рамноправност) сепак не се единствени во рамки на политичката култура врз основа на кои може да се ~~заклучува~~^{3A} глобалните вредносни ориентации. Меѓутоа, со оглед на то што самоуправувањето ја претставуваше основата во економскиот и политичкиот систем, сојузот на комунистите беше симбол на единствениот идеолошки проект, а меѓунационалната толеранција - гаранција за функционирањето и на едното и на другото, јасно е дека промените во односот токму кон овие три категории можат да се третираат како валидни индикатори и "предвесници" на сите промени кои и фактички уследија во наредниот период.

Слични "предвесници" се наоѓаа и во истражувањето на психолошките аспекти на идејната свест¹⁾ (1986), каде се регистриран

¹⁾ "Психолошките димензии на идејната свест", проектна тема реализирана во рамки на проектот "Идејните движења во општеството" (цит.)

- елементи на изразен контервативизам кај 50% од популацијата
- елементи на конформизам кај повеќе од 50% од популацијата
- изразито ригиден однос кон стварноста, кај 50% од популацијата
- анксиозност кај околу 60% од популацијата
- аномија, која се јавува кај над 70% од испитаниците. Оваа категорија е особено значајна, како показател на појавата на изразени конфликти помеѓу вредностите кои по, правило се јавуваат на прагот на крупните општествени и политички промени.

Гледано во целина, на прв поглед може да се забележи дека во политичката свест кај населението во СРМ во периодот во втората половина на 80тите години се јавуваат најразлични вредности и политички ориентации. Меѓутоа, би било крајно еднострано оваа појава да се толкува со постоењето на хетерогена или фрагментарна политичка култура. Ако појавата се погледне од денешна призма, евидентно е дека не се работи за разлики во политичките ориентации, туку токму за процес на политичка дезориентација, за споменатата збунетост и неизвесност на поединецот кој ^{го} чувствува притисокот на "старите вредности но кој не умеа да ги препознае или предвиди насоките за нивно разрешување.

Ваквата состојба беше на глобално ниво исто толку евидентна и препознатлива колку и во истражувањата, и требаше да претставува прв импулс за промени токму во однос на процесот на политичката социјализација, и особено на ниво на неговите институционални носители во кои спаѓа и училиштето. Нако што беше споменато, во овој период веќе постојеа две алтернативи за тоа како да се пријде кон разрешувањето на настанатата - веќе и јавно споменуванa - вредносна криза. И додека вредносните трендови во скоро еднаква насока беа присутни на ниво на целата земја, пристапот кој СРМ го избра во нивното разрешување, беше по многу нешта специфичен.

Имено, додека во некои средини веќе во голема мера се нудеа "алтернативи за спорните вредности" и практично беше почнат процесот на ресоцијализација, во СРМ се застапа, сосема спротивно, во одбранбена позиција кон "загрозените" вредности, игнорирајќи го фактот дека "загрозувачот" не е никаков апстрактен непријател, туку самите глобални општествени и политички движења (и не само оние во СРМ или во СФРЈ, туку пошироко), а кои неминовно бараа промени во вредносната сфера. Меѓутоа, наместо навремено вклопување и адаптирање на - тогаш веќе предвидливиот пресврт, кај нас се пријде кон заштита на загрозените вредности, дури и нивна поинтензивна афирмација. Наместо ресоцијализација под идејата дека "треба да се менува", се одеше под паролите "нема да дозволиме", "ќе се бориме", "ќе се браниме"... кои впрочем беа најчесто употребуваните фрази во политичкиот говор од тој период.

Се разбира, причините за ваквиот "избор" не смеат да се објаснуваат (како што понекаде беше истакнувано) со "понискиот" степен на политичка култура, отсуство на демократска традиција, некаква вродена и иманентна догматичност и конзервативизам во СРМ и сл. Дел од овие причини во голема мера можат да се објаснат со специфичната политичка историја и политичка меморија на ова поднебје, кои и самите како што беше истакнато, претставуваат извор на политичката култура.

Во оваа смисла, за илустрација би може да се наведе и следнава мрежа на околности: Имено, тоа што СР Македонија за прв пат се здоби со државност во рамки на СФРЈ, не може да се третира само како историски факт, туку пред сè како извор и детерминанта на редица појави токму во вредносната сфера. Овој "настан" од политичката историја меѓу другото имплицира и дека токму оваа република на

специфичен и "поинаков" начин ќе се однесува и кон сите "државни" творби и "производи", вклучувајќи ја тука и конкретната идеологија. Често споменуваното "чувство на благодарност" без оглед што може да се смести во негативен политички контекст, нужно го предизвикува и заштитничкиот однос кон "она на кое треба да се биде благодарен", но едновременно раѓа и помалку толерантен, поригиден однос кон се што него може да го загрози. Ова воедно ја раѓа и најголемата специфика токму на процесот на политичката социјализација во периодот кога ваквиот контекст претставува нејзин извор. Првото ниво на кое оваа специфика доаѓа до израз се сепак училиштата во кои споменатиот "контекст" се преточува во конкретни "упатства" за младите генерации.

Во оваа смисла, може (и без емпириски истражувања) да се очекува, но и да се објасни севкупната "идеологизација" на наставните содржини, афирмација и раздвигување на севкупната политичко-митолошка машинерија врзана за воениот и повоениот период, некривична заштита на сите вредности кои претставуваа основа на социо-економскиот и политичкиот систем и сл. Дополнето со веќе споменатите авторестриктивни механизми кои се јавуваат кај авторите на овие содржини, може исто така да се очекува дека учебниците, како посредници во пренесувањето на ваквите содржини ќе се држат мошне прецизно токму до оваа глобална рамка. Како тоа изгледа врз еден конкретен модел, може детално да се види од похабните резултати на емпириското истражување спроведено во рамките на овој труд.

5. Резултати

Анализата на содржина опфати вкупно 2087 единици, колку што имаше "четива" во сите анализирани учебници, вкупно за осумте одделија. Во нив, информативно-естетски единици беа 897, со застапеност од 42,9% во целината на текстовите,^A во 1190 единици или 57,1% беа афирмирани вредностите кои учествуваат во процесот на социјализацијата во целина. (Бројот на лоцираните вредности го надминува бројот на единиците на посматрање и изнесува 1388, што значи дека во 16% од "четивата" била присутна повеќе од една вредност.)

Во прикажувањето на конкретната содржина на анализираниот предмет, најнапред ќе бидат прикажани општите квантитативни соодноси на нивоу категориите на анализата, а потоа ќе биде даден приказ на секоја од овие содржини посебно.

Нано што беше споменато во методолшкиот пристап, вредностите беа поделени во три групи (чисто политички, имплицитивно-политички и не-политички) а посебно беше издвоена групата политички информации. Основа за заклучување за политичката социјализација во учебниците за ова училиште, ќе бидат: политичките информации, политичките вредности и имплицитивно-политичните вредности. (Во натамошниот текот овој збир се изразува како "вкупни содржини релевантни за политичката социјализација".) Ако на оваа категорија и се додадат и не-политичните вредности се добиваат "вкупните содржини кои учествуваат во социјализацијата воопшто, не само во политичката). Информативно-естетските содржини - нано што беа дефинирани во методолшкиот пристап - се исклучени од натамошна анализа, заради

не учествуваат конкретно во процесот на политичката социјализација која е предмет на овој труд.

Општите соодноси се следниве:

А. Вкупни содржини кои учествуваат во социјализацијата воопшто:

политички информации	412 или 29,6%
политички вредности	655 или 47,1%
импликативно-политички вредности	260 или 18,7%
не-политички вредности	61 или 4,39%
вкупно	1388 100%

Б. Вкупни содржини релевантни за политичката социјализација:

политички информации	412 или 31%
политички вредности	655 или 49,3%
импликативно-политички вредности	260 или 19,5%
Вкупно	1327 100%

В. Соодносот помеѓу одделните типови на вредности (кога ќе се исклучат политичките информации како вредносно-неутрални) изнесува:

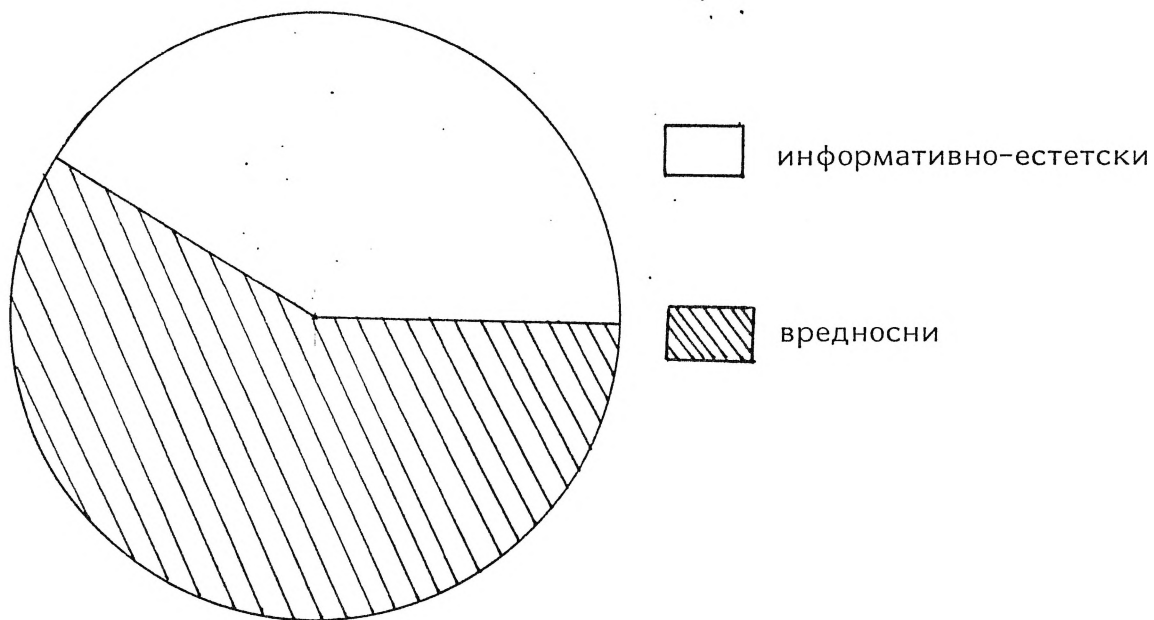
политички вредности - 67,3%

импликативно-политички вредности 26,4%

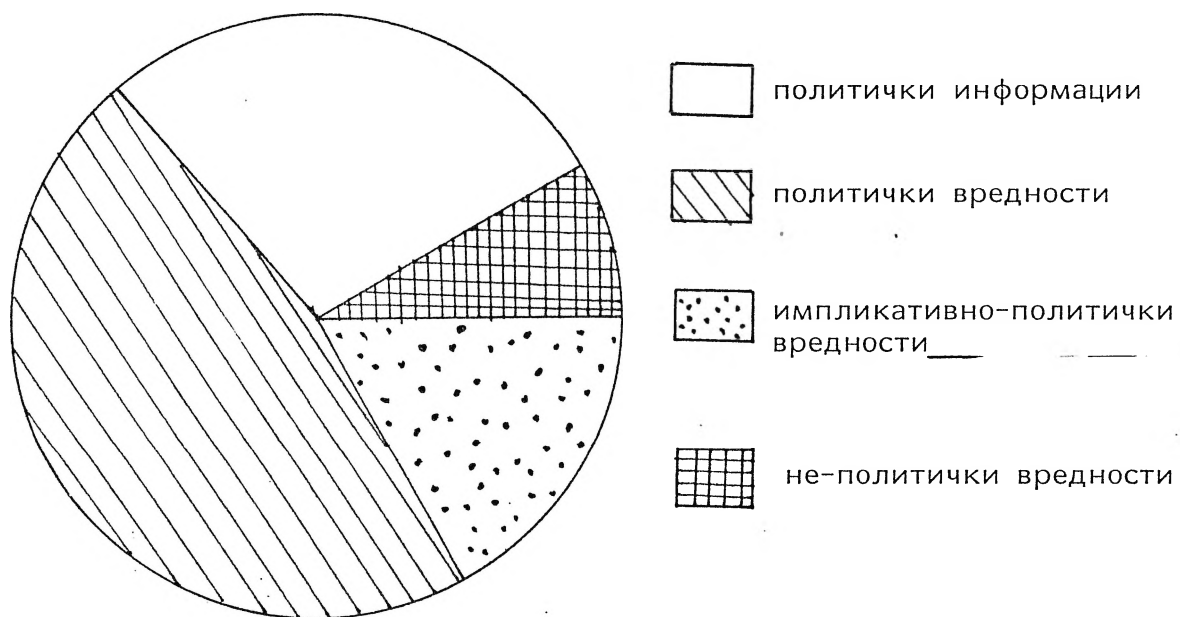
не-политички вредности 6,2%

вкупно 100%

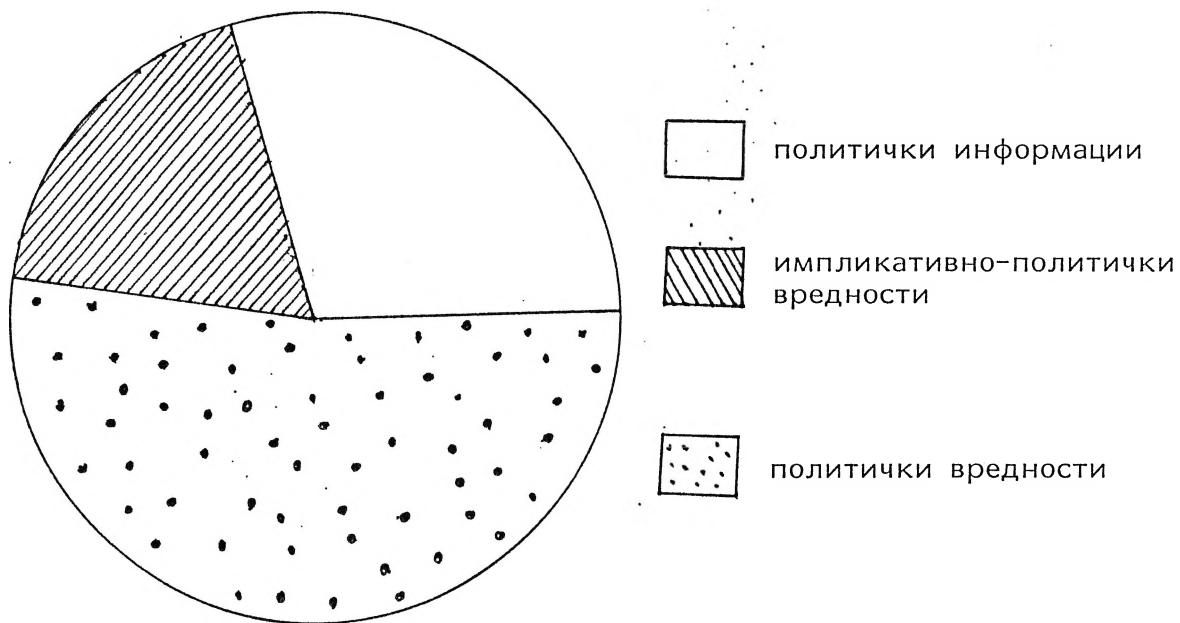
Д 1. Структура на целината на текстовите во учебниците

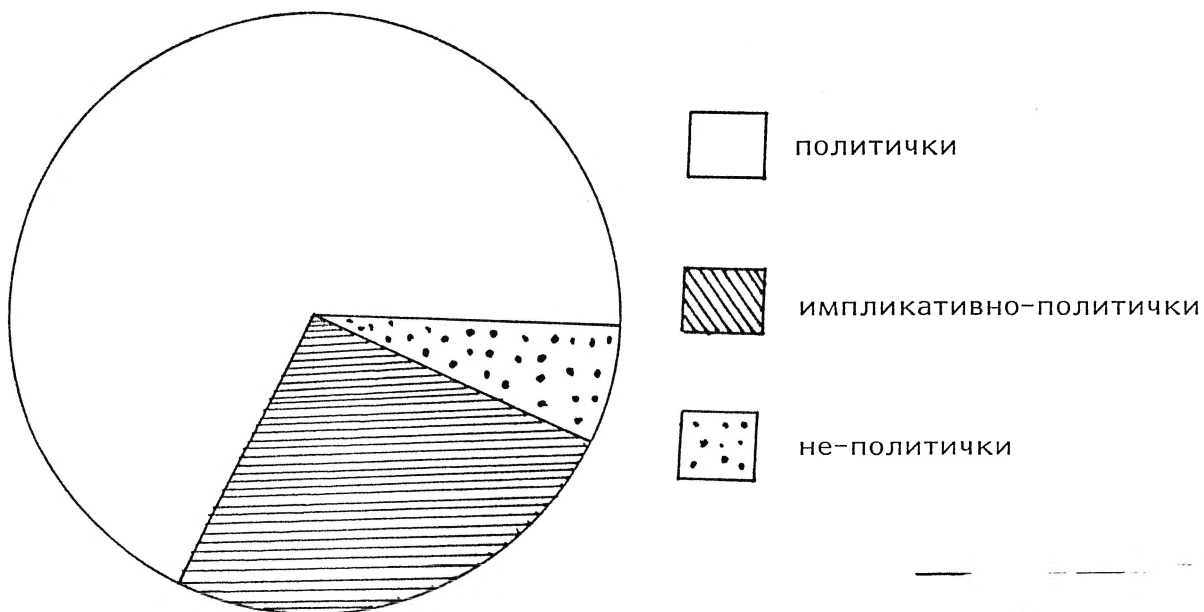
Д 2. Текстови релевантни за социјализацијата во целина

Д 3. Вкупни текстови релевантни за политичката социјализација

Д 4. Сооднос меѓу одделни типови вредности

На прв поглед, се добива впечаток дека политичката социјализација (според квантитативните односи) е соодветно застапена во наставните содржини, со оглед на тоа што скоро половината од текстовите во учебниците се "искористени" и за пренесување на елементи кои се неопходни во формирањето на политичката култура на ученикот. Меѓутоа, основните прашања: какви и кои се овие вредности и каква политичка култура може да се очекува од низната интернализација, би се согледале дури со поблискиот, подеталниот приказ на секоја од нив:

I

Политичките информации, како интегрален дел на политичката култура и неопходна содржина во процесот на политичката социјализација, се особено значајни во периодот на стекнувањето на основните знаења кои се услов за формирање на соодветниот вредносен медиум модел. Статусот на политичките информации ~~е~~ може најјасно да се согледа во контекст на "политичкото учење" (кое е процес на нивно пренесување и примање), како интегрален дел и неопходен услов (сознајна основа) на политичката социјализација.

Во фазата на раната социјализација, политичките информации би морале да бидат и проследени со соодветно вредносно конотирање на фактите кои се нивен предмет. Easton-овата теза дека "детето учи да го сака системот и пред всушност да знае нано е"¹⁾ не значи ништо друго, туку дека политичките информации не смеат да бидат

Easton D., Dennis J.: "The Childs Image of Government".- The Annals of AAPSS, 1961, str.361

vrednosno neutralni, tuku deka moraат да се стават во функција на пренесувањето на соодветниот вредносен модел. Поконкретно, ако од поединецот - во случајов детето, ученикот - се очекува да прифати одреден политички поредок, не ѝ биде доволно да му се каже во што се состои тоа уредување, кои се носителите на власта, кои институции се организирани и на каков начин функционираат и сл., туку треба при тоа да му се "пренесат" и соодветните вредносни ориентации заради кои ~~тој~~ би требало да го прифати тој поредок да го прифати како пожелен.

Политичките информации, како што се гледа од табелите, зафаќаат една третина, што е релативно голем дел од содржините релевантни за политичката социјализација во анализираните учебници. Меѓутоа, ова не омав да се толкува како поволен податок.

Имено, причината заради која оваа категорија беше посебно издвоена е во тоа што се работи за содржини без вредносна конотација, за "голи" информации за политичките појави, што унажува на еден огромен, вредносно неискористен простор.

Политичките информации беа застапени со 7% од I до IV одделение; со 40,5% во V и VI одд. и со 52,4% во VII и VIII одделение, што е соодветно и на возраста на учениците. Тие се наоѓаат во учебниците по запознавање на општеството, Историја или Географија, чии автори "доследно" се ориентирале кон пренесувањето на знаењата, од соодветните науки, но не и вредностите кои би можеле да ги следат. При тоа е заборавено дека токму овие науки се извонредно богат и погоден извор на политичката социјализација. Она што за вредностите го претставуваат практичните искуства, за политичките инфор-

мации се историските искуства - предметување во конкретни ситуации и настани, чие вреднување во огромна мера ги зголемува ефектите од политичкото социјализирање. Занемарувањето на оваа релација носи со себе два проблема:

1. Во формирањето на сопствениот вредносен систем, ученикот би морал самиот да ги поврзува информациите со вредностите кои им соодветствуваат (но кои во учебниците се одделно дадени). За илустрација: Кога феудалниот систем ќе се опише како општество во кое "феудалците уживаат а селаните работат", тоа малку ќе придонесе кон политичкото социјализирање, доколку не биде проследено со "објаснување" за нехуманоста во експлоатацијата, негативноста на класната нееднаквост и сл. "Уживањето и богатството" сами по себе за ученикот не мораат да претставуваат негативна појава (напротив, тој леко може и да се идентификува со нив, со оглед на тоа што тој кон феудализмот нема однапред утвораена ориентација, туку како појава го сретнува за прв пат.) Учебниците, токму спротивно, наоѓаат од претпоставката дека оној кој ги прима информациите е веќе социјализиран во одредена насока, дека неговиот вредносен модел има јасна контура која - сега - треба само да се дополни со неопходните податоци, сообразно на возраста.

На ученикот му останува да ги поврзе овие информации со вредностите, да го "склопи мозаикот" сам, со помош на родителот, наставникот или други лица и групи, кои излегуваат од контекстот на наставните содржини и кои можат да бидат премногу различни, субјективни, а да претставуваат "гаранција" за предвидената социјализација.

2. Вториот проблем се состои во тоа што поврзувањето на политичните информации со вредностите, не само што е субјективно, туку оди премногу посредно што во голема мера ги намалува ефектите во политичното социјализирање. Ова најдобро може да се илустрира со информациите врзани за општествено-политичното уредување на нашата земја. Социјализмот, самоуправувањето, делегатскиот систем и сл., кои стојат во јасно дефинирани вредносни рамки во официјалниот вредносен систем, во учебниците можат да се сретнат во посебни тематски (за кои ќе стане збор подоцна) но не и како вреднувани политички информации. Во политичните информации можат да се сретнат факти од типот: "СФРЈ е социјалистичка самоуправна заедница", "во СФРЈ е воведен делегатскиот ~~примен~~ систем" и сл., презентирани на ист начин и со ист "тон" како и фактите: "САД е капиталистичка земја", "главен град на СССР е Москва" и сл. од кои сите се без вредносна конотација. Заради тоа, едно деветгодишно дете кое "добро ја научило својата ланџија" ќе знае да ја нацрта ^{шемата} ~~шансма~~ на одлучување во делегатскиот систем, но дали и зошто е подобро "пирамидата" да биде свртена со базата нагоре или обратно, нема да знае да објасни. Единствениот начин ученикот да ги прифати овие "појави" како пожелни е посредно: Учејќи да ја сака својата татковина, тој можеби ќе ги прифати и сите елементи кои неа ја идентификуваат. Ова "можеби", повторно упатува на други фактори кои не можат секогаш да се контролираат, што уште еднаш ги намалува ефектите на политичната социјализација. Кога станува збор за ефектите, мора да се спомене и тоа дека ваквото "посредно" социјализирање, може да резултира и со мошне ~~милитантни~~ некритично усвојување на одредени содржини, кое не би смело да биде белег на воспитно-образовниот процес во целина.

Вредности:

II

Она што апсолутно доминира во учебниците за основните училишта, се содржините врзани за Народно ослободителната војна. Ако се постави прашање: која е основната вредност во духот на која се воспитувани ичениците од овие генерации, тоа ќе биде: значењето величината, или (нако што се вели во Концепцијата на учебниците) траен респект кон овој "настан".

Во клав истражувањето таа беше класифицирана како чисто политичка вредност. Меѓутоа различни методолошки и творетски приоди кон оваа проблематика би дале можност оваа категорија да биде третирана и како политичка информација (врзана за политичката историја на оваа земја) и како политички мит и симбол. Обете овие категории влегуваат во "пописот" на анализираниите содржини. Сепак, таа беше издвоена како посебна "вредност" од неколку причини.

Пред се, за разлика од останатите политички информации, кои во овој контекст беа издвоени заради својата вредносна неутралност, НОБ беше секогаш вредносно конотирана, со изразено позитивна ориентација кон неа, со што обезбедува статус на фактички "посебна вредност".

Од друга страна, несомнено е - според начинот на кој е презентирана - дека оваа категорија е вклоплива во групата на политички митови. (По самиот свој карактер таа спаѓа во "политичката меморија" на општествената заедница.) Меѓутоа, статистички гледано НОБ го надминува вкупниот број на сите останати политички митови, херои, симболи и тоа во голема мера, заради што (и-квантитативно) заслужува да биде издвоена.

Податоците од анализата покажуваат дека НОБ се сретнува вкупно 142 пати или учествува со 10,65% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација. Во збирот на политичките и импликативно-политичките вредности учествува со 15% (додека на сите останати вредности кои ги има 49 - останува 85%). Гледано само во рамки на чисто политичките вредности, таа учествува со 21,3% (додека останатиот простор го делат вкупно 30 вредности од оваа група). Евидентно, како содржина - Народно ослободителната војна ги потиснува сите останати содржини во втор план.

Најзиното значење е во голема мера потенцирано со фактот што во 78,5% случаи таа е дадена како единствена вредност, на која и е посветено целото четиво, а само во 21% покрај неа се афирмираат и други вредности. Што се однесува до распореденоста по одделните одделенија, таа е - сообразно на возраста на учениците - најмалку застапена во I и II одделение (9,2%), потоа во III и IV одд. - 33,5%, во V и VI одд. со 17,8% и во VII и VIII одд. со 39,2%. Во сите случаи е дадена како позитивна вредност, согласно на конотацијата која НОБ ја има во рамки на официјалниот вредносен систем.

Несомнени се позитивните придобивки на НОБ, исто како што е несомнено дека сèкое општество во социјализацијата на неговите припадници ќе се труди да ги истакне светлите моменти од своето минато (особено ако се тие врзани за радикални промени во политичката и вредносната сфера, како што е случај кај нас). Меѓутоа, од ваквите соодноси и од начинот на кој е НОБ прикажана можат да произлезат неколку негативни моменти.

Прв се, приодот кон овој проблем ^{со} оглед на тоа што сепак се работи за војна (па макар и ослободителна) - треба да биде

мошне прецизно одмерен. Имено, на едно дете (особено од пониските одделенија) не му се познати политичните и историските аспекти на НОБ, нити пак на таа возраст би можело да ги разбере. Војната - сама по себе - е за него сурова игра меѓу "добрите" и "лошите", во која тоа - најмногу што може да стори - е да ги идентификува "добрите" со партизаните, "лошите" со германците. (Правилата на оваа игра му се впрочем познати и од игрите од најраната возраст - вон училиштето). Тоа нема никогаш да ги појми до крај страстиите на војната (били која војна). За жал, ни авторите на учебниците не се труделе многу да ги истакнат негативните моменти, кои би морале да бидат присутни. Наместо нив, нагласокот е ставен врз храброста на нашите борци, пожртвуваноста, борбеноста - особено на младите генерации - учесници. Еден ученик нема никогаш да ја свати трагедијата на земјата во која и децата морале да војуваат, но затоа мошне лесно ќе се идентификува со малите курирчиња, бомбаша, борци-деца., и со нивното херојско однесување. Барем еднаш - во својата детска фантазија ќе посака да го има и ова искуство. Тогаш, - макар и нај само еден мал дел од нив - во спрега со други фактори (со кои стварноста изобилува), навидум невината "желба" може да добие димензии на милитантност и агресивност. Прикажувањето на НОБ преку учебниците (и било кои детски книги) мора да биде во функција на мирот (и само во негова функција). Оваа димензија, меѓутоа отсуствува во голема мера. "Мирот", неговото чување, е "поука" која се наоѓа само во 3% од текстовите посветени на НОБ.

Неспорно е дека воспитувањето за мир треба да биде основа за социјализацијата на денешните генерации. (Скоро и да не постои

земја во светот наред оваа вредност не е вградена во детската литература). Во овие учебници, мирот како посебна вредност се среќава во 20 случаи во сите осум одделенија. Тој претставува 1,5% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација, или 2,2% од збирот на политичките и импликативно-политичките вредности. Соопшта рамномерно распореден во сите одделенија, тој претставува единствена вредност во 65% од текстовите, додека во останатите е даден во комбинација со други вредности, што навидум го потвдува неговото значење. За жал, во 85% случаи оваа вредност е презентирана директно, како порака, или - подобро речено - како фраза од типот "мирот е најголемото богатство на светот", а во останатиот сосем мал дел до неа се доаѓа низ конкретни примери, кои пак во овој контекст би биле позначајни. Дена пораките лесно се учат зборува и по податокот според кој 98% од анкетираниите ученици се сложила со тоа дека мирот е најголемото богатство. Меѓутоа, во овој случај се работи за чисто вербална идентификација, а не за фантично прифаќање на мирот како вредност, наво идеал. На тоа упатува и податокот дека 36% од истите испитаници изјавиле дека "Југославија може и да започне војна ако е тоа потребно за некои нејзини цели" (При тоа на учениците им беше објаснето дека не се мисли на "одбрамбена војна, туку дословно на започнување.) Не треба посебно да се коментира недоволноста на фактот што вакви ставови се среќаваат нај повеќе од една третина од популацијата која е и првмного воспитувана во духот на НОБ. Ова посредно покажува дека мирољубивоста, ценењето на мирот не е доминантна "поука" која учениците ја извлекле од текстовите посветени на Народно ослободителната војна; Она што е доминантно е единствено - квантитетот, нејзината преголема застапеност.

Говорејќи за квантитетот, пренагласувањето на улогата на НОБ може да има уште два негативни моменти кои треба да се споменат:

Од една страна, познато е дека секој пренагласување може да претпостави презаситеност а потоа и отпор нај поединецот, кон овие содржини. Наместо интернализација, резултатот би бил своевидна резистенција кон овие вредности, што е негативен, обратен ефект во политичкото социјализирање.

Другиот негативен ефект се јавува во оние случаи каде што појди поединецот - ученикот ќе ги прифати овие вредности. Во конкретниот случај, тоа значи прифаќање на НОБ како најзначаен момент, како ~~вред~~ вредност за себе, која не само што ја намалува улогата на другите вредности, туку остава многу мал простор за афирмација на повозните придобивки. во оваа заедница. Имплицитно, мора да се постави прашањето: дали воопшто нешто и се случувало во периодов од 45те повозни години, кое со своето значење може да и "конкурира" на НОБ? Ако кон тоа се додаде и пласирањето на неверојатни информации - на пример дека обновата по војната завршила 1946 год.¹² ("Историја" за VIII одд., стр.183), ќе се јави и прашањето што овие генерации воопшто можат да сторат. Наместо стимулирање, ова нај младите луѓе може да се развие во своевиден "комплекс" во однос на генерациите и настаните врзани за НОБ. Тоа од своја страна (се разбира и поттикнато и од други фактори) може да се развие во пасивност и вистинска инертност во политичкото однесување, која сигурно не е цел на политичката социјализација во нашето општество.

Последната неповолна димензија произлегува од негативностите што се себе ги носи самото форсирање на политичката митологија (во која според начинот на презентација спаѓа и НОБ) - што е предмет на наредното поглавие.

III

Политичката митологија, како интегрален дел на политичката традиција на една заедница е мошне значајна содржина во рамки на политичката социјализација. "Пара-политичката" компонента на политичката култура или - како што Едмунд Берк ја нарекува - "политичката меморија" на општеството во основа го содржи комплексот на политичките митови, симболи, верувања и сл.

Политичките митови - конкретно се врзуваат ~~взвиз~~ и за постоечки и за измислени настани, појави личности... Нивната основна карактеристика е ирационалноста во експликацијата или како што вели М. Матий - пристап, според кој " во митот не е битно објективното, непристрасното, рационалното осознавање, туку емоционалниот квалитет и особини кои се врзуваат за луѓе, односи, објекти."¹⁾

Нивната основна функција е пласирањето на одредени вредности, вредносни сплатови или цели вредносни модели. Со оглед на тоа што се работи за политички митови, нивната функција мора да се врзе за конкретната политичка практика во дадената заедница. Наведениот автор на пример смета дека основните функции на политичкиот мит можат да се сведат на: толкување на сегашната состојба, правдање на постоечната состојба, јакнењето на кохезијата и солидарноста или - најчесто - величење на светлите примери од минатото.²⁾

Што се однесува до овој пристап (кој се среќава во литературата често), можеби три од наведените функции и не се најсоодветни и не би морале да бидат земени в обзир. Прв од сите, "толкувањето" не би смеело да се врзува за митот. Политичкиот мит не само што

1) Матий М.: "Мит и политика".-Радничка штампа,Београд 1984,стр 46.

2) цит. дело, стр.124

не служат за толкување на политичката стварност, туку се јавуваат токму таму каде што толкувањето не е можно. (Митот воопшто е замена за толкувањето.) Другите функции: солидарноста и кохезијата на заедницата се претпоставки на севкупната политичка култура и политичка традиција на заедницата, така што не се дистинктивни само за политичкиот мит. Четвртата функција - величењето на светлите примери повторно не стои сама за себе, бидејќи овие "светли моменти" се глорифицираат исклучиво заради правдањето на одредена историја или на политичката стварност на една заедница. Ова правадање е всушност примарната функција на политичкиот мит. Неговото обележје е што се базира на готови, дадени целини, во чија мрежа на внатрешни релации и корени поединецот не треба да се впушта: тој треба едноставно да ја прифати целината. (Заради ова обележје, до израз доаѓа и воочливата релација помеѓу политичката митологија и одреден тип на идеологии, во контекст на често истакнуваната синтагма за "идеологијата како рационализирана митологија").

Гледано во целина, политичко-митолошкиот момент може да биде насочен во две димензии:

-кон трансмисија на митот или истакнување на одредени примери од политичката традиција. При тоа, се разбира, се селектираат само оние митови кои можат да се вклопат во важечките политички норми и кои не се во спротивност со насоките во кои се одвива политичкиот живот на заедницата. Останатите (доколку се познати и присутни во свеста на поединците) се користат како негативни симболи, анти-симболи, негативни референци, или пак сосема се потиснуваат.

- кон митологизирање, што значи создавање на нови митови од

постовчки во моментот, позитивно конотирани во јава политичката практика - настани, односи, поединци.

Во оваа смисла и идеолошките провкти можат да се класифицираат според потребата од "користење" на политичките митови, што е значајно за политичката социјализација која произлегува од нив. "Способноста" да се одржи, оправда и верифицира политичката пракса без помош на политичкиот мит, укажува на внатрешната консистентност и воопшто "мој" на идеолошкиот провкт, на в официјалниот вредносен систем и посредно - на општеството во целина. Оваа "способност" е несомнено помала толку колку што е потребата од политички митови поголема, што треба да се има предвид и во посматрањето на резултатите од ова истражување.

Во анализираните учебници, политичките митови и херои, како чисто политичка вредност - беа застапени во 88 единици. Во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација тие учествуваат со 6,63%; во збирот на политичките и импликативно-политичките вредности - 9,6%, а во рамки на чисто-политичките вредности - 13,4%. (Од оваа категорија е исклучена личноста и делото на Ј:Б: Тито, кој е обработен во посебно поглавие).

Политичката митологија е континуирано присутна во сите одделенија и тоа со: 13,6% во I и II одд.; 33% во III и IV одд.; 14,7% во V и VI одд. и со 38,6% во VII и VIII одд. Во 78% случаи политичките митови беа дадени како единствена вредност, додека во останатите 22% случаи во истите текстови се сретнуваат и други, независни од нив вредности.

Интересно е што 77% од овие содржини се однесуваат на настани и личности од историјата и стварноста на македонскиот народ, 7,9%

на другите југословенски народи, а 14,7% ги надминуваат југословенските граници. Ваквата "национална" распределеност упатува уште на една дополнителна функција на политичкиот мит, која е овде искористена, а тоа е: пренесувањето на културното и политички-културното наследство на еден или група народи, заради, заради поттикнувањето на патриотизмот, љубовта кон татковината и сл., за што подвратно ќе стане збор подоцна.

Политичките митови и херои се втори по застапеност после Народно ослободителната војна, и заедно со неа го исполнуваат најголемиот простор во анализираниите учебници. Она што најмногу паѓа в очи во однос на оваа категорија е што до IV одделение, овие содржини не кореспондираат со политичките информации за периодите во кои настаните и личностите од политичките митови се лоцирани. Поточно, презентирањето на митовите не е проследено со објаснувања за историското и политичкото милије (што е и неизвредливо заради возраста на учениците). Тоа значи дека скоро половината од овие содржини корелираат исклучиво со споменатиот "емоционален квалитет". (Останатите митови исто така не ја исклучуваат емоционалната димензија, но ученикот (барем хипотетски) има можност да ги поврзе со политичката стварност или историја и барем делумно (за себе) да ги рационализира.

Вториот момент кој доаѓа до израз е што митовите, во најголемиот дел претставувале цели за себе, а ретко кога се користени за пласирање на други вредности (кои низ нив би можеле мошне пригодно да се претстават).

Глобално гледано, за ученикот единствениот можен начин за прифаќање на политичките митови во учебниците е да "научи" да го идентификува "добриот" и "лошиот", "црното" и "белото", но не и да

разбере "зошто се тие такви".

функцијата на митот секако не е во образлагањето на појавите, но минимумот на критичка дистанца и воопшто - развивањето на способностите за критичко расудување се - барем теоретски - цел на политичката социјализација. Меѓутоа, ваквата квантитативна застапеност и начин на презентација на политичките митови во учебниците, очевидно не се во релација со оваа цел.

IV

Значењето на личноста и делото на Тито во оваа анализа беше посебно издвоено од две причини:

Првата се однесува на квантитативната застапеност, која ги надминува со десетици пати останатите вредности, посебно - политичките херои, така што заслужува да биде посебно издвоен. (Тој е издвоен и како цел во самите наставни програми).

Во анализираните учебници, Тито е претставен и може да биде посматран како: мит самиот за себе, како легенда, политички херој или авторитет. Првите три обележја припаѓаат на предходно презентираната категорија. Меѓутоа, последнава, ја покажува токму внатрешната поврзаност меѓу политичките митови и вредностите врзани за авторитарната свест и извонредно илустрира: како политичкиот мит може да ја стимулира авторитарноста, која е предмет на наредното поглавие. Така, наместо да се проценува и мери дали "Тито" ќе биде вклучен во политичките митови или во авторитетите, се чини логично тој да се издвои и стави во функција токму на поврзување на овие две категории.

Личноста на Ј.Б. Тито беше афирмирана во анализираните

учебници 48 пати. Тоа претставува 3,6% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација; 5,2% од збирот на имплицитивно политичките и чисто политичките вредности или 8% од само политичките вредности. Застапен е со 37,5% во I и II одд.; 35,4% во III и IV одд.; 12,5% во V и VI одд. и 14,5% во VII и VIII одд. Во сите случаи е презентираан директно, како позитивна вредност (со изразена ориентација), а во 73% претставува и единствена содржина во целиот текст.

Не спорејќи со потребата Тито да биде афирмиран како позитивна вредност, сепак, од ваквиот начин на презентација можат да произлезат неколку негативни моменти во политичката социјализација.

Пред сè, поаѓајќи од фактот дека не се работи за измислена личност, туку ~~ж~~ за личност со конкретен придонес, логично би било нагласокот да се стави врз неговото дело, заради кое впрочем ~~е~~ оваа содржина ^е значајна за политичкото социјализирање на младината. Во еден осмислен контекст, тоа би значело разложно и рационално претставување на конкретниот придонес на оваа личност за општеството во сите оние димензии во кои тој може да се согледа. За жал, овој контекст изобилува со тврдења од типот: "Тито ја создаде и изгради Југославија" "Придонесот на Тито е единствен и најголем" и сл. Овие тврдења се уште дополнети со низа позитивни "особености" на неговата личност која треба да се приближи до ученикот ("Тито ги сакаше децата" "Тито ја сакаше природата" и сл.), како и со низа чисто литерарни творби во кои се глорифицира името на Тито без какво и да е образложение. Сите заедно, формираат една чиста митска претстава за "надчовекот" кој можел, умел и сторил сè што и е на оваа земја потребно.

Неколку (од многуте) илустративни примери можат да се најдат во следниве учебници:

- во учебникот за "Запознавање на природата и општеството" за II одделение, во кој се истакнува дека на Второто заседание на АВНОЈ народите се собрале за да се договорат со Тито (а не меѓу себе) како ќе ја уредат земјата (стр.46);

- во "Читанката" за IV одделение во која ученикот "пее":
"пишувам и читам во чест и слава на Тито" (а не затоа што читањето е вредност сепак независна од која и да е личност (стр.88);

- во "Читанката" за II одделение, каде под илустрацијата на која е нацртана сликата на Тито и група ученици кои зачудено гледаат во неа - стои наслов "Тито не гледа сите", алудирајќи на неговата "бесмртност". Оваа - во типично Орвеловски дух - дадена поука, навистина ги надминува границите и на политичкиот и на естетскиот вкус. Ова се само некои од низата текстови кои одат во иста насока.

Историски гледано, потребата од воведување на политичките авторитети, секогаш ги следи радикалните промени во општествено-политичката сфера и во сферата на вредностите. Тој ја претставува онаа оска за која поединецот секогаш ќе се прислонува како единствена цврста точка во постојаното "осцилирање" помеѓу "старото" и "новото", која ќе му биде патоказ, на кој ќе се препушти не прашувајќи се зошто. Како што истакнува Матиќ - " харизматскиот лидер е секуларизиран, политизиран "волшебник"... симбол на новиот систем на вредности"¹⁾.

+) цит. дело, стр. 199

Меѓутоа, проблемот со Тито е во тоа што тој нема потреба да се "секуларизира" бидејќи е световен, нити да се "политизира" неговиот политички ангажман, а најмалку да се претвара во волшебник, бидејќи неговиот придонес е реален, видлив и може да се врие за конкретни настани. Со други зборови, се работи за митологизирање на појава (личност) која самата по себе нема потреба да биде митологизирана. Ваквиот пристап (кој патем, не е карактеристичен само во литературата за деца) од една страна ја намалува реалната димензија на оваа личност, а од друга мошне мошне негативно да се одрази и врз поединецот. Имено, во првиот обид да се рационализира макар и еден сегмент од оваа митолошка претстава (во рамки на општествените движења или пак на чисто индивидуално ниво), се разнишува основата на која лежи целата авторитарна конструкција, а на поединецот му остануваат две можности:

- да го зајакне својот некритички однос кон "авторитетот"; или - да го отфрли целиот модел (повторно некритички), заедно со авторитетот и сите негови позитивни и негативни димензии.

Ова негирање на политичните авторитети, според тоа, не мора да биде израз на никаква демократичност (како што често се оправдува), туку напротив, како реакција на една - токму авторитарна - свест, во која авторитетот почнал да се "очовечува". Токму ова е мошне изразено кај нас денес во однос на "споровите" кои се водат околу "личноста и делото" на Јосип Броз. Она што пак од ваквиот пристап во учебниците останува, е некритичноста (позитивно или негативно насочена) но сепак спротивна на политичката социјализација од аспект на официјалниот вредносен систем, а и од аспект на целите на воспитно-образовниот систем во целина.

V

Улогата на политичките авторитети, како што беше споменато, може да се разгледува и во контекст на авторитарната свест воопшто, а во случајов - во присуството на елементи кои неа ја карактеризираат во анализираните учебници.

Постојат различни гледишта околу корените и факторите кои ја стимулираат авторитарната свест, кои се воглавно концентрирани: и или на примарните агенсии на политичката социјализација, или пак неа ја врзуваат исклучиво за општествено-политичката констелација, и местото на "авторитетот" во неа. Што се однесува до последново, факт е дека авторитарноста може да послужи како валиден критериум дури и за типологизација на општествено-политичките системи (според интензитетот на авторитарните определби во самиот идеолошки проект од една страна, и според фактичното присуство на елементи на авторитарна свест кај поединците - од друга). Меѓутоа, се чини еднострано да се нагласува значењето на оваа релација, со оглед на тоа што кај оваа категорија е мошне воочлива улогата на различните агенсии на социјализацијата. "Авторитетот" на родителот е - признавање или не, вредност од која воспитувањето на детето тешко може да се дистанцира. Семејството - на микро ниво - може да биде вистински одраз на сите репресивни механизми кои можат да се јават на макро (општествено) ниво. Ако кон ова се додаде и "авторитетот" на учителот, воспитувачот и сл., веќе се добива мрежа на елементи кои можат да се опредметат во конкретна авторитарна личност, дури и независно од глобалните социјални или политички фактори кои ја погодуваат на оваа појава. Освен овие чинители, извор на авторитарноста претставува и насоката на официјалниот вредносен систем, поточно,

проектираниот, пожелниот тип на личност.

Во овој контекст, во југословенски услови, се јавува еден огромен расчекор помеѓу идеално-типската конструкција која е далеку од тоа да ја афирмира авторитарноста како вредност, и фактичното присуство на оваа свест кај поединците - кое е во последно време загрижувачки многу изразено. Особено неповолно е големото присуство на авторитарност кај младината, заради што - пред презентирањето на податоците врзани за учебниците - внимание заслужуваат резултатите добиени во анкетата за ова истражување, како и податоците од реализираниот проект "Идејно-вредносните ориентации на младината во СРМ"¹⁾.

Самата авторитарност најблиску се определува ако се врзе за "типот кој се подредува на авторитетот на поединци или идеи, покажувајќи во исто време степен на нетолерантност, па дури и суровост, кон оние кои се "под" него во одредена хиерархиска констелација од кој и да е вид". При тоа треба да се нагласи дека авторитарноста не смее да се третира како одредена особаност која се цени според нејзините манифестации, туку како еден вистински микро-систем и релативно сложен консистентен сплет. (Најопстојното истражување во оваа насока - истражувањето на Адорно и неговите соработници, објавено во делото "Авторитарна личност" 1951 г., може и денес да

1) Ова истражување беше реализирано од страна на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања во текот на 1988/9 год., истовремено со истражувањето кое е основа на овој труд. Со него беше опфатена младина од 15 до 27 год. Резултатите ќе бидат прикажани не само заради тоа што оваа "младина" ја вклучува и генерацијата која е релевантна за ова истражување, туку пред сè заради високиот степен на поклопување во одговорите и ориентациите на обете истражувани групи, особено по прашањата за некои основни политички вредности.

се зема како основа во проучувањата на овие проблеми. Неговата вредност пред сè се должи на воочувањето на повеќе карактеристики, кои заедно (во интеракција) го сочинуваат споменатиот сплет на ~~мн~~ авторитарната личност. Според овие автори, нив ги има девет: (конвенционализмот, авторитарната потчинетост, агресивноста, антирецептивноста, почитувањето на власта, деструктивниот цинизам, проектирањето на сопствените импулси во надворешниот свет, ригидноста и лажната моралност). Во наведените истражувања не можеа да бидат опфатени сите овие елементи, бидејќи авторитарноста не беше основен предмет на посматрање. Сепак бва допрени некои од наведените индикатори:

- авторитарната субмисивност - која се огледа во идеализирањето на авторитетот како поим;
- агресивноста - како потреба за казнување на прекршителите на востановените норми;
- почитувањето на власта, строгоста, дисциплината, и
- конвенционализмот, како афирмација на послушноста и вредностите врзани за неа.

Глобалниот заклучок укажува на присуство на елементи на авторитарност кај популација која се движи од 30% - 60% во резултатите на "Идејно-вредносните ориентации на младината" (во натамошниот текст - "младина"), и од 50% - 80% во истражувањето за овој труд (во натамошниот текст: "ученици").

Конкретно, послушноста, како вредност или "особина која треба да се негува е прифатена кај 60% од младината и 50% кај учениците. "Авторитетот", пак, предметен во живот на "водачод" во едно општество е посакуван кај 42% од младината, но дури со 86% кај учениците. Во исто време, барањата за "строг ред и дисциплина" како

"темел" на општеството се изразени кај 49% од младината и 81% од учениците. (За прекршителите на редот и дисциплината се бараат "строги" казни кај околу една третина од обете популации).

Присуството на вакви елементи кај двете групи е доволно индикативно за идентификувањето на елементите на авторитарноста. Се разбира, тие се поизразени кај помладата популација, која е сеуште поцврсто зависна од "авторитетите" (дома, во училиштето и сл.), и сеуште не го почувствувала вкусот на "бунтовничката" фаза, која кај младината по овој период обично следува.

Сето ова ја наметнува потребата од внимателно избирање на пристапот, не само во наставните содржини, туку и во севкупниот училишен систем (внатрешните односи помеѓу учениците и наставниците, организацијата на училишниот живот и сл.). Евидентно е дека училишната "хиерархија" во односите е далеку од тоа да ја дестимулира авторитарноста и таа - и покрај најдобрите (теоретски гледано) намери, не може целосно ни да се контролира. Она што може да се контролира се учебниците, кои и самите, за жал, одат во "погрешната" насока. Од досега прикажаните содржини, веќе се гледа и определбата за истакнување, нагласување и воопшто - доминантност на авторитетот на одредени личности, идеи, настани. На ова можат да се додадат уште 14 содржини кои се релевантни за стимулирањето на авторитарната свест:

- 9 врзани за беспоговорното почитување и послушност во однос на различни авторитети (родител, учителот, или апстрактно дадениот "водач");

- 5 содржини во кои се афирмира дисциплината, строгиот ред.

Првата категорија е распределена во сите осум одделенија, додека втората им е наменета на помладите ученици (од I, II и III одделение)

Обете се дадени низ примери, со задолжителна поука на крајот од текстот. Интересно е што овие поуки се формулирани скоро идентично со ставовите кои во научните истражувања се користат за мерење на авторитарната свест.

Сами за себе, последниве вредности и не се квантитативно многу застапени (1% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација). Меѓутоа, заедно со целиот контекст на авторитети, митови и сл., кои претставуваат вистинска "карактеристика" на учебниците, тие можат да предизвикаат мошне негативни ефекти и да придонесат кон - и без тоа - масовно раширената појава кај младината од различни возрасти.

VI

Односот кон татковината (во најширока смисла) е како општа вредност, една од оние категории кои претставуваат централна точка во институционализираните носители на политичката социјализација, независно од општествено-политичката констелација во која овој процес се одвива. Може да се каже дека сите останати политички вредности, информации и сл., се всушност во функција на постигнување на позитивна идентификација со сите компоненти со кои општиот поим "татковина" се опредметува во една конкретна "творба"; (за ученикот во поимот "мојата татковина"). Таа е воедно и една од првите категории со кои детето се среќава уште во предучилишната возраст, како една од дефиниционите рамки во чии граници почнува да се лоцира себе си. Како таква, таа спаѓа во оние вредности со кои поединецот доаѓа во контакт уште во онаа фаза во која психо-физичкиот развој

не му допушта целосно рационален и критички пристап. Како што истакнува Easton¹⁾ зборувајќи за претставата на детето за неговата татковина - "младиот човек кој се раѓа во рамките на еден систем, потсеќа на имигрант во него... Разликата е во тоа што тој понапред не бил социјализиран во друг систем". Од него ја значи, ќе се бара да ја прифати татковината, да ја засака, но пред и да ги осознае до крај нејзините специфики.

Ова е сосема доследно присутно и во анализираните учебници, каде политичките информации дури подоцна ги објаснуваат појавите кои претходно е заземен недвосмислено афирмативен став. Ваквиот однос сепак претставува логична консеквенца на суштината на целокупниот процес на политичката социјализација, кога станува збор за конкретното општество, земја, татковина, чиј опстанок претставува основна цел на процесот.

"Татковината" е предмет на 58 анализирани текстови, што претставува 4,37% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација; 6,3% во збирот на политичките и импликативно-политичките вредности или 9,4% во чисто политичките вредности во кои спаѓа. Распоредена е со: 13,7% во I и II одделение; 24,1% во III и IV одд.; 44,8% во V и VI одд. (каде ѝ се посветени цели тематски блокови во учебниците) и 17,2% во VII и VIII одд. "Татковината била единствена вредност во 77,6% случаи, а дадена е секогаш директно, императив ^{по кој} скоро како ~~дирекција~~ ^{да се} "татковината треба да се сака". Глобално гледано, водено е сметка на секој начин да се потенцира значењето на оваа вредност.

Во рамки на овие текстови би можеле да се издвојат 2 категории кои се јасно диференцирани: љубовта кон татковината и

1) Учили. дело

верноста кон неа. Многу автори не би се задржале на оваа дистинкција, третирајќи ги ~~обете~~ категории во единствена функција: афирмацијата на патриотизмот. Меѓутоа, во овој контекст не е значајна само целта на процесот на политичката социјализација, туку и начините на кои нејзините ефекти би можеле да се зголемат, заради што би било неопходно нивно раздвојување.

Во однос на самиот "патриотизам" се јавуваат низа дилеми (околу кои ^{што} нај нас се водени и бројни полемики), кои се однесуваат на прашањето: дали во интернализацијата на оваа вредност детерминантите се претежно од рационална или ирационална природа? Можеби и заради тоа би требало да се диференцираат:

- љубовта кон татковината, која се презентира како чиста глорификација на овој поим, без какви и да е образложувања и рационализации, и

- верноста кон татковината, која во основа претставува една акциона компонента, поточно, повикува на конкретен начин на однесување, за чие оправдување е сепак неопходно образлагање и рационално образложение на мотивите кои треба да служат како поттик. Тука може да се претпостави (но не и да се тврди, со оглед на бројните фактори кои делуваат) дека поафирмативно и поинтензивно прифаќање и градење на однос кон татковината би имало доколку нагласокот се стави врз верноста. Ова е заради споменатото нејзино обележување. Иако ^{него} наспроти на емоционалната заоснованост на другата категорија која може да гарантира извесен интензитет, но доколку е рационално непоткрепена, може и полесно да се сруши.

Во анализираните учебници, нагласокот сепак беше врз "Љубовта" која е афирмирана во 87% случаи, во однос на верноста и

на која и се остава многу тесен простор, што го отвора прашањето дали ваквиот сооднос може да се оцени како поволен од аспект на политичката социјализација.

Другиот негативен момент (и можен негативен ефект во социјализацијата) кој се јавува во овој контекст, произлегува од оној дел од текстовите кои љубовта кон татковината ја инспирираат со опишување на нејзините богатства, убавини, значење во светски рамки. Очекувано е и нормално, што оваа дескриптивно-козметичка метода е интегрален дел на политичката социјализација (не само во нашава земја). Во таа смисла не може да се каже дека е "непожелно" да се зборува за "убавините на Јадранското море, македонските езера, планини и сл, за "огромните" богатства што лежат на ова тло. Сето тоа е нужно, но само доколку барем еден дел ја одразува вистинската слика и состојба. Меѓутоа, доколку една земја (која е во длабока економска криза, а нејзиното влијание и углед во глобални рамки се повеќе слабеа), се претстави како една од најбогатите земји во светот и, а по своето политичко значење и моќ се рангира на самиот светски врв - се работи веќе за преминување не само на границите на објективноста, туку и на минимумот критичност и врска со стварноста која учебникот мора да ја почитува. Еден ученик, особено во повисоките одделенија, може да "види" и да почувствува дека сликата за неговата татковина во книгите не соодветствува на неговиот емпириски свет. Недовербата во однос на вистинитоста во овие текстови (која е најлесно проверлива) може лесно да се претвори и во недоверба кон останатите содржини во учебниците, што ги намалува ефектите на социјализацијата воопшто. Ваквата појава не е само претпоставка (иако ова не се единствените причини). За тоа говори

и податокот од анкетата, според кој на поставеното прашање:

"дали веруваш во она што го читаш во учебниците?", - потврдно одговориле само околу една третина од испитаниците (36%).

Освен наведеново, во овој контекст мора да се спомене уште еден проблем. Имено, во една федеративна, повеќенационална заедница каква што е Југославија, "татковина" може да биде и СР Македонија и Југославија и обете во исто време. Зошто, и на кој начин, се прашања со особена релевантност и мораат да најдат свое место и во овој контекст. Односот кон "својата република" и кон југословенската заедница во целост е - во овој дел - целосно занемарено (нешто повеќе за националните димензии на татковината можат да се најдат во групата вредности врзани за националното прашање, кои се тема на наредното поглавие). Во овој дел, не може ниту посредно да се одговори на прашањето "која е татковината кон која ученикот го гради својот однос"? , бидејќи околу 15% од содржините се однесуваат на Македонија, 12% на Југославија, а останатите 73% текстови - на "безимената" татковина.

Пред преоѓање во сферата на "националното", во овој дел би требало уште да се претстави категоријата "државни симболи и знамиња". Оваа категорија - по дефиниција - ги опфаќа: државните празници, знамиња, химни, грбови и други симболи. Во политичката социјализација е вклучена бидејќи се претпоставува дека е во функција на градењето на односот кон татковината и патриотизмот воопшто. Посебно е значајна за раната фаза на социјализацијата, конкретно за идентификација на симболичките компоненти кои се врзуваат за останатите политички информации и вредности. (Освен директната презентација, оваа категорија е особено податлива во латентната

политичка социјализација. (Така на пример, во некои американски учебници за пониските одделенија можат да се најдат дури и знаци за интерпункција во облик на американското знаме.¹⁾ Воопшто, визуелните ефекти кои навидум немаат никаква врска со политичкото, но кои се втиснуваат во паметето на детето во голема мера влијаат во фазата во која тоа започнува да се препознава себе си и како припадник на одредена заедница. Симболите како посредници несомнено го потенцираат овој облик на идентификација.

Во анализираните учебници може да се констатира (иако клучните илустрациите не бва предмет на анализирање) дека во целост отсуствува инвентивност од овој вид, со која авторите би ги искористиле сите можности за презентирање на симболите. Тие се дадени како информации, директно. Поточно, се сведуваат на дескрипции од типот: какви се основните бои на нашите знамиња, од кои елементи се ~~составуваат~~ состојат грбовите, зошто ги празнуваме празниците и сл.

Вакви симболи и знаци се застапени вкупно 30 пати, односно, 2,26% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација, 3,27% од збирот на политичките и импликативно-политичките вредности или 4,5% од чисто политичките вредности. Во 66% се дадени како единствена содржина во текстот, ~~и во некои од нив~~ а во останатите се дадени заедно со други вредности кои соодветствуваат на празниците или симболите. Што се однесува до нивната распореденост, би се очекувало тие да бидат најмногу застапени во првите неколку одделенија, но и постојано присутни до крајот на школувањето (континуитетот е за овој облик на идентификација особено значаен.) Анализата покажува дека тие се навистина во најголема мера застапени во I и II од

СПОРЕД: HESS R. "THE DEVELOPMENT OF POLITICAL ATTITUDES IN CHILDREN", AHERTON PRESS, NEW YORK, 1980

и тоа со 60%, потоа во III и IV одд., со 33%, додека во VII одд. ги има само 6,6%. Во V, VI и VIII одд. целосно отсутствуваат, што покажува дека овие содржини и не се резултат на некакво посебно планирање. Понатаму, на празниците отпаѓаат 83% од овие текстови, додека на сите останати симболи останува сосема мал простор (17%). Евидентно, можностите за користење на оваа категорија во предходно наведената смисла, не им била цел или воопшто не им била позната на авторите на овие учебници.

VII

Феноменот на "националното" во најширока смисла, в прашање кое во рамките на една еднонационална заедница, би можело едноставно да се вклопи во поимот за татковината, и на мошне едноставен начин да се вклучи во политичката социјализација. Меѓутоа, во наши услови, оваа сфера мора да биде посебно издвоена, не само од аспект на специфичниот третман кој таа го има во рамки на официјалниот вредносен систем, туку и во однос на практичните импликации кои таа ги има врз конкретното политичко однесување. (Посебно имајќи ги предвид настаните во нашава земја последниве години, каде што националното се јавува како непосреден детерминатор на политичките збиднувања.).

Вкупно вакви содржини се среќаваат 78 пати или 5,56% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација; 8,19% од збирот на политички и имплицативно-политички вредности или 11,4% од чисто политичките вредности. Споредувано со останатите вредности, би се рекло дека тие ги надминуваат во голема мера со својата квантитативна застапеност, што во овој случај, соодветствува на

на фактичното значење кое овие вредности го имаат во стварноста.

За поблиско и подетално согледување, неопходно е да се издвојат посебните вредности кои ја сочинуваат оваа група.

Пред сè, во пристапот кон "националното", неопходно е да се разграничат неговите две нивоа на кои може да се посматра: односот кон сопствената нација и односот кон другите нации воопшто. Имајќи ги предвид југословенските специфики во однос на двете нивоа, лоцираните вредности (кои имаат чисто политички карактер) ќе бидат поделени во две групи:

- вредности насочени кон афирмирањето на националната свест;
- вредности насочени кон формирањето на односот кон другите народи во рамки на југословенската заедница.

1. Вредностите врзани за националната свест беа изразени преку содржини кои ги афирмираат специфичните национални белези ~~врзани~~ кои произлегуваат од историјата, политиката и културата на - во овој случај - македонскиот народ. Нивната цел и функција би била да стимулираат и обезбедат:

- способноста за сопствената национална идентификација на поединецот - како сознајна компонента;
- љубов кон сопствената нација - како емотивна компонента;
- мотив за дејствување во насока на грижата и заштитата на интересите на сопствената нација - како практична компонента.

(Овие содржини се токму во контекст на Ренан-овото "заедништво на историјата, славата, болките, страдањата, а заедно со нив и историски детерминираната "воља"").

Оваа категорија е застапена со 2,4% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација, 3,6% во збирот на политичките и импликативно-политичките вредности и 5% од чисто политич-

ните вредности. Распоредени се без наков и да в континуитет (кој за оваа група вредности е особено значаен). Тие се концентрирани во VII и VIII одд., каде се јавуваат со дури 90,6%, а во неколку одделенија (I, IV, V) целосно отсуствуваат.

За оваа категорија е најтешко да се одреди "мерната линија" според која би се ценела доволната или недоделната застапеност. Во основа, нај нас (не само во науката, туку и во политиката) се јавуваат две гледишта, кои поаѓаат од "штетноста" на пренагласување на "националните" белези. ~~Тие~~ треба да се истакнат заради своите конкретни импликации - меѓу останатото - и врз учебниците.

Пред се постојат сваќања, според кои преголемото присуство на содржини кои ја афирмираат националната свест, може да има негативен карактер бидејќи, - според нив - хипостазирањето на сопствената националност лесно се претвора во етноцентризам, кој води во нетолерантен однос кон припадниците на другите народи.

Вториот став, го смета пренагласувањето на националната свест за можен "загрозувач" на југословенството, бидејќи им дава предимство на потесните национални чувства, за сметка на чувството на припадност кон југословенската заедница.

Од едни или други причини, факт е дека потиснувањето на вредностите врзани за националната свест беше една имплицитна, но присутна нишка, како во официјалната вредносна ориентација, така и во практичната, дневната политика во повоениот период. Особено до израз доаѓаше несоодветната политичка валоризација на некои национални историски придобивки, за сметка на пример - на НОБ и нејзиниот "статус". (Ова особено беше изразено во СР Македонија, се дохиде последниве две години, кога се јавуваат и барања за ревалоризација на културно-политичкото наследство).

Токму ваквата состојба наоѓа свој вистински одраз и во рамки на учебниците за основните училишта. (За илустрација, афирмацијата на националната свест, споредена на пример со НОБ и придонесот на Ј.Б. Тито (како 2 клучни симболи за повоевиот период), имаа сооднос од 1:6 во корист на последнава категорија.

Не треба посебно да се нагласува дека потиснувањата од кој и да е вид нанесуваат поголема штета токму на меѓунационалните односи, бидејќи експлозивното "будење" на националната свест, кое е секогаш последица на ваквите процеси, веќе не може да се контролира, ^{да се контролира} (како што може однапред "одмерениот" пристап кон овие вредности. Националната свест сама по себе никогаш не носи негативна конотација; напротив, во одредени околности таа може да биде и позитивен двигател на општествените збиднувања. Нејзиното трансформирање во различни екстремни и етноцентрични облици сепак зависи од други (социјални, економски и политички) глобални фактори.

Аналогно на тоа, истаннувањето на националните "белези" во рамки на политичката социјализација не мора да оди во погрешна насока ни од аспект на споменатото "загрозување" на југословенството. И тука, може слободно да се каже дека поголема штета е направена со водењето на југословенството како алтернатива на националноста, со што поединецот (макар и само во пописите) треба да се определи за едното или за другото, наместо стимулирање на чувството на подеднаква, едновремена припадност на обете. (Колку поимот "југословен" како "национална определба" може да биде артифициелна творба без своја вистинска подлога, покажуваат повеќе истражувања во нашава република ("Идејните движења во општеството", "Јавното мисле

ње", "Верската поука во СРМ", "Идејно-вредносните ориентации на младината" и други). Во нив е евидентно дека подеднакво негативни ставови во однос на меѓунационалните односи се јавуваат и кај популацијата која се определила како "југословени". Тие (кои некадв и предничат во негативноста), не само што не се навистина "имуни" на националното определување, туку и според нетрпеливиот однос кон други конкретни народи, точно ја идентификуваат својата вистинска (скриена) националност.)

Решението во одбегнувањето на негативните димензии во оваа сфера, всушност лежи во паралелното, рамномерното пласирање на вредности кои ја изразуваат и националната свест и го стимулираат толерантниот однос кон припадниците на другите народи.

Во учебниците кои бев анализирани, овој однос е следниов:

вредности врзани за националната свест	33 - 44%
вредности врзани за односот кон други народи во рамки на СФРЈ	42 - 56%
вкупно	75 - 100

Тие се - квантитативно приближно застапени, меѓутоа, афирмирањето на секоја од нив во поголема мера зависи од самиот начин на презентација, која треба да се погледне одблизу. Вредностите од првата група веќе беа изложени.

2. Во рамки на втората категорија (градењето на однос кон другите народи) афирмирани беа следниве вредности: братствотко единството, рамноправноста на народите и народностите во СФРЈ и националната "отвореност" кон припадници на сите народи. Следнава табела ја прикажува нивната застапеност во рамки (анатре) на групата вредности врзани за "националното", додека нивниот поеди-

начен статус во рамки на вкупните содржини ќе биде даден за секоја од нив одделно.

братство	18	- 24%
единство	10	13,3%
рамноправност на на- родите во СФРЈ	13	17,3%
национална одговорност	1	1,3%
(нац. свест)	33	44%
вкупно	75	100%

х

2а. Рамноправноста на народите и народностите во СФРЈ е како вредност застапена со 0,97% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација; 1,42% во збирот на политичките и имплицитивно-политичките вредности и со 1,98% во чисто политичките вредности. Споредена со другите вредности, таа спаѓа во групата со најчесто изразуваната фреквенција на појавување (меѓу 0 и 1%), што со оглед на нејзиното значање не е воопшто соодветна.

Наместо рамномерно распоредување во сите одделенија (што е можно со оглед на тоа што овој поим низ примери може да се направи достапен за сите возрасти), таа е застапена само во III одд.(23%) IV (31%) и во VIII (46%), додека во другите одделенија не е ниту спомената. Во еден случај е дадена како единствена вредност, а во останатите - како една од повеќето вредности во текстот, без каков и да е обид за нејзино потенцирање. Рамноправноста секогаш била или пласирана директно, како декларација, или подобро како дефиниција

за една од карактеристиките на југословенската заедница која треба да се запамети, а не како вредност која има конкретна апликација во политичкото однесување во рамки на една повеќенационална заедница (Последиците од ова се воочливи во резултатите од анкетата кои ќе бидат подоцна презентирани.)

26. Братството и единството, вообичаено се користат како единствен поим, и ретко кога (во јавноста воопшто) се третираат како две различни вредности. Меѓутоа, дистинкцијата меѓу нив е особено значајна бидејќи има низа практични импликации.

Имено, клучна категорија во целиот овој "национален" вредносен комплекс, од аспект на спецификите на повеќенационалните заедници - е всушност единството - како рационална категорија, (наспроти на негувањето на "братските" чувства кои можат но не мораат да произлезат од него). Опстанокот на ваквите заедници, што е и цел на политичката социјализација, зависи од почитувањето, признавањето, толерантноста кон "другиот", од умешноста за заедничко живеење, а не од емоционалната обовност на односите. (Емоционалниот квалитет заради својата комплексност и "позадина" која му е неопходна, и не може да се постигне со вербални декларации на било која вредност, колку и да е таа - квантитативно - присутна.) За жал, кај нас отсекогаш било карактеристично пренагласувањето на токму на братството (и тоа пред сè како емоционално обоена "фраза"). Ова придонесе: од една страна тоа да се прифати повеќе на ниво на вербална идентификација со неа, а од друга кон занемарување на единството, кое ја претставува неговата рационална основа, (без која - емпирискиот моделат на братството и не може да се постигне).

Истата тенденција се среќава и во учебниците, каде што "братството" помеѓу народите и народностите во СФРЈ, квантитативно беше два пати позастапено од што "единството". Во глобалниот контекст, овие категории се среќаваат на следниов начин:

Во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација, братството учествува со 1,35%, а единството со 0,75%; Во збирот на имплицативно-политички и политички вредности - братството има 1,96%, а единството 1%; Во чисто политичките вредности, братството се јавува со 2,7%, а единството со 1,5%. Обете вредности во сите случаи се презентирани директно, без примери. Во најголемиот број биле дадени паралелно со повеќе други вредности, исто како и во предходниот случај, во контекст на "дефинирањето" на спецификите на југословенското општество. Наместо внимателно избран пристап, во учебниците уште можат да се сретнат реченици како: "единството се состои во заеднички Устав" ("Географија" за VIII одд., стр.151). Доколку в ова "духот" во кој учениците треба да се воспитуваат, тогаш и политичката социјализација во оваа смисла нема никаква функција; доволен е правниот систем.

Меѓутоа, основниот проблем кој се јавува во врска со овие прашања не е нивната квантитативна застапеност. Имено, сите три наведени вредности од оваа група всушност треба да бидат во функција на една друга вредност, а тоа е, отвореноста кон народите, различни од сопствениот. Поточно, и рамноправноста на народите и братството и единството својата смисла ја добиваат единствено доколку нивната интернализација се опредмети и во еден мошне конкретен однос, начин на политичко однесување кој е содржан во позитивниот, толерантниот

однос кон припадниците на другите народи. Заради тоа, би се очекувало токму оваа вредност да биде најзастапена во учебниците. Дотолку повеќе, ако се има пред вид дека таа е особено податлива за вградување во различните текстови (^{и во книгите} особено литературата во читанките). (Имено, неисцрпни се можностите за национална идентификација на ликовите и хероите во расказите, песните и сл. Огромен ефект може да се очекува на пример, доколку во текстовите кои го афирмираат другарството - другарчињата бидат од различна националност, или пак во текстовите посветени на родителите - тие бидат припадници на различни народи. Основната порака би останала иста, но латентно, би се истакнала уште една, многу значајна вредност, и тоа, овој пат не како фраза, туку низ конкретен пример, за кој се знае дека е за детето многу повпечатлив на оваа возраст.)

За жал, ваков пример има само еден. Составувачите на учебниците очевидно, "отвореноста" кон другите народи ја разбрале како "клуч" по кој во книгите треба да се вклучат текстови на автори кои припаѓаат на различни народи и народности. Секој од овие текстови пак, се однесува на еден и само на еден конкретен народ. "Мешање" нема, ниту на ученикот му се дава пример дека тоа е можно.

Како ова се одразува во свеста на учениците, може да се види и од податоците од анкетата. Така, "рамноправноста на народите и народностите во СФРЈ" е како ориентација прифатена од страна на 84% од испитаниците (што е релативно висок процент), додека 16% не се согласуваат со овој вид "еднаквост". Меѓутоа, и рамноправноста е очевидно прифатена повеќе вербално, бидејќи нејзиното натамошно "расчленување" веќе покажува различни насоки. Така на пример, кога станува збор за "другите" народи (различни од сопствениот),

64% од испитаниците изјавиле дека: "кон нив треба да се биде претпазлив во секоја прилика". Сличен расчекор доаѓа до израз и кога станува збор за "југословенството". Како општ принцип, ставот дека "треба во еднаква мера да се чувствуваме југословени и припадници на сопствената нација" е прифатен од страна на 91% испитаници. Меѓутоа, во исто време скоро половината од популацијата (45%), изјавила дека "човек треба во секоја прилика да и биде верен исклучиво на својата нација" и дека "на својата нација во секоја прилика треба да ѝ се дава предимство" (67%). Од ваквите ставови е евидентно дека чувството за подеднаква припадност на "обете татковини", не е интернализирана вредност, и вредност од која може да се очекува практична "апликација" во политичкиот живот.

Што се однесува до споменатата "отвореност", таа најмногу доаѓа до израз (во истражувањата) преку една релација. Националната нетрпеливост и предрасуди, имено, се највоочливи кога станува збор за изборот на брачен партнер, во кој најмногу се огледа колку е поединецот спремен своите (вербално) прифатени ставови да ги опредмети и сообрази со своето практично однесување. Тука, точно една третина од испитаниците изјавиле дека ^{никогаш} "мажот и (жената) ^{треба} мораат да бидат од иста националност". (Во праксата се разбира овој број е значително поголем, за што посредно зборува и статистиката за малиот број на склопени "мешовити" бракови).¹⁾

Несомнено е дека нити училиштето, нити учебниците не можат да бидат единствен фактор (во оваа сфера нити најзначаен) фактор кој влијае врз споменатите вредности. Сепак, тие би можеле да направат барем обид да го "коригираат" делувањето на оние фактори и

1) Визанна ситуација на РЗС-СРМ,
интервју документација 1985/87

носителите во политичката социјализација, кои поединецот би можеле да го "одвлечат" во непожелна насока. За жал, во рамки на овие учебници не може да стане збор за каква и да е обмислена концепција за афирмирање на овој значаен вредносен комплекс.

Говорејќи за единството и заедништвото, ~~низи~~ можностите за нивна интернализација би можеле до некаде да се прошират и посредно, преку афирмацијата и прифаќањето на некои други вредности кои се тесно врзани за нив, поточно, кои единството и заедништвото ги претпоставуваат како неопходен услов. Во овој контекст, тоа се: слогата и соработката. Овие две вредности имаат имплицитивно-политички карактер, со оглед на тоа што нивниот спектар на влијание ја надминува политичката сфера, учествувајќи во целокупното однесување на поединецот (а во тие рамки и на политичкото). Тие би можеле да се издвојат и во посебно поглавие, меѓутоа, заради нивната тесна поврзаност со "единството" ќе бидат презентирани во овој дел. Претпоставка е дека на поединците кои би ги прифатиле и би се социјализирале во духот на слогата и соработката, би им било полесно да го прифатат и единството.

Слогата и соработката се дадени заедно, заради тоа што во учебниците се среќаваат како единствен, недоволно издиференциран поим. (На пример, текстовите кои ја афирмираат слогата се често пати проследени со дополнителна "поука" на крајот, која говори за значењето на соработката, и обратно). Бидејќи нивната функција оди во иста насока, тие и овде ќе бидат изложени заедно:

Вакви вредности има 12, што претставува 0,9% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација, 1,3% од збирот на политичките и имплицитивно-политичките вредности и 4,6% од

импликативно-политичките вредности. Слогата и соработката се ососема симетрично застапени во првите пет одделенија, додека подоцна целосно отсутствуваат. Секогаш се давани како единствени вредности, на кој им е посветено релативно големо значење, и исклучиво низ примери, што ги зголемува ефектите во социјализацијата. Нивната распореденост во одделенијата оди скоро паралелно како и распореденоста на единството. На прикажувањето на овие две вредности речиси да не може да им се замери ништо. Се разбира, колку оваа "паралелна" афирмација ќе придонесе и до фактичко поврзување и прифаќање на единството, зависи од повеќе чинители, а пред сè од ученикот. Но останува фактот дека можноста ~~явјавих~~ е дадена.

. . .

Рамноправноста на народите (и сите вредности врзани за неа) се всушност само опредметување и конкретизација на идвата за еднаквост, како општ принцип од кој поаѓаат бројни концепции на социјалното, економското и политичкото уредување, лоцирајќи ја оваа вредност меѓу основните и во рамките на официјалните вредносни системи.

Националната еднаквост (за која стана збор), е само една компонента, која заедно со класната, половата, верската и сл. ~~еднаквост~~ еднаквост го сочинува темелот на овој и кај нас прифатен "општествен идеал". Со оглед на огромното значење на овој идеал за конкретното политичко однесување на поединецот, би се очекувала и голема застапеност на сите вредности кои од него произлегуваат. Во рамки на анализираните учебници, оваа димензија ќе биде проследена низ 4 вредности: еднаквоста на сите народи во светот, расната еднаквост, класната еднаквост и половата рамноправност.

VIII

Еднаквоста на сите народи во светот е презентирана на еден мошне апстрактен начин, без прецизирање за каква еднаквост станува збор и без образложение и објаснување зошто е еднаквоста воопшто пожелна. Најточно, дадена е како парола вон каков и да е поширок контекст. (Интенцијата како да следи од определбата дека еднаквоста се состои од "изедначеноста на сите луѓе во правата, која секогаш се истакнува како парола",¹⁾ се разбира во борбата против различните облици на нееднаквост.) Оваа вредност се јавува 6 пати, што е 0,45% од вкупните содржини релевантни за политичната социјализација, или 0,9% од чисто политичките вредности. Од 6 случаи, петте се дадени во првите четири одделенија. Таа е дадена секогаш директно, без примери, како единствена вредност во текстот.

Судејќи според овие карактеристики, може да се каже дека е наменета за основна идентификација кај помладите ученици, додека нејзиното расчленување во конкретни облици на еднаквост е оставено за погорните одделенија (што и податоците го потврдуваат). (И во овој случај се работи за востановената навика вредностите најнапред да се "учат" а дури подоцна да се објаснува нивната конотација.)

Ваквиот тип на "пароли" учениците мошне лесно го препознаваат како пожелна вредност. Меѓутоа, за разлика од другите општи ставови во анкетата кои на ова ниво и во овој облик беа масовно вербално прифатени (а проблемите се појавуваа при нивното предметување во конкретни примери), оваа вредност ниту како "парола" не е прифатена во доволна мера. Имено, според податоците, со ставот дека "сите народи во светот се еднакви" се сложиле само 63% од испитаниците (што е помалку од две третини). Нонсеквентно на ова, истата група

која не ја прифаќа еднаквоста на народите, изјавила дека "другите народи можат и да се поробуваат". За една земја за која овие вредности се темел на целокупната надворешно-политичка ориентација, негативните ставови кои се наоѓаат кај една третина од младите генерации, е навистина ²⁸преголем број.

Секано, овие негативни тенденции не се резултат само на недоволното или неквалитетното афирмирање на оваа конкретна вредност, туку упатуваат и на несоодветното презентирање на цела една низа на вредности (политички и имплицативно-политички), кои се значајни и како претпоставка за прифаќањето на "еднаквоста" воопшто, и како категории кои можат даго потенцираат и стимулираат ^{нејзиното} неговото усвојување (на пример: слободата, човекот како вредност, хуманизмот и сл.). Во таа смисла, многу поефектно (од аспект на политичката социјализација) би било најнапред и во поголема мера да се пласираат вакви вредности, додека самата "еднаквост" би претставувала еден вид синтеза. Ваквата синтеза во секој случај би имала и пологиична и попрородна основа за прифаќање, одошто нагласеното афирмирање на еднаквоста во оние одделенија, кога и можностите за овој облик на синтетизирање на вредностите и не се најизградени. Учебниците, евидентно ја избрале втората насока.

IX

Расната еднаквост е во учебниците застапена 7 пати (0,5% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација, 0,7% во збирот на политичките и имплицативно-политичките вредности и 1,06% во чисто политичките вредности.). Распоредена е скоро

симетрично во IV, V, VI и VII одделенив (толку во оние одделенија каде општата идеја за "еднаквост" на народите отсуствува). Меѓутоа, судејќи според искуството, не би можело да се тврди дека станува збор за некоја однапред планирана комплементарност или континуитет. Расната еднаквост е дадена во сите случаи како единствена вредност, од кои 5 пати директно, како поука, а два пати низ конкретни примери. Слично како и кај националната еднаквост, не е даден ниту еден пример низ кој ученикот би можел да види дека комуникацијата меѓу различните раси е навистина "можна" и пожелна. Ова е особено неповолно ако се има предвид дека нашата средина е практично - расно хомогена и дека поединците во неа имаат мали можности да изградат и конкретен однос кон припадниците на другите раси. Тоа може да придонесе "другите" раси во поголема мера да се доживваат како "различни" од кое е мал чекорот до нивната "нееднаквост". Единствените примери кои се дадени во оваа насока се фрагменти од американската литература (од типот на "Том Соев"), во кои "пораките" се повеќе врзани за страдањата на црните во Америка и кои повеќе апелираат на чувствата на сочувство и сожалување над нивната судбина. Далечни и неприменливи на состојбите во нашите средини, овие содржини не би можеле многу да придонесат во интернализацијата на расната еднаквост како политичка вредност.

Што се однесува до конкретните ставови на учениците, кај нив се забележуваат елементи на расизам кај околу 10% од популацијата. (Ова е изразено преку согласување со ставови како што се: "црните не се еднакви со белците" и поекстремниот облик - "црните треба да им служат на белците".)

Меѓутоа, доколку се имаат предвид предходно изнесените

ставови во однос на наеднаквоста на народите во светот, како и предходно изразените тенденции за национално затворање, може да се претпостави дека овој процент - практично би бил поголем, односно, дека одговорите повеќе поаѓаат од "препознавањето" на расизмот како негативна појава, одошто од сопствениот однос кон него.

X

Еднаквоста или рамноправноста на половите е прашање со големи политички импликации, заради што овој поим беше класифициран во рамки на чисто политичките вредности.

Познатата и често нагласуваната релација меѓу еманципацијата на жената и еманципацијата на општеството во целина, за жал е проблем кој во практиката го нема добивно соодветното значење и афирмација. Најголемиот дел од анализите врзани за оваа проблематика воглавно се задржуваат на фактот дека кај нас постои евидентен расчекор помеѓу прокламираните (и законски гарантираните) принципи за рамноправноста на жената од една страна, и нивната практична реализација & (односно, не-реализација). При тоа, кога се говори за причините за ваквата состојба (која се согледува преку несоодветното нивно образовно ниво на жената, нејзината недоволна вклученост во општествено-политичкиот живот и сл.) имплицитно како да се претпоставува постоењето на некаква апстрактна сила која жената ја влече назад во развојот, ја оневозможува нејзината сестрана афирмација, & успорувајќи го процесот на еманципацијата воопшто. Меѓутоа, истражувањата спроведени во нашата република¹⁾ во долго-

1) "Образованието и вработеноста на жената" (1982), "Општествената грижа за жената" (1984) и "Влијанието на еманципацијата на жената врз био-репродукцијата" (1988) спроведени во Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања.

Годишното следење на овие состојби покажа дека споменатата "апстрактна" сила има мошне конкретен облик. Беше јасно издиференциран еден фактор за кој со сигурност може да се тврди дека има огромно влијание, а тоа се вредностите врзани за положбата на жената. Во таа смисла, негативностите во општествената положба на жената би биле резултат на несоодветниот третман во две нивоа: (начинот на кој жената се вреднува себе си и несоодветните вредности со кои ја идентификува сопствената позиција и статус) и несоодветното вреднување на жената од страна на другиот пол. Ова ја истакнува ~~социјализацијата~~ социјализацијата во прв план, со што повторно се наметнува ~~и прашањето~~ прашањето: дали традиционалните вредности врзани за жената се пренесуваат исклучиво преку неинституционализираните посредници во овој процес, (што е во контекст и на основното прашање во овој труд).

Од анализираните учебници е евидентно дека "институционалноста" во овој случај не ја обезбедува потребната гаранција. Ова е прва од вредностите кои според начинот на презентацијата во текстовите одат во сосема спротивна насока во однос на официјалните принципи.

Пренесувањето на вредностите од оваа група, е изводливо на две нивоа: преку афирмација на рамноправноста на обата пола како начело кое е втемелано во официјалниот вредносен систем, и како негово опредметување во конкретни релации и улоги на обата пола. (Последново во учебниците беше сторено преку "примери" за улогата на таткото и мајката, како најсоодветни "претставници" на половите, сообразно на возраста на учениците.) Конкретно, рамноправноста меѓу половите беше определена како политичка вредност, бидејќинe е интегрален дел на политиката во нашето општество, додека "мајката" и "таткото" беа класифицирани во имплицативно-политичките вредности.

(Последниве две, во некои истражувања можат да се сретнат и како не-политички вредности, заради тоа што навидум не се однесуваат на политичките феномени. Меѓутоа, во ова истражување се поаѓа од претпоставката дека од ја сликата за улогата на мајката и таткото кое детето ја добива во процесот на социјализацијата (па и преку ум учебниците) во голема мера ќе зависи формирањето на неговиот однос кон положбата на жената во општеството, што е од своја страна не-сомнено "политичка" цел. Од оваа причина споменатите вредности беа вклучени во имплицативно-политичката група.)

Половата рамноправност е како начело претставена 3 пати, во II, V и VI одделение. Тоа е само 0,2% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација, што само за себе говори и за значењето кое на оваа вредност ѝ се дава. Ова сепак не се должи на недоволниот простор во учебниците, од кои и не може да се очекува да ги вклучат сите вредности во доволна мера. Напротив, во учебниците се веќе присутни повеќе текстови низ кои оваа вредност може да се афирмира, но се скоро целосно неискористени.

(Така на пример, учебниците изобилуваат со песни за 8ми март, во кои сосема соодветно може да се објасни која идеја стои зад овој празник и зошто тој воопшто се празнува (што е сторено само 2 пати). Наместо тоа, за детето овој симбол е врзан исклучиво за денот кога на својата мајка ќе и подари нешто, ќе и ја изрази својата благодарност. Дополнителните објаснувања се оставени на вољата на наставникот, кој - дури и да направи соодветен напор - нема да ги намали програмските пропусти.

Оваа квантитативна празнина, лесно би можела да се корегира доколку се презентираат конкретни примери за рамноправноста на половите низ содржините кои ја обработуваат "улогата" на мајката и таткото

таткото. Нив бројно ги има доволно. Тие се појавуваат 43 пати, што е 3,24% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација; 4,6% од збирот на политичките и имплицативно-политичките вредности или 16,5% од имплицативно-политичките вредности (каде го заземаат првото место според застапеноста). Ги има во сите одделенија во приближно еднаква мера, така што може да се зборува за вистинско континуирано презентирање. (25,5% во I и II одд.; 18,6% во III и IV одд.; 34% во V и VI одд. и 20,9% во VII и VIII одд.). Дадени се како единствена вредност во 84% случаи и секогаш прикажани низ примери, што несомнено говори за големото значење кое мајката и таткото го имаат во планираната социјализација.

Интересно, но не и поволно, е што 88% од овие содржини се однесуваат на мајката а само 12% на таткото. Самото пренагласување на улогата на мајката и глорификацијата на нејзината грижа за детето, покажуваат и зошто нај нас грижата ~~ма~~ за децата е ~~прехен~~ претежно проблем на жената. (Се разбира, еманципацијата на жената не се состои во негирањето на значењето на нејзината биолошка улога, туку токму во истакнувањето на социјалната улога на обата родитела. Поделбата на таа улога, воопшто не е предмет (нити е прикажана како можна) во овие учебници.

Што се однесува до начинот на презентација, може да се каже дека во 37% случаи доминира чистата традиционална улога и положба на жената. Сликата која се нуди е: Мајката, како симбол на "љубовта" во семејството, таткото како предметување на "разумот"; "Функцијата" на мајката е да се грижи за семејството, да чисти и готви, а на таткото - да оди на работа, "да самоуправува" и - како поупатен - да ги поучува децата, помагајќи им во учењето.

Со толку изразени разлики, на детето може да му биде јасно само тоа дека "мажот и жената не се еднакви".

Од овој аспект, не треба да изненадуваат ни податоците од анкетата. Во неа, за општото начело за рамноправноста на обата пола, се изјасниле 85% од испитаниците. Меѓутоа (и во овој случај) истата вредност не е ни во приближно толкава мера и фактички прифатена. Имено, 30% од учениците се согласиле со ставовите како што се: "местото на жената е во куќата", "за проблемите во семејството решава мажот", а дури 40% биле против вработувањето на жената воопшто. Овие ставови беа рамномерно распоредени кај испитаниците, без оглед на полот, националната припадност, местото на живеење и сл. Тоа значи дека нивното формирање не се должи само на спецификите на семејното воспитување, националната култура и сл. Во ова, сигурно придонес има и училиштето со својата слика за жената и мажот, која може да биде присутна секаде, само не во едно општество во кое рамноправноста на половите е битна претпоставка за социјалниот, економскиот и политичкиот развој.

На прашањето на половата рамноправност, во трудот му беше посветено релативно големо внимание, не само заради значајето на овој проблем (кое е неспорно), туку и заради тоа што начинот на кој оваа вредност е презентирана, претставува вистинска илустрација за социјализација која во рамките на еден институционален аргумент каков што е училиштето - оди спротивно на официјалните определби.

XI

Еднаквоста има уште една своја димензија која влегува и во економската сфера, а тоа е социјално-економската еднаквост и

нејзиниот екстреман изведеник - егалитаризмот.

Околу "класноста", словитоста, распределбата и разликите во нашето општество се водени бројни (научни и политички) полемики што упатува и на потребата од внимателно избран приод во пласирањето на вредностите врзани за овие категории.

Заради попрецизно анализирање на содржините, на почетокот би требала да се направи една дистинкција., која е неопходна и за определувањето на конотацијата која го следи овој поим.

Историски гледано, егалитаризмот - во најширока смисла - се јавува како барање и идвал во услови на (не само економска) туку и правна и политичка ~~иднак~~ нееднаквост. Во ова, тој носи несомнено позитивна конотација, бидејќи секогаш претставувал позитивен двигател и стимулатор на промените во општествените односи. Еднаквоста пред законот, еднаквоста во можностите за политичка партиципација, се несомнено права кое секој хумано и прогресивно општество ги вградува во своите темели, а особено во идеолошкиот проект кој од нив произлегува. Ваквата вредност и во оваа форма, во анализираните учебници воопшто не е присутна. Таа - кога веќе не е афирмирана на нивно на општо начело, би можела да се насочи во два правци:

Едниот води во афирмацијата на егалитаризмот во потесна смисла на зборот, како определба за рамномерна распределба на сите материјални добра (или - во секојдневниот јазик - урамниловка). Односот кон ова прашање во нашето општество е мошне амбивалентен. Тоа има свој специфичен развој, при што до израз доаѓаат мошне радикални и суштински разлики. Овој однос всушност се движи од: од максимално афирмирање (дури и вулгаризирање на оваа вредност) во еден

период, се до неговото отфрлање како анти-вредност која се квалификува и како деструктивна во однос на новите алтернативи и решенија во економската сфера денес. Во свеста на поединецот овие промени го пореметуваат и самото мерило со кое една вредност може да биде оценета како позитивна или негативна, од што сепак не се ослободени ни авторите на учебниците. Во таа смисла може да се објасни и појавата на егалитаризмот како вредност - и тоа токму по принципот на урамниловката - 6 пати (0,45% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација). Прикажан е во I, II и XXIII III одделение, кога детето нема никаква можност рационално и критички да ја смести оваа категорија во пошироки релации. Во сите случаи егалитаризмот се јавува како единствена вредност, презентираан директно, така што не може да стане збор за погрешно толкување на намерата на "социјализаторите".

Би се рекло дека бројот на овие текстови и не е така голем. Меѓутоа, тој е едновременно проследен и со една погрешна слика за нашата стварност која е претставена како заедница во која сите луѓе се навистина еднакви. Кога учебниците би ги погледнал некој кој нема никакви предходни сознанија за оваа земја, би добил впечаток дека таа е вистинско бескласно општество, во кое сите имаат се (и тоа подеднакво). Меѓутоа, ученикот може да ја направи разликата, и до реалната нееднаквост да дојде барем со просто споредување на статусот на сопственото семејство со оние кои се над или под него во економската "хиерархија". Доколку сопствениот статус го процени како неповолен, и посака да го промени, најлесниот одговор ќе го најде во принципот " да се земе од другиот; од оној кој има". Навидум водени од егалитаризмот, тие оваа вредност ја претвораат во квазиегалитаризам, а еднаквоста како идеал, во барање за подоб-

рување на сопствената положба.

(Ваква тенденција можеше да се регистрира кај младината во нашата република, според податоците добиени во споменатото истражување "Идејно-вредносните ориентации на младината во СРМ). Имено, анализата на податоците од аспект на некои основни социјални и економски белазии на испитаниците, покажа дека ставови и ориентации кои би можеле да го индицираат егалитаризмот се среќаваат скоро исклучиво кај оние со мошне низок животен стандард, ниски семејни приходи, невработени младинци и сл. (судејни според прифаќањето на ставови какви дека: "не смее да се дозволи некој да има по два, а некој ниеден авторобил", дека "урамниловката треба да се прифати како принцип" или "богатството да се спречи, дури и кога зад него стои трудот" и сл.) Ова јасно покажува дека зад идеата на егалитаризмот всушност се крие незадоволството на поединците од сопствената положба и немојта да ја променат, што значи дека не се работи за прифаќање на егалитаризмот како идеал (кој би требало да биде независен од економскиот статус), туку за квазиегалитаризам.

Кај учениците во основните училишта пак, принципот на урамниловка се прифаќа со над 85%. Меѓутоа, тука веројатно повеќе се работи за идентификација на ваквата "еднаквост" со апстрактно сватениот поим на праведноста, одошто за обмислен однос кон принципите за распределба на материјалните добра, кој на оваа возраст и не е можен. Токму заради тоа, ни во учебниците ни би смееа да се одбегна дистинкцијата на овие две категории, што не е сторено.

Наместо пласирање на вакви содржини, се чини попригодно (а од аспект на денешните трендови и неопходно) оваа вредност да се афирмира во една друга димензија. Таа во основа ја има идеата

за еднаквоста, но како еднаквост во можностите за започнување
 на процесот во кој поединецот го стекнува својот социјален и економски статус, или - како што се нарекува во западната литература - "гаранција за еднаквост во стартот". Како што истакнува Oppenheim, "ако секој има еднаков старт, тогаш позицијата која на крајот ќе ја стекне (барем во теоријата) зависи од тоа колку далеку и колку брзо ќе трча"¹⁾. Позитивноста на оваа вредност во овој случај, не се оправдува само со фантички настанатата преориентација во оваа сфера кај нас, туку пред сè со тоа што во нашето општество, оваа вредност има своја реална, вистинска основа, свое легално покритие, бидејќи "гаранциите" од овој тип се дадени (во правната еднаквост, еднаквоста пред законот, еднаквост во можностите за вклучување во политичкиот живот, за партиципација и сл.). Меѓутоа, ваква презентирана вредност во учебниците не постои. Од "еднаквоста" останува само егалитаризмот, во својот екстремн облик, што претставува афирмација на вредност која во денешни услови веќе носи изразено негативна конотација. (Се разбира, ова не би можело да се оцени како намерно пласирање на "погрешни" вредности, туку веројатно како неприлагодување со моментните, тековните насоки, што ја наметнува и потребата од ревидирање на учебниците во оваа смисла.)

Постојат повеќе вредности кои се тесно врзани не само за еднаквоста, туку и за севкупниот процес на стекнување на "она што не чини еднакви или нееднакви". Се работи за група вредности кои не се чисто политички, бидејќи имаат големо значење за соција-

1) Oppenheim F.: "The Concept of Equality", IEES, vol.5, Collier Mc Millan, str.17

лизацијата воопшто (а не само за политичката), но од нивното усвојување и интензитет на прифаќање во голема мера зависи политичкото однесување на поединецот. (Тие можат да бидат вклуч издвоени и во посебно поглавие, меѓутоа со оглед на тоа што се работи за еднаквоста во релација со распределбата и категориите кои се врзани за неа, логично би било да се вградат во овој контекст. Дотолку повеќе што трансформациите во нашето општество, во однос на начинот и ефектите од оваа "трка во која поединците еднакво стартуваат?", бараат и усвојување на цела низа вредности кои се неопходни за одвивање на предвидените процеси.)

Класификувани како импликативно-политички вредности (од споменатите причини), овие "сателитски" вредности ги вклучуваат: трудот, знаењето, амбициозноста, натпреварот и - се разбира - односот кон "богатството" (парите) како една од целите на овој процес. Во анализираните учебници, сите овие вредности беа застапени во различна мера и на различен начин.

1. Трудот, во многу истражувања кај нас се зема како чисто политичка вредност, а во оние кои се базираат на ранг-листи на вредностите, се сретнува и како основна и како терминална вредност. Меѓутоа, значењето на оваа категорија за севкупниот развој на личноста е премногу голема за да може да се врзе исклучиво за политичките феномени.

Имајќи ги предвид резултатите од оваа анализа, би можело да се каже дека тој е една од ретките вредности кои се пласирани во соодветна мера и на соодветен начин.

Трудот како вредност се јавува 27 пати, односно, 2,03% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација; 3% во збирот на политички и имплицативно-политички вредности или 10,3% во рамки на имплицативно-политичките вредности, каде в меѓу трите најзастапени. Распореден е најмногу во I и II одделенија - 40,7% (што е согласно на возраста во која е клучна за формирање на работните навики и односот кон трудот воопшто), но не изостанува во ниедно одделение. (Присутна е со 25,9% во III и IV одд; 14,8% во V и VI одд. и 18,5% во VII и VIII одд.). Очевидно, принципот на континуирано социјализирање во оваа насока е тука запазен.

Трудот е во 89% случаи афирмиран како единствена вредност, а во 11% е даден паралелно со уште една вредност, што повторно го потенцира неговото значење. Во однос на начинот на презентирање, во 70% случаи е даден низ примери, претежно како позитивна особина на хероите од расказите, песните и сл. Ученикот на тој начин има можност да дојде до трудот" и низ "поуки" и вредносни дефиниции, и низ практични, конкретни примери во кои оваа вредност може да се определи, што е уште една димензија која ги зголемува ефектите од социјализацијата.

Ова веројатно се одразува и врз ставовите на учениците, кои - барем вербално - масовно ја прифатиле оваа вредност. (92% од нив се согласуваат со ставовите дека "трудот е задоволство", "трудот е најважен во животот", додека останатите го сметаат за "нужно зло кое по секоја цена треба да се одбегнува".)

Дали ова прифаќање ќе има свој вистински одраз во практиката за овие генерации, се разбира не зависи само од социјализацијата

во училиштата, туку и од индивидуалните предиспозиции на ученикот, меѓутоа, од аспект на учебниците, оваа задача би можела да се оцени како исполнета.

2. Скоро еднаква состојба се јавува и во однос на "знавњето" (учењето) како вредност презентирана во анализираните учебници. Таа е втора по застапеност во рамки на импликативно-политичките вредности, каде учествува со 15%. Знавњето се јавува 39 пати, што е 2,9% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација или 4,2% од збирот на политички и импликативно-политички вредности. Во 89% е дадена низ примери, а во 11% случаи како "поука". Распореденоста по одделенија е: 28% во I и II одд.; 28% во III и IV одд.; 35% во V и VI одд.; и 7,6% во VII и VIII одд. (Последниов релативно понизок процент, веројатно произлегува од претпоставката дека на оваа, највисока возраст во основните училишта, учениците веќе имаат релативно формиран однос кон знавњето и учењето, со што се намалува и потребата од негово истакнување.)

И во анкетата, како и во предходниот случај, знавњето и учењето беа прифатени како пожелни од страна на 90% од популацијата, додека 10% изјавиле дека "учењето е глупост која никому не му помогнала во животот". Влијанието на индивидуалните фактори е во овој случај мошне воочливо, со оглед на тоа дека последниов, негативен став е пројавен исклучиво од страна на ученици со мошне мн слаб успех во школувањето. Од ваквите индивидуални предиспозиции се разбира зависи и фактичката интернализација и апликација на оваа вредност во практиката, но - повторно - учебниците се потрудиле на соодветен начин да ја афирмираат.

3. Амбициозноста е еден од оние поими кои предничат по својата амбивалентност во официјалната конотација. Во најголем број случаи таа е претставувана како контра-вредност или негативен корелат на скромноста, а ретко кога како синоним за иницијативноста. Гледано во рамки на официјалниот вредносен систем, и скромноста и иницијативноста се позитивно конотирани. (Во "политичкиот говор на пример, скромноста до неодамна бевше мошне често истакнувана како една од особеностите кои треба да го "красат" пожелниот политички тип.) Самата амбициозност пак, се јавува час како позитивна, час како негативна вредност и во рамки на официјалната и во рамки на доминантната политичка култура. Во оваа смисла и на еден автор на учебник би му било тешко да се определи за мерилото со кое оваа вредност ќе ја конотира. Од анализираните учебници се гледа дека сепак преовладеал идеалот на "скромноста", во однос на кој амбициозноста се прикажува како особеност која треба да се потисне. Амбициозноста е директно или посредно, предмет на 12 текстови. Таа влегува со 0,9% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација; 1,3% во збирот на политички и имплицативно-политички вредности и 4,6% во имплицативно-политичките вредности. Распоредена е рамномерно до V одделение, а потоа воопшто не се среќава. (Распоредот евидентно не е "планиран"). Што се однесува до конотацијата, таа секогаш била претставувана како негативна, непожелна вредност.

(Интересен е еден парадокс кој се јавува во врска со ид релацијата скромност - амбициозност, од аспект на различните културни политички култури. Имено, во западната литература мошне често

скромноста се врзува со тоталитарните режими, поточно, се третира како производ на потиснувањето на богатството на индивидуалноста. Кај нас пак, скромноста често ќе се сретне како "олицетворение на лажниот граѓански морал". Од друга страна, оваа вредност се јавува како позитивна на двете страни. Паралелно со тоа, стои и позитивноста на амбицијата (особено на Запад) а денес веќе и кај нас.)

Сето ова го отежнува лоцирањето на оваа категорија во процесот на политичката социјализација.

Од аспект на учебниците, се чини најсоодветно да се направи нужната дистинкција, со тоа што би се истакнало дека: исто како што амбицијата може да биде "празна", односно без своја основа, така и скромноста може да биде "алиби" за неспособноста. Правилното одмерување на овие две димензии не само што не е направено во овие учебници, туку не е даден ниту еден пример во кој амбициозноста може да биде конструктивна и да даде резултат. Особено не е истакнат оној "стремеж кон нешто" што е и етимолошки корен на овој термин, кој е интегриран како неопходен услов за динамиката на општествените промени, онакви какви што кај нас денес се зацртани

4. Во тесна врска со предходниов поим е и "натпреварот", конкуренцијата. Како мотив да се постигне нешто или да се оправда постигнатото, тој претставува централна категорија во социјализацијата во многу земји. Кај нас, врзуван за чисто економската сфера, тој е не само занемаруван, туку често пати и негативно конотиран. Игнорирањето на законот дека во сите развојни процеси има поразени и победници, потребата за натпреварување е често пати потиснувана за сметка на "грижата" за поразениот, предметена во некаков (навидум) хуманизам. Духот на "даденото", "гарантираното", заради кое

поединецот нема зошто да се натпреварува, дава резултати кои се нај нас повеќе од очигледни. Во таа смисла и денешните радикални пресврти во оваа сфера, се очекува да внесат промена и во статусот на "натпреварот" како вредност.

Во анализираните учебници ваквата вредност нема практично "никаков" третман. Спомената е два пати (во II одд.), еднаш како позитивна а еднаш како негативна категорија, заради што не може да стане збор ни за некаква насока на текстовите. Евидентно е дека постои потреба за "корегирање" и на овие содржини. (Во оваа смисла и не се потребни посебни "четива" во кој оваа вредност ќе биде презентирана преку поуки и порани. Доволно е да провејува "духот" на натпреварот, се разбира, паралелно со неговото стимулирање и во севкупната организација на училишниот живот.) Ресоцијализацијата на овој план (не само во контекст на економската сфера, туку и воопшто од аспект на заживувањето на плурализмот во сите сфери, кој ја претпоставува компетитивноста) би била неопходен услов за стимулирање на поактивното вклучување на поединецот во сите социјални, економски и политички процеси.

5. Во овој контекст останува уште да се претстави "богатството" или "парите", како што најчесто се споменуваат. Оваа категорија може да се третира и како вредност сама за себе и како еден од мотивите заради кои поединецот воопшто се вклучува во предходно споменатите процеси. Ваквата вредност, во анализираните учебници се јавува 8 пати (0,4% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација), од кои 4 пати во III одд., по еднаш во IV и VI одд. и 2 пати во VII одд. Што се однесува до начинот

на кој е таа презентирана, може да се каже дека се работи за еден мошне нереален, а донекаде и лицемерен став. Имено, во целта на социјализацијата секако влегува и ориентацијата дека "парите не се најзначајни во животот", што е неопходно и заради правилна афирмација на останатите вредности. Меѓутоа, да се претстават како исклучиво негативна вредност (што е случај во учебниците), и уште повеќе како "извор на несреќи во животот", е содржина во чија вистинитост нема да поверува ниту дете од предучилишна возраст, кое барем еднаш дошло во допир со стварната "функција" на оваа вредност. Од друга страна пак, ниту еден истражувач нема да поверува во ставот дека "парите се безначајни" (кој е изразен кај цели 73% од учениците во анкетата), барем заради посматрање на реалната позиција која оваа вредност ја има во стварноста. Секако, се работи за став, со кои испитаниците едноставно сакале да покажат дека можат да ја препознаат конотацијата која на "парите" им е дадена во учебниците. Наместо внимателно одмерување во текстовите и афирмирање на евентуалните "граници" до кои оди значењето на оваа вредност, како и нејзината позиција во однос на останатите вредности, ^{на} авторите на овие учебници, очигледно, им било полесно да ја прогласат за чисто негативна, и со тоа можеби да го одбегнат "истиснувањето" на другите "животни ориентации" од нејзина страна. Од аспект на политичката социјализација, ова е извонреден пример за пласирање на вредност која нема никаков допир со стварноста.

..

Гледано во целина, целата оваа група на вредности во кои се преплетуваат и социјални и економски и политички димензии,

можби и соодветствувала на еден период од општествениот развој нај нас, но во контекст на денешниве трансформации, бара скоро целосна, обмислена промена.

..

Посебно значајна за политичката социјализација е групата вредности кои се однесуваат на доминантните карактеристики на југословенското општество (политичко уредување, облик на управување, сопственост и сл.). Ова се всушност оние "централни" вредности, чие прифаќање од страна на поединецот не е релевантно само за "моделот" "моделирањето" на неговото политичко однесување, туку претставува клучен услов за вклопувањето во заедницата и грижата за нејзиниот опстанок и развој. Во овој контекст, како објект на вреднување се јавуваат повеќе процеси, институции, групи и сл., со чисто политички карактер. Во рамки на анализираните учебници тоа се: самоуправувањето, социјализмот, демократијата, работничката класа, сојузот на комунистите, општо-народната одбрана и независната политика на СФРЈ.

XII

Демократијата претставува вредност, за која постојат можби најмногубројни сваквања, толкувања и начини на нејзино практикување. Таа се јавува како начело во многу - меѓу себе радикално различни, па и спротивни општествено-политички системи. Не навлегувајќи во суштината на овие противречности, вниманието во овој контекст ќе биде насочено кон можностите за нејзино афирмирање како вредност во процесот на политичкото социјализирање.

Таа, во содржините во дадените учебници може да биде презентирана како: облик на општествено организирање или како начин на политичко однесување; (последново е особено значајно од аспект на вклучувањето на поединецот во политичкиот живот).

Во првата смисла, како "облик на организација во која во одлучувањето учествува целиот народ", демократијата се појавува 2 пати, во V одделение, во контекст на изучувањето на "одликите" на југословенското општество. Презентирана е директно, како дефиниција со изразено позитивна конотација. На ова ниво, и во овој облик и не може да се очекува поголема застапеност на оваа вредност, бидејќи нејзиното образлагање и "расчленување" не соодветствува на возраста на учениците. Она што може да се очекува е воушност афирмација на "демократското однесување", кое може пригодно да се сообрази со возраста во скоро сите 8 одделенија. Меѓутоа, ова "демократско однесување" не бара никакви дефиниции или прокламации кои учебникот треба да ги вклучи, туку се "учи" пред сè низ прифаќањето на повеќе други вредности кои го сочинуваат овој вредносен комплекс, и кои се клучни за негово усвојување како модел. Разложувањето на споменатиот комплекс ги истакнува пред сè следниве имплицитивно-~~нея~~ политички вредности: толерантноста, слободата, објективноста, праведноста, самостојноста, другарскиот однос, соработката.

Овие се сами по себе мошне широки (по опсегот на влијанието врз поединецот) и не се однесуваат само на политичките феномени. Меѓутоа, тие во најголема мера ги креираат оние особености кои поединецот би морал да ги прифати како стандарди, доколку неговото политичко однесување треба да биде "демократско".

Од споменатите вредности, соработката веќе беше обработена, додека во однос на останатите се добиени следниве резултати:

1. "Слободата" е вредност која најчесто се јавува во "комбинација" со демократијата. Многузначна, често е употребувана во литературата (особено детската) како симбол со изразена емоционална обоеност. Сепак, во истражувањата, дистинкцијата во однос на нејзините димензии би можела да се направи низ 3 категории:

- "физичката" слобода, која по дефиниција се однесува на "слободата на движењето кое не е ограничено со никакви чинители"¹⁾

- "психолошката слобода" - како "состојба во која психичките процеси ~~ва~~ и однесување се одредени со војата на субјектот, а не со чинители вон субјектот"²⁾;

- социјална слобода, како "можност да се развие индивидуалната иницијатива и свесно да се определува за различни можности"³⁾ (што ја вклучува слободата на мислењето, говорот и сл.)

- слободата како состојба која е спротивна на поробеноста на еден народ од страна на друг.

Во контекст на учебниците, може да се каже дека единствено психолошката слобода не може да биде соодветно претставена, бидејќи за нејзино "разбирање" е неопходен веќе изграден појмовен апарат, кој на оваа возраст не може да се очекува. Останатите три димензии на слободата би можеле да најдат соодветен начин за презентирање. Меѓутоа, анализата покажува дека во текстовите, слободата се јавува

1 и 2) "Психолошки речник", ИРО Вук Караџиќ, Београд 1988 стр. 569

3) "Речник социологије и социјалне психологије", Информатор, Загреб 1977, стр. 586.

исклучиво како физична слобода или како синоним на "непоробеноста" на народите. Поточно, оваа вредност се јавува 27 пати, што е релативно висока фреквенција во однос на останатите вредности. (Тоа е 2,03% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација; 2,95% во збирот на политички и импликативно-политички вредности) или 4,12% во ^{политичките} Во 75% случаи е вклучена во учебниците за првите четири одделенија, но присутна е - иако во помала мера - во сите одделенија. Како единствена вредност се јавува во 50% случаи, ^{секторно} позитивно конотирана. . Што се однесува до споменатата дистинкција, од вкупно 27 единици, 18 се однесуваат на слободата како спротивна на војната. (Во оваа смисла често неправедно се идентификува слободата со мирот, кој самиот по себе и не е гаранција за слободата во поширока смисла). Од останатите, 6 единици се однесуваат на глорификацијата на апстрактно сватената слобода (од типот: "слободата е најголемото богатство", "децата треба да ја сакаат слободата" и сл.), наде отсуствуваат примери за сметка на директно дадените прокламации. Трите последни единици се однесуваат на физичката слобода, дадена низ примери (за заробени птици, животни и сл.), но со задолжителна поука на крајот од ~~та~~ текстот.

Вака презентираната "слобода" (од аспект на содржините и примерите низ кои се прикажува) не би можела да се доведе во врска со "демократското" однесување и со демократијата воопшто. Во учебниците не е даден ниту еден пример од она што влегува во "социјалните слободи". За слободата на говорот или мислењето на пример, не се знае ниту дали постои, ниту дали е пожелно во оваа земја.

Евидентно, релацијата: демократија - словода, како ориентир за натамошното политичко однесување, на ова ниво на политичката социјализација е целосно занемарена.

2. Ако слободата ја земеме за претпоставка на демократијата, тогаш нејзината највоочлива манифестација би била содржана во толерантноста. Способноста да се почитува "туѓото", различното мислење, меѓутоа, во рамки на социјализацијата не е толку податливо за текстуално пренесување, како ~~да~~ прокламација или став со кој е пожелно поединецот да се идентификува. Тоа пред сè, се "вежба", што од аспект на агенсите на социјализацијата, ја истакнува практиката како порелевантен извор одошто е самиот учебник. Презентирањето на оваа вредност во текстови (независно од нивната бројност) не мора да има никаков ефект, доколку останатите облици на однесување во училиштето (комуникацијата меѓу наставникот и ученикот или меѓу учениците) се одвиваат во поинаква атмосфера. Произлегува дека најголемото влијание го има всушност индивидуалната толерантност на наставникот или онаа која учениците ја "научиле" во своите семејства, пријатели и други примарни агенсии. Тоа се разбира не значи дека учебниците треба оваа вредност да ја остават на спонтаниот развој, туку напротив ја истакнува потребата од користење на што поголем број конкретни примери, во кои толерантниот однос би доминирал. За ова, повторно не се неопходни посебни "четива", туку "вградување" на овој однос во веќе постоечките.

Вакви примери, за жал има само 2., во IV одделение. Дадени се низ "илустрација" (конкретен пример на "толерантно" однесување) додека во прилог на текстот е дадена и поука за значењето на оваа

вредност. Според начинот на презентирањето, би се рекло дека се навистина соодветни и дека би можеле да имаат ефект во социјализацијата во наведената смисла, се разбира доколку не би биле само².

Прифатеноста на оваа вредност од страна на учениците, не би можела да биде мерена преку анкета, бидејќи се работи за конкретен начин на однесување за чие посматрање се неопходни поинакви методолошки постапки.

3. Тесно врзан за толерантноста е "другарскиот однос" или "другарството" како што се нарекува во учебниците. За разлика од предходнава, оваа вредност е многу повеќе застапена. Се јавува 19 пати, што е : 1,43% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација; 2% во збирот на политички и имплицативно-политички вредности и 7,3% во имплицативно-политичките вредности, каде што припаѓа заради широкиот обем на влијание врз однесувањето на поединецот. Особено значајна за помалите возрасти, оваа вредност е сосем соодветно распоредена (37% во I и II одд.; 47% во III и IV одд. и 15,7% во останатите одделенија). Во 63% случаи е презентирана како единствена вредност, што не го намалува нејзиното значење бидејќи таа е значајна пред сè како "пример" за конкретно однесување со кое можат да се комбинираат многу други вредности. Така е и дадена (во сите текстови низ примари), со задолжителна "порака" на крајот на текстот. Од аспект на основните барања (застапеност, начин на презентирање и сл.) би се рекло дека "другарството" е сосема соодветно афирмирано. Меѓутоа, во однос на неговата "имплицативност" врз политичкото однесување (заради кое е и предмет на анализата) тоа и не мора да има голем ефект. Имено, нагласокот во овие текстови е сепак даден врз емоциите (љубовта во пријател-

ството), а не врз градењето на односи на почитување, уважување и сл. кои се сепак позначајни од аспект на политичката социјализација, така што врската меѓу оваа вредност и -конкретно - демократското однесување - останува во голема мера посредна (индиректна).

4. Вредност која исто така има свое значење во овој контекст е и "објективноста". Како резултат на нејзината повеќе-значност, во рамки на учебниците таа беше претставена и како синоним на вистинољубивоста, непристрасноста. Се јавува 15 пати, или 1.1% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација, а 5,7% во импликативно-политичките вредности. Интересно е што таа е најмалку присутна во првите две одделенија (13%), за разлика на пример од III и IV одд., каде ја има со 60%). Најверојатно се работи (како и кај голем дел од содржините) за "случаен" избор, со оглед на тоа што "вистинољубивоста" е - не само подеднакво значајна за сите возрасти, туку е и прилагодлива на секоја од нив. Секогаш е претставена како единствена вредност, на која и е посветен целиот текст, а во 2/3 од нив е дадена низ конкретни примери, паралелно со пораки за пожелноста на чесното, вистинољубивото однесување. (Во најголемиот број случаи всушност, општата порака на авторите не ги упатува читателите на "вистината" или "објективноста" како вредности сами за себе, туку е повеќе насочена кон одбегнување на лагата, необјективноста, пристрасноста, (за кои во текстовите задолжително следува санкција). Употреба во оваа смисла, таа има поголемо значење како еден општ стандард во социјализацијата воопшто, отколку за конкретното политичко однесување.

Како вредност, со неа - барем вербално - се идентификуваат

88% од анкетираните ученици, додека 12% изјавиле дека не е воопшто значајно да се биде вистинољубив или објективен, или дека "во животот може и да се лаже доколку со тоа се постигне некоја цел". Се разбира, колку и овие 88% навистина ја аплицираат оваа вредност во практиката, не би можело да се измери со нивното декларирање за неа.

5. Праведноста е една од оние вредности кои се присутни во официјалните вредносни системи во најразлични општества, и тоа како начело, идеал... Самиот поим на праведноста има две свои димензии кои би морале да бидат истакнати:

- како индивидуална особеност која е неопходна за градење на одредени стандарди во комуникацијата со други индивидуи;

- како основа за вклопување на поединецот во правниот систем на едно општество, во кој "правдата" веќе е предметена, или, претставува "цел која во која во правниот систем на едно општество се постигнува со правните прописи"¹⁾.

Втората димензија, во анализираниите учебници не е воопшто присутна, бидејќи и според наставните содржини и планови не е предвидено воведување на учениците во "правните" аспекти на функционирањето на нашиот систем, со оглед на нивната возраст.

Што се однесува до праведноста како "личен однос кон другите" таа - квантитативно - спаѓа во поафирмираните вредности. Застапена е 11 пати (0,8% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација, 1,2% во збирот на политичките и имплицативно-политичките вредности и 4,2% во имплицативно-политичките вредности). Распоредена е рамномерно во сите одделенија и секогаш како единство-

на вредност во текстот. Секогаш презентирани низ примери (претежно кратки басни или бајки) во кои е недвосмислено афирмирана праведноста како начин на однесување.

Меѓутоа, од самите содржини на овие текстови произлегуваат и некои негативни моменти. Имено, сите "ликови" од текстовите кои се покажале "неправедни" се на крајот казнети, што е во согласност со вообичаеното сценарио од детските приказни. Но "казната" не следува од некаква објективна, постојчка ~~институција~~ форма (или институција), туку е сосем - би се рекло - "судбинска", по принципот дека "по неправедното дело следува животна неприлика". Ова, може да развие непожелни ефекти во две насоки:

Пред сè, произлегува дека ученикот не се социјализира во духот на праведноста, заради тоа што таа вредност е сама по себе пожелна и позитивна, туку за да ја одбегне казната која од неа следува заради нејзиното непочитување. Негативноста во "учењето по пат на застрашување со можни репресии" не треба посебно да се коментираат. Овој метод може во голема мера да делува обструктивно во интернализацијата.

Втората димензија се однесува на споменатиот "судбински реципроцитет", кој премногу наликува на казните за лошите дела во верските учења и во суеверните фантазии, во кои сепак да важат поинакви принципи од оние кои треба да се почитуваат во учебниците. Какави ефекти ова би можело да има може да се илустрира и со податоците од анкетата, според кои 48% од испитаниците сметаат дека за секој неправилен чин во животот ќе бидат казнети. При тоа, 24% од нив, кои се определиле како религиозни, казната ја очекуваат од бога, а останатите од други "судбински сили", но нивен од нив

назната не ја врзува за правните прописи, институции и сл.

Дури и кога овие резултати не би имале никаква врска со училиштето како носител на социјализацијата, она што учебниците може да го сторат е да не ги стимулираат ваквите ориентации. Минимален придонес во оваа насока, би било истакнувањето на примери во кои - ако назната мора да биде ^{присутна} истакната - таа да се врз за реални групи и институции кои во стварноста го санкционираат "неправедното" поведение на поединците.

..

Гледана во целина оваа група на вредности, иако квантитативно доста присутна во учебниците, не е ставена во функција на политичката социјализација. Со преголема емоционална обожаност, без напор содржините да се сместат во реални, стварни рамки, на авторите на овие учебници очигледно не им била цел наведените вредности да ги врзат за стандардите врз кои се гради политичкото однесување. Од аспект на целината на наставните содржини, тие претставуваат уште еден неискористен простор за политичкото социјализирање.

XIII

Социјализмот во моментот кога се учебниците пишуваат, претставува основна позитивна политичка вредност, безрезервно афирмирана како во политичката пракса, така и во сите институционализирани агејси на политичката социјализација. Во рамки на образовниот процес во основните училишта, социјализмот може да се претстави на неколку начини: како тип на општествено-економска структура, од аспект на социјалните теории врзани за него во историјата на науч-

ната мисла и од аспект на примерите за конкретните облици и видови на социјализам кои се јавуваат. Овие содржини можат да се прилагодат на возраста на учениците од повисоките одделенија (и творетски и низ практични примери), особено оние кои се вртани за југословенското општество.

Податоците покажуваат дека во анализираните учебници "социјализмот" се споменува 9 пати (0,67% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација или 1,37% од чисто политичните вредности) и тоа: 3 пати во контекст на утопискиот социјализам (различните учења, како историски корен) и 6 пати како "белег" на југословенското општество. (Во овој збир не влегува "самоуправувањето" кое е посебно издвоено). Се јавува 2 пати во IV одд., еднаш во VII и 6 пати во VIII одделение. За разлика од претставувањето на позитивниот придонес на утопискиот социјализам, на кој му се посветени целите четива, во останатите единици социјализмот не е ниту еднаш даден како единствена вредност. Тој е секогаш прикажуван како едно од повеќето обележја на нашето општество, исклучиво директно, како декларација. Содржините воопшто не навлегуваат во суштината на елементите заради кои социјализмот може да се определи како позитивна вредност, туку се задржуваат на неговото (вредносно конотирано) дефинирање. Најчесто дефинирањето оди кон формално сопственичките односи, во контекст на доминантната теза од типот дека "социјализмот е позитивен заради тоа што во него доминира општествената сопственост, а капитализмот е негативен заради приватно-сопственичките односи".

За политичката социјализација е особено значајно учењето

преку "негативни" примери, што - се чини - е метод избран и во овој контекст. Имено, начин на кој вредноста на социјализмот (кој не е особено присутен) може да се потенцира, е сепак презентирањето на неговата анти-вредност, или, неговиот "главен непријател" кој во учебниците е прикажан преку капитализмот и експлоатацијата која од него произлегува. Квантитативно гледано, капитализмот како анти вредност е застапен 5 пати повеќе од социјализмот. Поточно, тој се јавува 40 пати, што е 3% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација, 4,37% во збирот на политичките и имплицитивно-политичките вредности и 6,1% од чисто политичките вредности, со што е практично во самиот "врв".) Во 20% случаи, капитализмот е претставен како негативен сам по себе (без образложенија туку како дефиниција која е негативно вредносно конотирана), додека во останатите случаи неговата "негативност" е дадена низ примери кои се однесуваат на експлоатација која од приватната сопственост, (на која се темели) произлегува. Оваа релација: капитализам-социјализам-сопственост, според начинот на презентирање може да биде извор на неколку негативни моменти:

Пред сè, капитализмот и социјализмот се оцртани во чисто "црно-бела" техника, како два облика кои се целосно независни еден од друг, без "завднички" или преодни елементи и сосема исклучиви во својата позитивност, односно, негативност. Во таа смисла се определиле и учениците во анкетата, од кои: над 90% го сметаат социјализмот кај за најправеден систем на светот, а исто толку го сметаат капитализмот за "неправеден". Ваква исклучивост во приодот никогаш не била претпоставка на таканаречениот "дијалектички пристап" во образовниот процес, но од денешен аспект, кога многу од

критериумите за "класификација" на општествата како: капиталистички или социјалистички, се менуваат, тој е целосно неприфатлив.

Вториот негативен момент произлегува токму од споменатите сопственички односи, поточно, од односот кон приватната и општествената сопственост. Освен во контекст на "капитализмот" и "социјализмот", овие категории се среќаваат и независно, 7 пати во учебниците. (0,52% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација или 1% од чистото политичките вредности.) Наместо нивна застапеност во повисоките одделенија, тие се среќаваат во VIII одд. само еднаш, додека останатите случаи се во учебниците за III, IV и V одделение. (Во последниве ^{еи}возраст^и, прашање е како воопшто може да се свати смислата на сопственичките односи воопшто.). Содржините се сведуваат на директно, декларативно афирмирање на општествената сопственост како единствена "исправна", хумана, и негирање на приватната сопственост како негативна ^{еи}"заостаток" кој треба да се надмине. Бидејќи не се давани скоро никакви образложенија за оправданоста на ваквите конотации, на ученикот ќе му останат во сеќавање најверојатно само примерите во кои приватната сопственост освен по експлоатацијата се одликува и со "назадност" и неразвивност (на пример во текстовите во кои индивидуалните земјоделци ораат со плуг и рало без особени резултати, наспроти високата технологија која е присутна во општествениот сектор.)

Факт е дека општествената сопственост беше една од неспорните позитивни официјални вредности, а во истражувањата, нејзиното прифаќање се земаше и за индикатор на самоуправната ориентација воопшто. Маѓутов, ниту во овој период, не би можел да се оп-

равда ваквиот "фронтален" напад врз приватната сопственост, кој ги погодува и конкретните поединци кои учествуваат во неа.

Денес пак, кога овие две категории го очинуваат токму фокусот во кој најмногу се огледа пресвртот во економската сфера, ваквите содржини и пласирање на вредности се не само несоодветни, туку може да се каже дека го социјализираат поединецот во "погрешна" насока. Тие се пример за приод кој во огромна мера ќе ги отежни процесите на ресоцијализација, ^{во} на кои овие генерации ќе бидат вклучени. Во прилог на тоа, говорат и податоците од анкетата, според кои 88% од испитаните ученици се против преоѓањето на општествената сопственост во "приватни раце", а само 9,7% сметаат дека "фабриките, хотелите, продавниците и сл. можат да бидат и приватни". "Да се биде сопственик (газда) е нехумано" - изјавиле 40% од учениците (дури и оние чии родители се вработени во индивидуалниот сектор). Дури и да се работи за чисто вербално прифаќање на овие ставови, останува фактот дека во свеста на оваа популација, сликата на "лоши газди и потчинети работници" се идентификува како пожелна.³ За промена на таа слика (која стварноста веќе ја бара) ќе биде потребна промена на еден огромен дел од текстовите во учебниците.

XIV

Самоуправувањето и неговата афирмација низ институционализираните носители на политичката социјализација е мошне тешко да се следи, со оглед на тоа што присуството на оваа категорија не може да се "мери" само преку нејзината застапеност како вредносна дефиниција, став и сл. Имено, самоуправната ориентација претпоставува цел еден комплекс на вредности, без чие прифаќање, самоуправу-

вањето како посебна вредност не може да има своја подлога, нити в неговата интернализација можна воопшто. Во таа смисла, не се без основа гледиштата дека за фактичното постоење на самоуправни-та политичка култура како посебен ^{алитернативен} облик. (Наспроти овие се јавуваат и мислења дека ^{"самоуправната"} политичката култура е само еден тип во кој самоуправувањето е една од основните вредности.) Сепак, посматрано од аспект на политичката социјализација, се гледа дека се работи за многу повеќе од "само една вредност". Имено, воспитувањето "за самоуправување" не се сведува само на позитивното конотирање на овој поим или пак на "упатство" за практичното вклучување на поединецот во самоуправниот живот. Напротив, се работи за пренесување на цел еден вредносен сплет (микро-систем) и модел на однесување, без чија целосна интернализација, "самоуправувањето" може да биде само вербално прифатено. Така и во учебниците, за да се процени афирмацијата на самоуправувањето како вредност, мораат да бидат земени предвид и сите политички и импликативно-политички вредности кои припаѓаат на овој контекст. Такви се на пример: одговорноста, хуманоста, солидарноста, креативноста, ангажираноста и сл., од кои дел веќе беа претставени.

1. Самоуправувањето како посебна вредност беше застапено 13 пати (0,9% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација или 1,98% во чисто политичките вредности). Се сретнува во сите одделенија, но во половината случаи е дадено во VII и VIII одд., согласно со наставниот план за оваа "тема". Само еден наш самоуправувањето е презентираено низ конкретен пример (како самоуправување во рамки на одделенската заедница), додека останатите

текстови остануваат на директно, прокламативно ниво. Во 8 од 13 случаи, самоуправувањето е дадено комбинирано со други вредности, како еден од белезите по кои треба да го "разликуваме" нашето општество, (но ниту еднаш не е образложено во што всушност се состои оваа "диференција специфика"). Гледано во целина, афирмацијата на самоуправувањето се сведува на:

- во пониските одделенија - чиста "фраза" без образложение ("самоуправувањето е најхуман систем" и сл.);

- во последните две одделенија, на информации за конкретните облици на функционирање на самоуправувањето (во работната средина или пошироко), кои се ~~да~~ разликува од останатите политички информации, вредносно конотирани.

Ниту едните, ниту другите не одговараат на прашањето: зошто е тоа позитивна вредност? Заради тоа не се изненадувачки податоците од анкетата, според кои 83% од учениците го опишале самоуправувањето како "најхуман систем на светот", а 81% како "единствен праведен систем", но на прашањето "зошто?", не одговорил ниеден од нив. Гледано и од аспект на останатите податоци, веројатно и во овој случај повеќе се работи за вербална прифаќање, бидејќи во ставовите на овие испитаници се јавуваат нивни елементи кои се инкомпатибилни со самоуправувањето. (Таков е на пример, предходно изнесениот став дека "самоуправувањето и не мора да постои, доколку имаме цврст и умен "водач" кој беше изразен кај цели 86% од учениците. Тука е и неспремноста за активно изразување на сопственото мислење (40%), предрасудите од различен вид и сл.)

Се наметнува претпоставката дека споменатата група вредности

кои се неопходни за планираната самоуправна ориентација, не се на соодветен начин презентирани ни во учебниците (иако тие не се нивни единствен извор). Кога станува збор за нив, евидентно е дека најчесто истакнуваниот сплет на "особности кои треба да го красат добриот самоуправувач" се одржани во таканаречениот "активен, критичко-творечки, одговорен однос". Меѓутоа, овие 4 вредности (активизмот, критичноста, одговорноста и креативноста) не биле особено инспиративни за авторите на учебниците, што се гледа од анализата:

2. Ангажираниот однос, желбата за вклучување во различни процеси или активноста во најширока смисла, не наоѓаат свое место (макар и како "поуки"). Се разбира до оваа вредност се доаѓа и посредно, преку нејзино стимулирање во рамки на различните пошироки училишни активности, но таа е сосема податлива за презентирање низ примери со кои секојдневното искуство изобилува.

3. Истата појава се сретнува и во однос на "одговорноста" која е толку многу споменувана и барана. Како дел од социјализацијата воопшто, оваа имплицативно-политичка вредност^Е со огромно влијание врз политичкото однесување. По својот карактер лесно согледлива низ практични примери, таа дава можност за нејзино пренесување уште кај децата од предучилишна возраст. Уште поголеми простори за нејзино афирмирање се наоѓаат низ учебниците, бидејќи примерите за "одговорно однесување" можат да се вградат во многу содржини, независно од нивната основна тема. Вакви примери во анализираните учебници едноставно не постојат.

3. Критичноста, способноста за критичко расудување и изразување е вредност која не е врзана само за самоуправувањето, меѓутоа е неопходна за неговото остварување (онака како што е конципирано).

Теоретски и официјално таа секогаш била истакнувана како една од основните позитивни вредности, додека последниве години особено до израз доаѓа потребата за нејзина афирмација. Сепак, "критичкиот однос" не е нешто што може да се научи од учебник, бидејќи за негово вото прифаќање имаат огромно влијание и индивидуалните способности и конкретната пракса во која "критичноста" треба да се аплицира. Во однос на училиштето, несомнено е дека ефектите во социјализацијата се поголеми во практикувањето на оваа вредност (низ наставата и учеството на ученикот во неа), одошто преку "пишаните" упатства. Меѓутоа, како и кај секоја вредност која се учи низ практиката, би можеле да се најдат и соодветни примери (токму од искуството) чие вградување во постоечките текстови дополнително би ја стимулирале. (Дотолку повеќе што "практикувањето" на оваа вредност во конкретните училишта неможе да се контролира нити "мери".)

Вакви примери во анализираните учебници нема, така што примената или игнорирањето на оваа вредност е оставено на војата на наставникот. (Единствено во оваа насока би можело да се спомене присуството на една друга вредност: "претпазливоста" (одмереноста, обмислувањето пред конкретните постапки), која ~~не~~ е еден од условите за формирање на критичкиот однос, како е многу поширока во однос на својата примена. Таа се оретнува 8 пати (0,6% од вкупните содржини за политичката социјализација или 3% од имплицитивно-политичките вредности), рамномерно распоредена од I до V одделение. Давана е претежно низ примери (6 пати), но и како "поука", која (како не го допира политичкото однесување во овој контекст) би можела посредно да влијае врз него.)

5. Креативноста е уште една вредност која повеќе може практично да се стимулира, и, што (за разлика од многу други вредности) е зацртано и како цел на воспитно-образовниот процес. Се разбира, ~~креативноста е вредност која~~ прашањето колку таа може да се развива низ учебниците, спаѓа во доменот на психологијата и педагогијата, бидејќи за ваквото "мерење" е неопходен посебен инструментариум. Сепак, оваа категорија, за разлика од неколкуте предходни, има најдено свое место и како посебна вредност која може да се афирмира низ примери. Таа е мошне јасно "описана" како пожелна вредност која му е неопходна на општеството во целина. Се јавува 7 пати (во I, II и IV одделение). Сообразно на возраста, презентирана е претежно низ примери (за поединци кои се истакнуваат со својот "творечки однос") или се истакнува директно, како "желба кое секое дете треба да ја има".

Нанви се ефектите и колку конкретно кај учениците се стимулира креативноста, повторно, во овој контекст не би можело да биде измерено.

6. Хуманизмот, опored своето значење секако заслужува посебно поглавие, меѓутоа е даден во овој тематски блок, не само заради негово ~~XXXXXXXXXXXXXXXX~~ тоа што е најчесто користен "епитет" кога се говори за самоуправувањето (како во учебниците, така и пошироко). Тој е една од оние вредности кои можат да се сретнат во рамките на скоро секој официјален вредносен систем, и скоро и да нема општество кое себе си не се опишува како "хумано" (без оглед на разликите во начините на кој е тој аплициран во праксата). Може да се сретне и како чисто политичка вредност, со оглед на неговото големо директно

влијание во политичката сфера. Тука е класифициран во групата на имплицативно-политички вредности, од аспект на неговото значење за социјализацијата на поединецот воопшто, а не само политичката, (Усвоеноста, или неприфатеноста на оваа вредност всушност се огледа не само во политичкото однесување, туку и во сите останати релации и улоги во кои тој учествува.)

Во учебниците е застапен 14 пати (1,05% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација, или со 5,3% во имплицативно-политичките вредности). Распореден е рамномерно во сите 8 одделенија, секогаш како единствена вредност во целиот текст. Хуманизмот е афирмиран 8 пати како "поука" (дури и императив за пожелно однесување) а 6 пати низ конкретни примери. По содржина, овие примери се сведуваат на: љубовта кон луѓето, почитувањето, меѓучовечката солидарност, помош и сл., но ниту еднаш не се доведени во врска со конкретното политичко^{то} однесување на поединецот, со основните принципи во врска со конкретното уредување на политичката заедница или кој и да е политички феномен. Дури и кога се споменува во врска со самоуправувањето, даден е како чист епитет, без какво и да е истакнување на некаква внатрешна поврзаност меѓу овие две вредности. Така е и прифатен кај учениците:-или како белвг на самоуправувањето (што беше изложено) или како "задоволство да им се помага на луѓето" кое е прифатено кај над 90% испитаници. Глобално гледано, содржините врзани за хуманизмот претставуваат своевидно "упатство" или стандард за пожелно однесување, но никогаш не навлегуваат во суштината на овој поим, во етичкиот идеал за "човекот и неговото достоинство", како вредност за себе. Од друга страна, на "човекот" му се поветани 12 текста, но секогаш

за да се афирмира неговото биолошко совршенство или неговата надмoй во совладувањето на природата. ~~Етичките димензии~~ Етичко-политичките димензии, заради кои и "човекот" и хуманизмот воопшто е релевантен за политичката социјализација, се скоро целосно занемарени.

7. Уште една вредност која свое место може да најде во овој блок е "храброста". Истакнувана како пожелна особеност, оваа вредност најчесто се врзува индивидуалните и карактеристики на повединецот и претежно се посматра во контекст на психолошките аспекти во истражувањата на вредностите. Меѓутоа, нејзината улога во политичкото однесување не е беззначајна, особено ако се има предвид една нејзина димензија, а тоа е политичката храброст. Заради нејзината мошне конкретна врска, посебно со самоуправувањето, таа е вклучена во имплицативно-политичките вредности.

Факт е дека голем дел од причините заради кои се вели дека "самоуправувањето не функционира" или дека самоуправувачите не се однесуваатх и не ги користат правата и можностите кои им се законски дадени, произлегуваат од една појава која би можела да се нарече "страх од несакани последици". Отсуството на храброст да се изрази овавто мислење или да се однесува на одреден начин, се разбира не е значајно само во контекст на функционирањето на самоуправувањето (каде е особено воочливо) туку и за политичкиот живот во целост. Имајќи предвид дека овој "страх" не е секогаш резултат на искуството на повединецот, нити на конкретната политичка пракса, туку дека ^е често пати апстрактно сватен (и априори прифатен), се појавува и потребата и "храброста" да биде согледана од аспект на политичката социјализација.

Во анализираните учебници, "храброста" е застапена 8 пати, по еднаш во секој одделение. (0,6% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација или 3% во имплицативно-политичките вредности). Дадена е претежно како единствена вредност, на која во сите текстови е особено потенцирано нејзиното значење. Меѓутоа, сите примери низ кои е прикажана, се однесуваат на храброста во совладувањето на физичките препреки или негативни личности. Ниту еден од овие примери не се однесува на политичките димензии на храброста, а такви, дури и за учениците од оваа возраст можат да се најдат безброј. (На пример: храброст да се спротистави сопственото мислење, на мислењето на наставникот или било кој друг "авторитет" за ученикот и слични "илустрации" можат мошне соодветно да се вградат во учебниците).

Се разбира, ни храброста не е вредност која се стекнува низ учење од учебниците, но може да има минимален придонес кон нејзиното стимулирање и во овие рамки. Од аспект на политичката социјализација, ваквиот стимул очигледно не бил предвиден.

..

Гледани во целина, оваа група на имплицативно-политички вредности, без оглед на квантитативната застапеност, е многу малку (или воопшто не е) доведувана во врска со политичките феномени. И тука, како и кај најголемиот дел вредности од овој тип, нивното посредно влијание, нивната "имплицативност" врз политичкото однесување останува само како отворена можност, зависна од ученикот и од неговото идно политичко искуство.

XV

Во непосредна врска со самоуправувањето е и "работничката класа", која во анализираните учебници е претставена како политичка вредност, со недвосмислена, изразено позитивна конотација. Нејзината носечка улога, прогресивност, доминација, се афирмирани 17 пати (многу повеќе од на пример социјализмот, самоуправувањето или демократијата). Таа претставува 1,28% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација; 1,9% од збирот на политичките и импликативно-политичките вредности или 2,6% од политичките. Распоредена е од III одд. до VIII одд. (со тоа што 70% случаи отпаѓаат на последните две одделенија). Најчесто (80%) ѝ се посветувани целите текстови, а секогаш е презентирана директно, без примери, дури и без објаснување што точно се подразбира под овој поим. Поточно, таа е понекогаш синоним за работните луѓе воопшто, понекогаш се идентификува со работниците од непосредното производство, а во еден дел и со поимот "самоуправувач". Од сите "четива" само во едно се објаснува нејзината историска улога, поточно се образложуваат причините заради кои таа носи позитивна конотација. Накусо речено, проблемите во врска со оваа содржина се сведуваат на: терминолошка непрецизност и недоследност, апстрактност и отсуство на образложување на позитивниот однос кон неа. (При тоа мора да се истакне дека првото обележје (непрецизността) не е специфичен проблем на учебниците, туку одраз на една поширока појава во која се јавува дивергентност и недоследност во лоцирањето и дефинирањето на оваа категорија, кои се присутни како во научниот така и во политичкиот говор кај нас.)

За учениците, таа останува само како недефинирана, необјас

нета категорија кон која "треба да се има афирмативен, позитивен однос".

XVI

Сојузот на комунистите и комунистичката идеологија се вредност ^{ти} чиј статус во официјалниот вредносен систем е во целост променет од моментот на пишувањето на учебниците до денес, што мора да се има предвид при нивното презентирање.

Квантитативно гледано, Сојузот на комунистите, односно Комунистичката партија е афирмирана 20 пати (1,5% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација, или 3% од чисто политичките вредности). Се појавува 2 пати во III одд., 3 пати во IV, а останатите 15 пати во VII и VIII одделение. Во 65% случаи претставува единствена вредност, но секогаш ^{е дадена} директно, како прокламација. (Примери во оваа насока е мошне тешко да се прилагодат).

Факт е дека содржината и начинот на презентирање се сосема во согласност со - во тој момент - важечките норми. за вреднување. Авангардноста, монополската позиција, единствено исправната идеологија и сл., не би можеле да се оценат како пренагласени или пре-застапени во учебниците, бидејќи тие ја одразуваат позицијата која овие вредности ја имаа во официјалниот вредносен систем во тој момент. До овде, политичката социјализација со овие вредности, едноставно, ја исполнила својата "официјална" цел. Негативните аспекти произлегуваат пред сè од содржините на овие текстови, од кои произлегува единствениот и исклучивиот придонес на комунистите за - практично сè што оваа заедница има (слично како и во случајот на хипостазирањето на улогата на НОБ). Ова не би можело - ни во тој

момент да се оцени како соодветно. Меѓу другите негативности, ван-
^{создаде} виот став може да ☒ кај учениците вештачка потреба за идентификација
 со СН, што може да се забележи и во нивните одговори во анкетата:
 Имено, наспроти 11% испитаници кои го отфрлиле комунизмот "како
 измислица која никогаш нема да ја прифатат", најголемиот дел (89%)
 изјавиле дека "кога ќе пораснат ќе бидат членови на Сојузот на ко-
 мунистите". Во оваа група има и религиозни и национално нетрпели-
 ви и воопшто - поединци чии ориентации се неспоиви со идеолошкиот
 проект на оваа партија. Тоа значи дека кај нив и не се работи за пр
 прифаќање на некаква идеја, туку едноставно, за идентификација со
 нешто кое до нив допира како "пожелно", како нешто "што треба да
 се биде". Се разбира, врзувањето за одредена идеологија и разби-
 рањето на сите нејзини компоненти не е ни можно на оваа возраст.
 Меѓутоа, она што е навистина "опасно" е спремноста да се врзат за
 нешто (и практично вклучат) во нешто што ни самите не можат да
 го поимат до крај. (Впрочем, можната последица од ова - подгот-
 веноста за "формално" членство, е појава која повеќе ѝ штети на
 самата партија, одошто на поединецот.) Ова се разбира има нега-
 тивни импликации врз политичкиот живот во целост, бидејќи упатува
 на и на своевиден опортунизам кај генерација која е сеуште пре-
 многу млада за ваква девијација.

Од аспект пак на настанатите промени, посебно на заживу-
 вањето на повеќепартискиот систем, целиот овој содржински блок
 станува несоодветен, наметнувајќи ја потребата од негово прилаго-
 дување на "новата" политичка практика.

XVII

Во рамки на политичката социјализација во училиштата, Југословенската народна армија и системот на општонародна одбрана спаѓаат во ретките вредности кои се среќаваат и во концепциите за изработка на учебниците. Овие категории се во ~~учебниците~~ застапени 18 пати (1,35% од вкупните содржини релевантни за политичката социјализација или 2,7% во политичките вредности). Распоредени се рамномерно во сите одделенија (освен во VIII), а во сите случаи претставуваат единствена содржина во текстот.

Потребата од афирмирање на овие вредности е несомнена, при што би било прифатливо доколку нагласокот се стави врз афирмирањето на спецификите на одбрамбената политика на СФРЈ и сите нива преку кои таа се остварува, но само како Инструменти во остварувањето на конкретната политика, што е и нивната изворна концепциска определба. Наместо тоа, учебниците се определиле исклучиво за емоционално обоеви, песнички и раскази во кои - без какво и да е образложение - ЈНА е издигната на ниво на симбол, од и "гаранција" на мирот, слободата и (имплицитно) опстанокот на целата земја. Можеби ваквите форми се нужни во ~~и~~ земји каде што служењето на воениот рок е задолжително, но токму и заради тоа, ефектите би биле поголеми доколку не се занемари елаборирањето на потребата и оправданоста од таков вид одбрана, ^{кои} ~~што~~ не претставуваат "измислени" причини. (Впрочем, и на поединецот ќе му биде полесно да ги прифати овие вредности ~~и~~ доколку знае зошто).

Консеквентно на начинот на кој ЈНА е претставена во учебниците, и во анкетата се јавува масовно прифаќање на ставот дека "служењето на воениот рок е чест и гордост", (согласно и со нај-

често употребуваната фраза во нашата јавност. Меѓутоа, во исто време, околу една третина од испитаниците (33%) не се убедени во неопходноста на постоењето на Југословенската народна армија, сметајќи дека "Југославија нема да пропадне доколку нема војска". Ова извонредно го одразува изложениот начин на афирмација на овие вредности во учебниците.

(Што се однесува до масовната идентификација со армијата преку чувствата на "гордост", дел од овие причини би можел да се должи и на возраста на испитаниците, во која "униформите", оружјата и сл., се сеуште симбол, присутен и во детските игри.) Токму заради последново, неопходен е мошне внимателен и одмерен пристап кон овие феномени; дотолку повеќе што тие посредно влијаат и врз неколку други појави (милитаризмот, агресивноста, "не-мирољубивоста" и сл.), за кои предходно беше прикажано дека имаат свој корен.

XVIII

Независната политика на нашата земја, несомнено спаѓа во содржините кои се инкорпорирани во политичката социјализација на ова ниво. Меѓутоа, таа спаѓа во онаа група вредности за чие прифаќање е неопходна и поголема политичка информираност и релативно формирани политички ориентации. Во таа смисла и не може да се очекува преголема застапеност на содржини од овој вид во учебниците за осумгодишните училишта. Од оваа сфера, во нив е афирмирана неврзаноста и тоа 2 пати во IV одделение. Во останатите учебници не се предвидени овие димензии на надворешната политика на нашата земја, но со оглед на специфичноста на проблемот, неможе да се забележи на малата квантитативна застапеност. Единствена забелешка

е што неврзаноста е и во постовечните случаи дадена како позитивно вреднувана дефиниција на определбите на југословенската политика и како посебен придонес на Ј.Б. Тито, но без какво и да е објаснување за нејзиното фактичко значење за земјава. (Неврзувањето е споменато како движење и во рамки на политичките информации, но како чиста дескрипција, без вредносна конотација.)

XIX

Последната политичка вредност која се среќава во учебниците се однесува на религијата, односно, атеизмот. На овие вредности заради влијанието кое тие можат да го имаат врз сите останати ориентации на поединецот, би требало да им се посвети посебно внимание. Имено, и покрај поместувањето на религијата во "приватната сфера", општите определби во досега важечкиот идолошки проект имаа мошне недвосмислен однос кон афирмирањето на атеизмот низ сите институционални облици кои учествуваат во социјализацијата, особено во рамки на воспитно-образовниот систем. Се разбира, ова не се однесува на афирмирањето на атеизмот како "готов став", туку негово стимулирање во изградбата на "односот кон стварноста" (воопшто) на поединците низ постовечните форми на социјализацијата.

Ваква тенденција во учебниците тешко може да се следи.

"Негативностите на религијата" во овие текстови не се однесуваат воопшто на еманципацијата на човекот од "религиозните заблуди", туку се насочени кон прикажување на негативната улога која ја имала црквата како институција во текот на ~~некои~~ одредени историски периоди. (Овие "теми" се обработувани и исклучиво како политички информации и тоа за мошне "далечни" периоди, без каква и да е

конотација која би можела (макар и посредно) да се изведе во однос на значењето на религијата како феномен.) На самата религија, како "негативна појава" пак и се посветени вкупно 3 содржини (во V одд. повторно во рамките на историските информации, но овој пат со нагласена вредносна конотација.

Сигурно е дека ваквиот пристап не се должи на толерантноста кон можните верници меѓу учениците, туку на занемарувањето на едно прашање на кое долго време и во пошироката јавност не му се придаваше големо значење. Имплицитно, како да се претпоставуваше дека за прифаќањето на атеистичките ориентации е доволно да се презентира Дарвиновата теорија и Марксовите откритија за "корените" на религијата, со чие "запаметување" на ученикот веќе не би му било потребно одговорите да ги бара во религијата или верските учења. Наспроти тоа, анкетата покажува дека 10% од учениците воопшто не веруваат дека "човекот настанал од мајмун", а 22% сметаат дека го создал Бог. Понатаму, се сретнуваат и верувања дека: "животот продолжува по смртта" (33%), дека "животот без верувањето во Бога е безвреден(26%). Од нив редовно "се молат" 23%, а ги посетуваат верските објекти 40%. Воопшто, елементи на религиозност од различен вид се забележуваат кај $1/4$ до $1/3$ од популацијата (одговорите се независни од националната, или верската припадност, а во однос на другите обележја се сретнуваат статистички незначителни разлики). Несомнено е дека ваквата појава е резултат и на воспитувањето во рамки на семејството, активностите на верските заедници и низа други фактори, но исто така е факт дека училиштето, со својата неутралност во учебниците можела и да придонесе кон неа. Најиндикативно од сè е сепак податокот дека во истражувањето само 15,6% од испи-

таниците се определиле како "атеисти", додека сите останати се чувствуваат како припадници на одредена вера. (На испитаниците им беве нагласено дека не смеат да ја мешаат верската припадност со традиционалната "вера" на својот народ, така што нема сомнение дека се работи за недоразбирање од овој вид.) Евидентно е дека оваа млада генерација има потреба и од верска идентификација, поточно, дека не ѝ е доволно она што низ другите содржини и форми ѝ се нуди во периодот кога сепуште "трага" по својот идентитет.

Се разбира, последниве промени веќе покажуваат различен однос и кон религијата и кон верниците, што ќе се ја одрази и врз сите носители на социјализацијата. Во оваа смисла, учебниците се сосема "подготвени", бидејќи и самите немаат изградено практично никаков (па ни негативен) став кон овие феномени. Меѓутоа, од аспект на моментот кога се пишуваат, "официјалниот" став и ориентација кон нив не е воопшто почитувана.

XX

Последната имплицативно-политичка вредност која е утврдена со анализата на учебниците е "итрината", "снаодливоста". Теоретски, таа може да се најде и во не-политичките вредности, бидејќи е често врзувана исклучиво за индивидуалните особености на поединецот. Меѓутоа, во суштина, од начинот на кој таа ќе се "користи" (во односот кон себе и кон другите), во извесна мера може да зависи и политичкото однесување, и конкретните стандарди кои за него важат, заради што е вклучена во оваа група.

Во учебниците оваа вредност е застапена 21 пат (1,6% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација, или

8% во имплицативно-политичките вредности.) Се јавува од I до VI одд. но најмногу во првите две одделенија (47%). Секогаш ^{била} единствена вредност во текстот, претставена исклучиво преку примери. Интересно е што во 4 случаи е претставена како негативна вредност, а 17 пати како позитивна, но во случајов не се работи за неконсистентност или недоследност во конотирањето, туку напротив, за една мошне коректно направена дистинкција. Итрината имено, носи негативна конотација само кога нејзиното "практикување" им штети на другите, додека позитивноста ги следи сите прилики во кои поединецот ја користи оваа вредност за "снаоѓање", без негативни последици по останатите поединци. Токму оваа дистинкција е особено значајна за политичката социјализација, поточно за користењето на таканаречената "политичка итрина" во политичкото однесување.

Гледано во целина, оваа вредност е особено коректно претставена, и од аспект на квантитативната застапеност и во однос на начинот на презентирање.

XXI

Во рамки на содржините беа евидентирани и не-политичките вредности кои не спаѓаат во предметната рамка на овој труд. Меѓутоа, заради илустрација на севкупните вредносно-конотирани текстови, би можело да се споменат и нивните релации:

На неполитичките вредности им се посветени 61 единица, што е околу десет пати помалку од политичките вредности или 4 пати помалку од имплицативно-политичките. Тие би можеле да се поделат во 4 групи:

- вредности врзани за љубовта кон природата и формирањето на еколошката култура, кои ги има 32;

- вредности врзани за формирањето на сообраќајната култура, кои ги има 10;
- вредности врзани за љубовта кон семејството - 12;
- вредности кои се однесуваат на стекнувањето на хигиенски навики и културата на однесувањето, кој ги има 7.

Освен формирањето на еколошката култура, која се среќава во сите одделенија, останатите вредности се среќаваат исклучиво во првите 4 одделенија, заради тоа што се наменети како непосредни упатства за однесување и "снаоѓање" во секојдневниот живот. Ниту еднаш во овие единици не биле присутни политички или имплекативно-политички вредности. Тие се дадени во чиста форма, што во голема мера го олесни нивното класифицирање во соодветниот тип.

XXII

Со оглед на тоа што беше презентирани релативно голем број на вредности, пред преоѓањето на заклучните сознанија, би требало - заради илустративност - да се даде и групен приказ на вредностите и политичките информации, според нивната застапеност во учебниците. За следење на табелата, треба да се истакне уште и тоа дека: според бројот на вредностите и нивната појавност, произлегува дека просечната вредност или граничната линија во однос на која содржините можат да се сметаат за надпросечно или подпросечно застапени изнесува 27 или 2% во вкупните содржини релевантни за политичката социјализација.

Во продолжение ќе биде дадена и табела која ја прикажува застапеноста на вкупните содржини релевантни за политичката социјализација во одделните одделенија.

Табела 1. Вкупни содржини релевантни за политичката социјализација

Тип на вредност:

А. политички вредности

Б. импликативно-политички вредности

содржина	застапеност		тип
	N	%	
1. политички информации	412	31%	/
2. НОБ	142	10,6%	А
3. политички митови и херои	88	6,6%	А
4. татковина	58	4,3%	А
5. Тито	48	3,6%	А
6. Капитализам	40	3,0%	А
7. знаење, учење	39	2,9%	Б
8. мајка	38	2,8%	Б
9. национална свест	33	2,4%	А
10. политички симболи	30	2,2%	А
11. слобода	27	2,0%	А
12. труд	27	2,0%	Б
↑ просечна застапеност			
13. итрина	21	1,5%	Б

14. Сојуз на комунисти	20	1,5%	А
15. мир	20	1,5%	А
16. другарство	19	1,4%	Б
17. ЈНА	18	1,3%	А
18. братство	18	1,3%	А
19. работничка класа	17	1,2%	А
20. објективност, вистино- љубивост	15	1,1%	Б
21. хуманост	14	1,0%	Б
22. рамноправност на народите и народностите во СФРЈ	13	0,9%	А
23. самоуправувања	13	0,9%	А
24. човек	12	0,9%	Б
25. слога, соработка	12	0,9%	Б
26. праведност	11	0,8%	Б
27. единство	10	0,7%	А
28. скромност	10	0,7%	Б
29. социјализам	9	0,6%	А
30. авторитети	9	0,6%	А
31. претпазливост	8	0,6%	Б
32. богатство, пари	8	0,6%	Б
33. храброст	8	0,6%	Б
34. општествена сопственост	7	0,5%	А
35. радна еднаквост	7	0,5%	А
36. креативност	7	0,5%	Б
37. егалитаризам	6	0,4%	А

38. еднаквост на народите во светот	6	0,4%	А
39. послушност	5	0,3%	А
40. татко	5	0,3%	Б
41. полова рамноправност	3	0,2%	А
42. религија	3	0,2%	А
43. демократија	2	0,1%	А
44. независна политика на СФРЈ	2	0,1%	А
45. толерантност	2	0,1%	Б Б
46. амбициозност	2	0,1%	Б
47. натпревар, конкуренција	2	0,1%	Б
48. национална отвореност	1	0,07%	А
Вкупно	1327	100,0%	А и Б

Табела 2. Распоредноста на содржините релевантни за политичката социјализација

одделение	полирични информации		политички вредности		имплицитивно-пол вредности	
	N	%	N	%	N	%
I	0	0	47	7,17%	43	16,5
II	1	0,2%	64	9,77%	30	11,5
III	7	1,6%	101	15,4%	45	17,3
IV	21	5,09%	94	14,3%	47	18,0
V	44	10,6%	86	13,1%	37	14,2
VI	123	29,8%	41	6,2%	27	10,3
VII	101	24,5%	96	14,6%	14	5,3
VIII	115	27,9%	126	19,2%	17	6,5
вкупно		100%	655	100%	260	100
	412					

Освен прегледот на анализираните учебници, на крајот би можеле да се дадат и неколку сумирани карактеристики на спроведената анкета:

Пред сè, треба уште еднаш ~~е~~ да се истакне дека оваа анкета беше наменета за тестирање на таканаречената базична политичка идентификација со основните политички вредности со кои ученикот доаѓа во контакт преку наставните содржини во основното училиште. Тоа поконкретно значи дека резултатите добиени во нејзини рамки можат релиабилно да се користат единствено за констатирање на: препознавањето на основните политички вредности како позитивни или негативни (конотативна идентификација) од страна на учениците.

Анкетата како метод - како што беше истакнато - не е погодна за следење на другите димензии на политичката социјализација, како што се фактичката политичка социјализираност на поединците (интернализацијата на вредностите), а особено не за мерење на влијанието на одделни фактори врз политичката социјализација, бидејќи ниту едните ниту другите не спаѓаат во "феноменолошките стратуми" на кои анкетата единствено може да се аплицира.

Независно од тоа, бидејќи анкетата беше спроведена на хетерогена популација, би можеле да се истакнат неколку карактеристики на нејзините резултати кои го илустрираат токму горе наведеното.

Во анкетата беа испитувани вкупно ⁴⁸ вредносни ставови, врзани за политичките и имплекативно-политичките вредности, кои би можеле грубо да се групираат во неколку групи: Тоа се вредностите врзани за: самоуправувањето, националната еднаквост, расната еднаквост, социјалната еднаквост, половата еднаквост, мирот, комунизмот, ЈНА, религиозноста, авторитарноста, како и некои имплекативно-политички вредности (трудољубивоста, чесноста, знаењето, истрината, богатството и сл.).

Од нив, ³² биа дадени (како што се гледа од приложениот прашалник) во вид на "фрази" и прокламации кои најчесто се употребуваат во учебниците (а и во политичкиот говор воопшто). Останатите претставуваа инструментализација на вредностите во конкретни примери и ситуации, со цел да се "провери" препознавањето на основните вредности.

28 Нако што се виде од резултатите, од вредносни^{TE} "фрази", - (или ⁸⁷ %) биа прифатени "правилно" (во согласност со официјалната конотација) кај скоро цела популација (86-98%). Ова зборува за висок степен на базичната политичка идентификација, што ја потврдува и основната функција која на овој анкетен прашалник му беше наменета., но не дава можност да се заклучи дека овие вредности се навистина интернализирани од страна на учениците.

Што се однесува до останатите ставови, кај кои дојде до диференцирање на популацијата, резултатите, како што беше споменато, покажаа дека учениците се диференцираат скоро, секогаш независно од основните социјални белези, што би ја потврдило и веќе наведената претпоставка дека влијанието на индивидуалните социјални обележја во оваа возраст не доаѓа до голем израз (како, се разбира, фактичкото влијание со анкета не би можело да биде измерено). Како што би рекол Ж. Сигл, у младината во овој период од аспект на политичката култура се наоѓа во својата "униформно-опортунистичка фаза"¹⁾, од која се "буди" и диференцира меѓу себе, дури во периодот на активното вклучување во политичкиот живот, со сопствениот социо-економски статус.

За илустрација на овој став, во делот кој следува ќе бидат презентирани ^{често} примери. Поточно, ќе бидат издвоени оние ставови кои не биа масовно прифатени (и за кои може да се верува дека диференцирањето се јавува од аспект на социјалните обележја на испитани

¹⁾ Seigel J. "Youth Value Identification", Atherton Press N.Y., 1980, стр. 113

ниците) и ќе бидат табеларно прикажани, "вкостени" со 3 од основните социјални белези: полот, националноста и местото на живеење. (Во врска со категоријата "националност" мора да се напомене дека компарации можат да се прават само помеѓу групите "Македонци" и "Албанци" кои во примерокот се застапени во доволна мера за компирањето да биде валидно. Останатите групи не обезбедуваат валидност во споредувањето, но во табелите се дадени заради прегледот на целината на процентуалната распореденост.)

Табела 1: Став: "Човек треба да и биде верен исклучиво на својата нација" - согласност според националноста

националност	вк.	се согл.	не се сог.	без одг.
македонци	100%	49,2%	49,4%	1,4%
албанци	100%	51,8%	48,2%	-
турци	100%	35,8%	61,5%	2,7%
роми	100%	80%	20%	-
мак. муслимани	100%	50%	42,9%	7,1%
југословени	100%	35,7%	64,3%	-
други	100%	54,5%	45,5%	-
вкупно	100%	43,6%	54,5%	1,9%

Табела 2: Став: "Човек треба да биде верен исклучиво на својата нација" - согласност според полот

пол	вк.	се согл.	не се согл.	без одговор
Женски	100%	42,7%	55%	2,3%
машки	100%	44,6%	54%	1,5%
вкупно	100%	43,6%	54,5%	1,9%

Табела 3: ИККЛКККККККК Став: "Човек треба да и биде верен исклучиво на својата нација" - согласност според место на живеење

место на живеење	вк.	се согл.	не се согл.	без одг.
Бело	100%	48,4%	49,8%	1,9%
град	100%	42,5%	55,6%	1,9%
вкупно	100%	43,6%	54,5%	1,9%

II

Табела 4: Став: "Сите народи и народности во СФРЈ се рамноправни" - согласност според националноста:

националност	вк.	се согл.	не се согл.	без одг.
македонци	100%	85,9%	12,7%	1,4%
албанци	100%	83,5%	13,9%	2,6%
турци	100%	69,2%	30,8%	-
роми	100%	50%	50%	-

нац.	вк.	се сог.	не се сог.	без одг.
мак. муслим.	100%	78,6%	21,4%	-
југословени	100%	92,9%	7,1%	-
други	100%	100%	-	-
вкупно	100%	84,3%	13,9%	1,8%

Табела 5: Став: "Мојата идна жена (маж) треба да биде од иста националност" - согласност според националноста на испитаниците:

националност	вк.	се согл.	не се согл.	без одг.
македонци	100%	20%	79,6%	0,4%
албанци	100%	49,2%	48,9%	1,9%
турци	100%	61,5%	38,5%	-
роми	100%	30%	70%	-
мак. мусл.	100%	50%	50%	-
Југословени	100%	14,3%	85,7%	-
други	100%	100%	-	-
вкупно	100%	32,3%	66,7%	1%

II Табела 6: Став: Мојата идна жена (маж) треба да биде од иста националност" - согласност според полот

пол	вк.	се согл.	не се сог.	без одг.
женски	100%	33,0%	65,6%	1,4%
машки	100%	31,7%	67,7%	0,6%
вкупно	100%	32,3%	66,7%	1%

**II Ставови на одделни групи испитаници врзани за положбата
(вработеноста) на жената)**

**Табела 7: Став: "Жената треба да ~~и~~ биде вработена, како
и мажот" - согласност според националноста**

националност	вк.	се согл.	не се согл.	без одг.
македонци	100%	58,6%	41,4%	-
албанци	100%	62,4%	33,8%	3,8%
турци	100%	46,2%	53,8%	-
роми	100%	60%	40%	-
мак. мусл.	100%	78,6%	21,4%	-
југословени	100%	64,3%	35,7%	-
други	100%	45,5%	55,5%	-
вкупно	100%	60,1%	38,4%	1,4%

**Табела 8: Став: "Жената треба да биде вработена како и мажот" -
согласност според полот**

пол	вк.	се согл.	не се согл.	без одг.
женски	100%	61,6%	36,1%	2,8%
машки	100%	58,7%	40,8%	0,6%
вкупно	100%	60,1%	38,4%	1,4%

**Табела 9: Став: "Жената треба да биде вработена како и мажот" -
согласност според место на живеење**

место на живеење	вк.	се согл.	не се согл.	без одг.
село	100%	56,3%	41,4%	2,3%
град	100%	61,9%	37,1%	1,4%
вкупно	100%	60,1%	38,4%	1,4%

III Ставови на одделни групи испитаници во врска со религиозност

Табела 10: Став: "Човекот е создаден од бога" - согласност според националноста:

националност	вк.	се согл.	не се согл.	без одг.
македонци	100%	19,4%	78,7%	1,9%
албанци	100%	23,1%	63,2%	3,8%
турци	100%	53,8%	46,2%	-
роми	100%	40%	60%	-
мак. мусл.	100%	35,7%	64,3%	-
југословени	100%	28,6%	71,4%	-
други	100%	45,5%	54,5%	-
вкупно	100%	31,3%	66,2%	2,5%

Табела 11: Став: "Човекот е создаден од бога" - согласност според полот:

пол	вкуп.	се согл.	не се согл.	без одг.
женски	100%	30,9%	67,7%	1,4%
машки	100%	31,7%	64,8%	3,5%
вкупно	100%	31,3%	66,2%	2,5%

Табела 12: Став: "Човекот е создаден од бога" - согласност според место на живеење:

место на живеење	вк.	се согл.	не се согл.	без одг.
село	100%	36,2%	59,2%	4,7%
град	100%	31,8%	66,7%	1,5%
вкупно	100%	31,3%	66,2%	2,5%

IV Ставови во врска со приватната сопственост

Табела 13: Став: "Да се биде приватен сопственик (газда) е нехумано"
- согласност според националноста на испитаниците

националност	вк.	се согл.	не се согл.	без одг.
македонци	100%	39,8%	58,6%	1,6%
албанци	100%	39,8%	54,9%	5,3%
турци	100%	46,2%	53,8%	-
роми	100%	20%	80%	-
мак. мусл.	100%	64,3%	35,7%	-
југословени	100%	42,9%	57,1%	-
други	100%	36,4%	63,6%	-
вкупно	100%	40,1%	57%	2,9%

Табела 14: Став: "Да се биде приватен сопственик (газда) е нехумано" - согласност според полот

пол	вк.	се согл.	не се согл.	без од
женски	100%	35,2%	61,3%	3,4%
машки	100%	45,2%	52,5%	2,3%
вкупно	100%	40,1%	57%	2,9%

Табела 15: Став: "Да се биде приватен сопственик (газда) е нехумано" - согласност според местото на живеење:

место на живеење	вк.	се согл.	не се согл.	без од
село	100%	47,4%	47,4%	5,1%
град	100%	36,8%	61,3%	1,9%
вкупно	100%	40,1%	57%	2,9%

Нано шро се гледа од презентираниите табели, нити кај оние вредности кои не се прифатени масовно, не е изразено поинтензивно групирање на популацијата околу некои од основните ~~бидеј~~ социјални обележја. (Исклучок во оваа смисла прави националната дистанца во однос на изборот на брачен другар, каде се забележува понизразена тенденција за "затварање" кај албанската младина (одошто кај македонската (разлика од 29%)). Меѓутоа, дури ни со вакви исклучоци, не може да стане збор за какво и да е валидно заклучување за влијанието на социјалните фактори во формирањето на политичката култура, врз основа на вакво - анкетно истражување. Овие податоци можат да се користат - освен за споменаваните ~~бидеј~~ утврдување на базичната политичка идентификација - и за укажување на "индикативните" вредности на кои би требало да се обрне посебно внимание, доколку се истражува влијанието на социјалните ~~вредни~~ фактори со соодветните методи.

Што се однесува до изборот на соодветните методи, освен споменатото систематско посматрање и експерименталното посматрање, би можеле да се наведат уште неколку кои особено се користат последниве десетина години: конструкцијата на "идеални политички типови" врз основа на предходна мултиваријантна анализа и нивно подведување на продлабочена анализа¹⁾; (која е спротивна на анализите сроведувани на големи примероци); изработката на студии на случај (кои психолозите можат да го комбинираат и со елементи на психоанализа²⁾ и сл. Во сите случаи, анкетните истражувања од овој тип можат да послужат само како основа, која предходи на натамошното "расчленување

1) според "International Bank on Political Engineering, Narbinger Collection on Comparative Studies, Washington, 1986

~~и екстракција~~ и екстракција" на чинителите од нивниот сложен
сплет кој учествува во процесот на политичната социјализација.

- 2) Според: Calleman I. (editor): "Basic Methods for Discovering the Political Culture", Penguin Books, N.Y. 1986 i Nilbert D.: "Methods in Political Psychology", Birmingham University Press, 1981.

6. Заклучно сумирање на резултатите

Резултатите од истражувањето бва презентирани одделно за секоја вредност, со цел да се согледа нивниот поединечен "статус" и нивната поврзаност во целината на вредносната слика која ја нудат анализираните учебници, како и одразот на оваа "слика" во свеста на учениците кои биле социјализирани со нив.

Кога ќе се направи еден глобален преглед на резултатите, во контекст на основните прашања (каква е политичката социјализација во основните училишта и каква е социјализираноста на учениците по завршувањето на школувањето во нив) до израз доаѓаат неколку моменти:

Квантитативно гледано, информативно-естетските содржини во учебниците и вредносно конотираниите бва во однос ^{4,3} 1:4, во полза на последнава категорија, во која пак политичката социјализација го заземаше најголемиот простор. По правилата на математиката, тоа би значело дека социјализацијата воопшто, а посебно политичката, имаат привилегиран статус, во однос на пример на - развивањето на естетската култура. Меѓутоа, кога на анализираните учебници ќе им се додадат и оние од областа на математиката, физиката или хемијата, кои бва исклучени од анализата, но кои содржат огромен фонд на информации, кои ученикот треба да ги меморира, односите веќе добиваат поинакви димензии. Политичката социјализација во овие глобални рамки не само што нема никаква "привилегија", туку може и да биде сосема потисната. Ако се имаат предвид и сознанијата кои

се многу пати истакнувани од голем број научни, стручни надри (или практичари во наставата), дека кај нас, основното обележје на севкупниот воспитно-образовен процес е сèуште - "меморирањето", учењето на факти и информации, тогаш, просторот за прифаќање и пренесување на вредностите (за кои не е доволно "запаметување") се стеснува уште повеќе. Со тоа и ефектите од политичката социјализација во училиштето како агенс видно се намалуваат. Ова ја истакнува потребата за искористување на сите можни текстови за презентирање и афирмирање на соодветните вредности. Вредностите - треба уште еднаш да се нагласи - немаат своја област или своја "наука" во чии рамки би нашле полигон за афирмација. Тие се категорија која треба да биде проткавна сèкаде. Во оваа смисла, може да се каже дека и спомнатите информативно-естетски текстови треба да се третираат како празен, неискористен простор. Твориите кои се загрозуваат од "политизацијата" на уметноста и науките и воопшто - од секој обид за вредносно конотирање на нивните содржини, во овој контекст, едноставно немаат своја основа и оправдување.

Една литературна творба во учебник, не може да се третира само како "израз на инспирацијата на поетот", нити пак "лекцијата" по историја е само текст со кој се покажуваат познавањата на историчарот. За ова постои литературата, научните истражувања и сл. Текстовите во учебниците се наменети, па и порачани со цел да образдуваат, но пред сè да воспитуваат. Тесно врзани за стварноста, (која никогаш не е "неутрална"), тие се извонредно податлив медиум за пренесување на најразлични вредности. (Се разбира, ваквиот

став не треба да се вулгаризира во барање "Снешко Белчо" да добие политички карактер, туку да се направи обид за примена и избор од широкиот сплет вредности, кои не мораат да бидат чисто политички но кои можат барем посредно да влијаат врз политичкото однесување). Тоа е најмалку што од ~~вред~~ инвентивноста на еден добар автор на учебник би можело да се очекува (кога веќе зависи од самиот автор, наспроти на постоењето на цели институти во светот кои работат исклучиво на ваквото "одмерување" и пласирање на вредностите низ училиштата). Нај нас, за жал, оваа "инвентивност" не спаѓа ни во критериумите со кои авторите и текстовите се оценуваат.

Состојбата во однос на неискористените простори добива уште понеповолни димензии, кога ним ќе им се додаде и категоријата "политички информации". Во оваа група - како што беше изложено - спаѓаат чистите, "голите" информации, кои се исто толку вредносно неутрални колку и информативно-естетските текстови, но за разлика од нив влегуваат во содржините кои се релевантни за политичката социјализација како сознајна основа во формирањето на политичко-културниот модел. Меѓутоа, колку што се тврди дека одвојувањето на сознајната од вредносната компонента е можно повеќе во теоријата и во дефинициите, толку овие учебници покажале дека е тоа можно и практично. Да се прикаже одреден политички или историски настан, а при тоа да се остане неутрален е навистина потешко одошто истиот да се вреднува. На прв поглед би можело да се помисли дека се работи за желба за "непристрасност". Меѓутоа, истите појави и процеси се јавуваат во различни учебници, но и кај исти автори, понекогаш проследени и со сосема јасна конотација и недвосмислена идејна ориентација, што упатува на тоа дека не се работи за

објективност, туку за пропуст. Овој "пропуст" го стеснува просторот за пренесување на вредностите уште за 30%, колку што изнесува учеството на политичките информации, во вкупните содржини кои се релевантни за политичката социјализација.

Според тоа, првото обележје на политичката социјализација, односно, на учебниците со кои се изведува, е дека тие не се придржувале ни до упатствата кои се содржани во нивните нормативи за изработка, во кои е подвлечена идејната димензија на севкупниот воспитно-образовен процес. Поточно, не се почитувани ни императивните барања за "недопустивост на политичката неутралност" ("Општа концепција на учебник") и ниту потребата од искористување на сите содржини (вон природните науки) за афирмирање на соодветните вредности, што претставува една од основните цели.

Овој пропуст би можел донекаде да се корегира со соодветното презентирање на оние вредности кои сепак нашле место во учебниците. Имајќи ги предвид изложените поединечни резултати, доколку се погледне целата слика, паѓа в очи следново: Доминантен белег на сите содржини во анализираните учебници од I до VIII одд. се следниве вредности:

- политичките митови и херои (вклучувајќи ја и НОБ и личноста и делото на Тито);

- патриотизмот (вклучувајќи го односот кон татковината, афирмирањето на националниот идентитет и сл.);

- капитализмот како единствена негативна политичка вредност

Трите заедно, сочинуваат цели 2/3 од сите политички вредности, или околу 1/2 од сите вредности вкупно.

Кога тука би го поставиле и основното прашање: каква е целта на оваа политичка социјализација, односно, каков е пожелниот политички "тип", одговорот би бил дека од овој поединец се бара:

- да ги почитува политичките авторитети
- да има траен респект кон Народно-ослободителната војна и Јосип Броз Тито, како единствено заслужни за оваа земја;
- да ја сака својата татковина
- да се бори против капитализмот ^{кој е} единствениот непријател на нашето општество.

Живеењето во митовите, херојството, љубовта, борбата, се - значи - оние вредности со кои низ основното училиште поединецот треба да се оспособи за "активно вклучување во самоуправниот живот" (како што стои во зацртаните цели на овој процес). Колку е тоа можно - не треба посебно да се коментира.

Меѓутоа, штетата не се прави само во однос на поединецот, туку и на вредностите кои се предимензионираат. Имено, историски гледано, потребата од митологизирање на ниво на институционализираните агенсии на политичката социјализација, се јавува. онаму каде што одредени појави или личности немаат вистинска подлога, односно, каде што нивната политичка валоризација ја надминува нивната реална вредност. Наспроти тоа, кај нас очевидно се митологизира токму она за кое може да се најде објективно, стварно оправдување. Во светот на "нестварното" се внесуваат содржини кои без тешкотии можат реално да се принажат и прифатат. Опасноста е јасна: Во виорот на рушењето на митовите, хероите, авторитетите (кој е историски неминовен) ќе бидат "збришани" и реалните пози-

тивни придонеси на овие настани и личности. Во моментот кога долго хранетата авторитарна свест ќе почне да го "притиска" поединецот, тој нема најнапред да се менува себе си, туку ќе посегне кон "деструкција" на авторитетот (воопшто), заедно со сите негови позитивности. Токму оваа појава е премногу евидентна кај нас последниве години. Колку и училиштето придонесува кон неа, се гледа од изложените податоци.

Вториот доминантен белег - патриотизмот, односот кон татковината, е вредност за која не може да се каже дека е премногу застапена, заради тоа што всушност и целиот процес на политичката социјализација стои на некој начин во нејзина функција. Проблемот тука е во начинот на кој до оваа - зацртана и нужна цел - се доаѓа. Овој "начин", како што беше прикажано - изобилува со емоции, но е со многу мали објаснувања, образложувања, користејќи се со содржини кои повеќе наликуваат на проглас или апел. Каков е ефектот од ова најдобро се гледа низ една илустрација од анкетата. Имено, на прашањето: во која земја најмногу би сакале да живеат, скоро сите ученици (над 90%) одговориле дека е тоа Југославија. Навидум поволно, но на прашањето "зошто", сите одговори би можеле да се сведат на: "затоа што е моја татковина", "затоа што сум роден во неа". Евидентно, доколку една "татковина" се сака само заради тоа што поединецот се затекнал (се родил) во неа, а при тоа не може да се најде ниту една причина со која оваа "љубов" се оправдува и ниту една причина заради која оваа земја "заслужува" да биде сакана, тоа значи дека и "патриотизмот" и неговото јакнење

(кои се зацртана цел) немаат своја цврста подлога и можат мошне лесно да бидат разнишани. Поедноставено кажано - ако е фактичката цел на севкупниот процес на политичката социјализација "да го научи" поединецот да ја сака својата заедница", тогаш оваа цел - судејќи по учениците и учебниците - е во голема мера промашена.

Другата негативна димензија на овие "патриотски ориентирани" текстови е што нивната насока води во чист социоцентризам. Основната идеја зад нив не е во тоа дека "се што е наше, е наше заради тоа што е добро", туку напротив, дека "се што е добро е добро заради тоа што е наше". Содржините на овие учебници се вистинска илустрација за една состојба во која - како што вели Хавелка - атрибутите: "поштен", "прав", "добар", "корисен", "пријатен" се синаними кои можат да бидат заменети со атрибутот "наш", додека атрибутите: "непоштен", "невисправен", "лош"... можат да бидат заменети со атрибутот "туѓ".¹⁾

Ваквиот начин на политичко социјализирање неизбежно води во ригидност, догматизам, некритичност, што се појави кои во нашиот официјален вредносен систем секогаш имале негативна конотација. Ова може да има уште понеповолни последици, со оглед на тоа што социоцентризмот лесно се трансформира во етноцентризам и национална нетрпеливост. Стимулирањето на оваа појава, макар и посредно или без намера, е во рамките на еден институционализиран носител на политичката социјализација - недопустиво.

Што се однесува до третата доминантна вредност - капитализмот, може да се каже само тоа дека доколку учебниците се оправдале за "социјализирање преку анти-вредности", ќе било многу поприфатливо ако "непријателите" и противречностите ги зеле од

1) Хавелка Н. (цит. дело, стр 12)

самото југословенско општество (внатре), кои ги има во доволна мера и кои се лесно препознатливи. Капитализмот не може да биде главниот непријател на ова општество, и ученикот тоа мошне лесно ќе го види. Парадоксот е поголем ако се имаат предвид сите денешни компромиси кои со овој "непријател" се прават. Ако тие се реализираат, - од овие учебници би произлегло дека југословенската зедница го решила својот најголем проблем.

Ова бев доминантните белези на политичката социјализација во учебниците од аспект на содржината на вредносната слика. Другата димензија која беше "мерена" се однесува на начинот на кој овие вредности се презентирани. Тука, како што се виде од резултатите, доминира прокламативниот принцип, афирмацијата низ фрази, готови вреднувани "дефиниции", ретко поткрепени со конкретни примери. Тука е најмалку почитуван фактот дека прифаќањето на конотацијата на вредностите, нивната пожелност или негативност, нужно бара поткрепа, образложение, илустрација, особено кога се работи за деца од оваа возраст. Ниту една вредност нема да биде интернализирана само со нејзиното прокламирање, туку единствено во моментот кога детето ќе "разбере" зошто е таа позитивна, пожелна. Односот помеѓу овие два пристапи во учебниците за жал е 1:2 во полза на "прокламациите". Неопходните образложенија се оставени на волјата на наставникот. Во рамки на целиот контекст, полена се кристализираат два фактични "извори" на политичката социјализација во училиштето: авторот на учебникот и наставникот, со своите сопствени видувања, вредности, ориентации. Навистина, премногу простор оставен на индивидуалниот избор (кој не се контролира), што е парадокс, кој може да ја оспори токму институционалната

димензија на училиштето како носител на политичката социјализација.

Се разбира, во учебниците се сретнуваа и неколку позитивни примери на презентирање на вредности (според застапеноста, начинот и сл., како што бев на пример трудот, знаењето и сл., кои бев поединечно претставени), но нивниот број е - спореден со целината - премногу мал за да даде каков и да е препознатлив белог на целосната слика.

Третата димензија се однесува на распореденоста на содржините со кои се изведува политичката социјализација, по одделенија; Доколку се погледне општата (збирната) застапеност, навидум вредностите ги има секаде, со разлики од 5 - 10% (меѓу одделенијата), што не е особено значајна разлика. (Исклучок прават политичките информации кои се малку застапени во првите две одделенија, наспроти последните, што е нормално со оглед на возраста на учениците кои треба да ги "примат".)

Меѓутоа, ако се погледнат поединечно вредностите, паѓа в очи дека во нивната конкретна распореденост, кај најголемиот дел од нив не постои некоја "внатрешна логика". Овој глобален континуитет е всушност само привиден. Причините за ова се должат - како што беше изложено на почетокот - на тоа што со наставните програми се планираат само тематските целини и насоки, но не и вредностите кои во нив треба да дојдат до израз. (Нив ги избира авторот). Распореденоста, според тоа е повеќе резултат на случајност одошто на однапред планирана "стратегија". Периодот на школувањето пак, е премногу голем за да може ученикот да ги "поврзе" вредностите сам, да обезбеди "сопствен" континуитет. Вака дадени, овие резултати

можат да послужат за натамошно истражување на еден проблем кој овде се допира, а тоа е прилагоденоста на презентираниите вредности од аспект на возраста на учениците, што спаѓа во областа на психолошките и педагошките "мерења".

Ова се основните карактеристики на учебниците како инструмент за политичко социјализирање. Доколку овие резултати се стават во контекст на прашањето кое беше поставено во воведот: каква е релацијата на понудените вредности со новонастанатите промени во вредносната сфера и политичкиот живот воопшто, одговорот е во една единствена реченица: Тие се во овој поглед малку употребливи. Нивната "трансформација" ќе бара нешто повеќе од "прилагодување"; ќе бара скоро целосна промена.

..

Останува уште прашањето за политичко-вредносниот систем и политичките ставови на учениците при завршувањето на основното училиште. Се разбира, во нивното формирање учествувале и низа други носители, а големо влијание имаат и индивидуалните особености, така што отсликаниот вредносен модел не е резултат само на делувањето на училиштето. Сепак, паѓа в очи дека при расчленувањето на популацијата од аспект на некои основни социјални обележја (место на живеење, националност, материјална состојба и сл.), нивните одговори сосема малку се разликуваат (воглавно и нема разлики). (Заради тоа и податоците не беа прикажани вкрстено.)

Ова не значи дека ваквите фактори не влијаат врз политичката социјализација, туку дека нивното влијание на оваа возраст не доаѓа до голем израз. Во фазата на "трагање", оваа старосна

група и не може во целост да ја доживее нити својата национална култура ниту својот економски статус (односно статусот на семејството) како релевантен белег за кој ќе ги врзе своите ориентации. Ова воедно го зголемува просторот на делување токму на училиштето. Во прилог на ова говори и високиот степен на кореспондирање на начинот на кој се вредностите презентирани во учебниците и начинот на кој тие се изразуваат кај учениците. Поточно, сепогаш кога вредностите во анкетата беа понудени како прокламации или "фрази" (како што се најчесто давани во учебникот), постоеше огромен степен на позитивна идентификација со нив. Меѓутоа, секое ниво натамошно "расчленување" во конкретни ситуации и примери (кои се во учебниците "дефицитарни"), знатно го редуцираше овој процент. Тоа покажува дека фактички вредностите не се ни приближно усвоени во толкав број, туку дека ученикот едноставно "научил" да ги препознава како позитивни или негативни. На ова ниво, според тоа, повеќе се работи за резултат на "меморирањето" одолго за ефект во политичката социјализација.

Вториот белег на овој модел е неговата изразена хетерогеност. Во ова ниво, тој и не мора да биде врзан за училиштето како носител, туку може да биде и резултат на конкретната општествено-политичка констелација. (Хомогеноста во моделите е можна само како резултат на долгорочно стабилно функционирање на општествено-политичкиот систем, со соодветен одраз и врз стабилноста во вредносниот систем). Ова, несомнено, не е специфично југословенски белези. Почетоците и траењето на толку анализираната општествено-економска криза и "кризата" на вредностите, всушност се совпаѓаат со ~~вкупната~~

вкупниот "живот" (возраст) на овие генерации. Нивната целосна социјализација е остварувана низ постојани трансформации во вредносниот модел и огромна "мобилност" во статусот на одделни вредности во рамки на хиерархиската "вредносна" скала. Сосема логичен резултат на ова е присуството на најразлични ставови и ориентации, не само на ниво на целата популација, туку и кај секој поединец конкретно. Дел од причините за ова е и во фактот што постои огромен јаз меѓу она што ученикот го "чита" и она што во практиката го "гледа". Во пополнувањето на овој јаз, училиштето веќе би можело да даде свој придонес, доколку ги приближи учебниците до стварноста и критички ги процени нејзините објективни противречности. Наместо тоа, овие содржини повеќе се движат во идеално-типски конструкции и модели, одошто во стварни релации (кои ученикот во училиштето ги перцепира). Ова им дава конкретен облик и на неговите искажани ~~важ~~ ставови.

Што се однесува до конкретните ориентации, најнегативната димензија која доаѓа до израз е нагласеното присуство на авторитарност и одредени елементи на етноцентризам. Со вакви доминантни обележја, не може да стане збор за "успешно социјализирана генерација". Дополну повеќе, што денешната таканаречена "демократизација на општеството" истакнува барања за самостојност, ангажираност, толеранција, кои се неспомени со митот за "авторитетот", потчинетоста и националните затварања од било кој вид. Од тој аспект, може да се констатира дека и учениците како и учебниците се целосно неподготвени за овој чекор.

Изложените негативни димензии не се случајно доминантни. Тие се токму првите категории во кои се рефлектираат

споменатите осцилации и пресврти. Познато е дека во моменти на вредносно пореметување, на збунетост при проценувањето на "доброто" и "злото", "пожелното" и "непожелното", на поединецот ќе му биде најлесно да најде прибежиште во "авторитетот", во затварањето од кој и да е вид, особено националното.

Во оваа точка веќе се наметнува и прашањето: во која насока би можела да се одвива "корекцијата" на содржините кои би претставувале основа за политичката социјализација преку училиштето, корекција која со себе носи низа опасности со оглед на констелацијата во која треба да се одвива.

Најнапред, треба да се потсети дека овој момент претставува своевидна "критична точка", во која еден долго години важечки политичко-културен модел ~~индукацијата~~ се руши, но неговите вредности не се спонтано заменуваани со други кои веќе имаат своја подлога. Поточно, тие не се резултат на некаков трансформативен континуитет, туку се едноставно, во еден многу кус период "прогласени" за неважечки, без до крај јасна визија за насоките во кои би требало да бидат заменуваани. Токму во оваа замена и начинот на кој таа ќе се изведува лежи и најголемата опасност содржините да се променат, но негативните ефекти во политичката социјализација да останат, и тоа во следниве неколку димензии:

1. Веќе беше споменато дека она што даваше доминантно негативен белег на наставното градиво, претставуваа предимензионираните политички митови, вредносно хипостазираните политички херои, настан и сл. Јасно е дека со оглед на настанатите промени, во времето кое доаѓа нив, - вака претставени - ќе ги нема. Меѓутоа, супституирањето или прилагодувањето на новонастанатата состојба може да се одвива во еднакво негативна насока. Поконкретно, тоа може да се претвори

во едноставна замена на едни политички митови со други, на едни авторитети, настани и сл. со други, што во СР Македонија конкретно може сосема реално да се очекува. Имено, потиснувањето на националните чувства за сметка на "југословенството", доминацијата на содржини од НОБ и повоената историја како единствено значајни за овој народ - кои веќе јавно се третираат како "грешки" во политичката социјализација, може да се претвори во супституција на ликовите "авторитетите" и настаните, кои од предходните содржини ќе се разликуваат само по хронолошкиот ред во политичката историја. Со тоа би се променил само објектот на вреднувањето, но одновната вредносна насока останува иста: форсирањето на политичката митологија, создавање на зависност на младината од политичките авторитети; ~~При тоа~~ При тоа е помалку значајно што сликата на Тито ќе се замени со сликата на Гоце Делчев - ефектот во политичката социјализација останува ист.

Во оваа смисла, она што може да се извлече како поука од досегашното искуство, и да се постави како приоритетна задача за идната "слика" на учебникот која би доликувала на настаните позитивни промени, претставува: разбивањето на политичката митологија воопшто како и на потребата на поединците својата политичка култура да ја формираат во зависност од политичките авторитети.

Прв чекор во оваа насока би бил: сведување на овие категории во ~~реални~~ нивните реални историски рамки, проследено со соодветната критична ревалоризација.

Вториот чекор е во афирмацијата на сите политички и имплицитивно-политички вредности кои ја дестимулираат појавата на авторитетната свест: почнувајќи од митот за родителот, наставникот, послушноста и сл., па се до преизразената благодарност кон политичките херои, настани и сл., без кои животот на поединецот е сепак можен.

Во оваа смисла, најголем простор би морале да најдат вредностите кои ја афирмираат: критичноста, а активноста, објективноста во проценувањето, самодовербата, желбата да се учествува во политичкиот живот - изградена пред сè на вебата во тоа дека поединецот навистина може да го менува; вредности, кои во досегашните учебници беа скоро отсутни или занемарливи.

2. Втората "иужна "корекција" е во врска со изразената жиди тенденција на учебниците да воспитуваат со тир. "негативна метода" во политичката социјализација, поточно да се насочуваат кон негирањето на негативните вредности наспроти афирмирањето на позитивните. Нако што можеше да се забележи, текстовите изобилуваа со историски, реални или имагинарни "непријатели" (опреметени во: фашистите, капиталистите, приватните сопственици, црквата и сл.). При тоа, проблемот не е во негативната конотација, бидејќи таа е производ на конкретниот политички систем и идеологија од тој период, туку во тоа што нај поединците се стимулира една појавата да ја формираат својата политичка култура не преку сопственитевидувања на палихи политичката стварност, туку преку борба со сè што носи (макар и реален) белег на "непријателско. Не треба посебно да се нагласува колку оваа појава придонесува кон ригидниот, нектитичкиот, агресивниот однос во целина, кој секако не е една од целите на политичката социјализација дури ни во изминатив период.

Според тоа, како и во однос на предходново прашањех же јасно е дека измените не би смеле да се одвиваат во насока на промената на едни непријатели со други (нако веќе денес голем дел од овие категории го изгубија статусот на "непријатели" и виновници?

Напротив, и овде наместо промената на објектот на вреднувањето треба да се променат самите вредности. (Без претензии за давање на какави и да се рецепти за составување на учебници, за илустрација би можеле да се наведат неколку можни "пренасочувања" во оваа смисла: Наместо борбата со фашистите - афирмација на мирот, чија вредност останува позитивна и во рамките на "новата" констелација; наместо "слободата" сватена како ослободување од фашистички, турски и сл. ропства - слободата како слобода и на мислата, говорот и сл.; ~~но прв~~ пред сè, наместо "правдањето" на решенијата во сопствениот политички систем со "слабостите" или неуспесите на "другите" - презентирање на оние вредности кои навистина можат да ја оправдаат својата "позитивност" или прогресивност во рамките на ова општество.)

3. Доколку горе наведените вредности го заземат своето соодветно место, може да се очекува дека и веќе истакнатиот "социоцентризам" со кои изобилуваа анализираните учебници ќе се сведе во своите нужни размери. Имено, јасно е дека тој се јавува и ќе се јавува секаде, независно од општествената или политичката констелација бидејќи ја претставува основната "смисла" на процесот на политичката социјализација, маѓутоа битно е ^{тој} да застане на идејата дека "сè што е наше е добро" и да не продолжи во ставот дека "сè што е туѓо е лошо". Основниот предуслов за ова лежи во една единствена вредност - толерантноста. Толерантноста мора да претставува фундамент во "новата" политичка култура и прво "правило на играта" во која сите останати вредности кои произлегуваат од неа, сами ќе го најдат своето место. Се разбира кога се зборува за толерантноста, не се мисли на тоа дека таа треба "бројно" да биде застапена 10 или 20 пати повеќе, туку дека нејзиниот дух мора да провејува низ севкупните наставни содржини, и пред сè низ самата организација на училишниот живот воопшто. Без нејзино масовно интернализирање

од страна на поединците, илузорно е да се зборува за диктаторски
нивната "демократичност", слободи, права и сл., кои во моментот се
јавуваат како основни цели на политичката социјализација за идните
генерации.

4. Што се однесува до конкретните вредности кои директно
се произведуваат од економскиот и политичкиот систем (самоуправу-
вањето, општествената сопственост, комунистичката партија, армијата
политичките симболи, празници и сл.) за нив не е неопходно да се
даваат никакви прогнози: тие ќе бидат заменуваани или ќе отпаднат
целосно во зависност од нивната реална улога која ќе им биде дадена
во новиот економски или политички поредок (за кој сèуште не можат
да се предвидат сите димензии).

5. Конечно, освен основните насоки во кои би требало да се
одвива политичката социјализација, односно, ресоцијализација, би
можел да се спомене уште една вредност, која веќе се истакнува
како потреба на ова општество, која исто како и толерантноста
еманира низ севкупната вредносна провизија, а која во досегашните
учебници беше скоро целосно изоставена. Се работи за компатицијата,
натпреварот, но не сватен во тесна економска смисла (како потреба-
та за афирмација на оваа вредност произлегува од економската сфера),
и не само во политичка смисла (како нејзиното значење за секое
плуралистичко општество е клучно). Се работи за компетитивност во
сите сфери од човековиот живот, но повторно - не под мотото "да се
уништи другиот", туку како стремеш да се добие нешто повеќе или да
се оправда она што е постигнато. Вака сватена, таа може да претста-
вува и медиум за верификација на и проверка на остварувањето на
низа други вредности - пред сè и на толерантноста со сета своја
мрежа на "сателитски" вредности.

Меѓутоа, најмногу од сè оваа вредност е значајна заради тоа што може да го претставува токму оној конкретен "животен нерв" и стимуланс кој оваа генерација ќе ја "разбуди" од својата (и со ова истражување констатирана) инертност и збунетост, намалувајќи ги едновременно можностите за манипулација со неа, на која младината во вакви околности е особено податлива.

6. Освен овие конкретни барања во ресоцијализацијата низ училиштата која претстои, постои и огромна опасност од непланското, невоедначеното пренесување на политичката култура, во несоодветната валоризација (предимензионирање или игнорирање на одредени вредности). Меѓутоа, реалната опасност е пред сè во стимулирањето на необразложените, "готовите" вредносни прокламации и фрази. Како што истакнува Чимий - "ништо толку не и погодува на манипулацијата, како мислењето кое е навикнато на готови решенија, униформен образец подготвено тврдење".¹⁾

Сè разбира, училиштето не може да биде главен и единствен виновник за секој неуспех во политичката социјализација, но може да се труди да ја неутрализира и намали "вината" на другите носители и фактори во овој процес. Оваа задача пак, ќе биде сватена само тогаш, кога во свеста навистина ќе допре сознанието дека "секогаш општество е толку силно, колку што во него е усвоен определен систем на вредности"²⁾.

1) Чимий в.: "Догма и слобода", Книжевни новине, београд, 1985, с.9

2) Горѓевиќ Ј.: "Училиштето и идејно-моралното воспитување на учениците" - Зборник: "Идејната функција на воспитно-образовната работа во современи услови", Скопје, 1990

Користена литература (абecedна ном.)

1. Baer K., Rescher N.: "Values and Future".- Free Press, NewYork 1969
2. Bender G.J.- "Political Socialization and Political Change" - Western Political Quaterly, XV 1957
3. Brim O., Wheeler S.: "Socialization after Childhood".- Wiley and sons., New York, 1966
4. Cartwright D., Zender A.: "Group Pressures and Group Standards".- Harper, New York, 1960
5. Coleman J.: "Education and Political Culture".- Princeton UP, 1965
6. Ćimić E.: "Dogma i sloboda".- Književne novine, Bg. 1985
7. Dawson R., Prewit K.: "Political Socialization".- Little Brown and Co., Boston, 1969
8. Dennis J.: "Major Problems of Political Socialization Research".- Midwest Journal of Political Science 12, 1968
9. Despot B.: "Samoupravljanje kao alternativna kultura".- "Opredeljenja" 1-2, Bg. 1981
10. "Država i politika" (zbornik).- Sedma sila, Beograd 1968
11. Djordjević J.: "Politička kultura".- Savremenost 1-2 1981
12. Djordjević J.: "Učilišteto i idejno-moralno vospituvanje na učenicite" vo "Idejnata funkcija na vospitno-obrazovnata rabota vo sovremeni uslovi" (zbornik od sovetuvanje) Skopje 1989
13. Easton D., Dennis J.: The Childs Image of Gouverment".- The Annals of the AAPSS, New York, 1965
14. Flere S.: "Obrazovanje za sve".- Duga, Beograd 1973
15. Frenkel B.: "The interaction of Psychological and Social Factors".- Political Science Rewiew, XLVI 1952

16. Giddens A.: "Central Problems in Social Theory", California UP, Berkeley, 1979
17. Goati V.: "Ideologija i društvena stvarnost".- Radnička štampa Beograd 1979
18. Granese A.: "Dijalektika odgoja".-Školska knjiga, Zagreb 1978
19. Gredelj S.: "S onu stranu ogledala".- Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd 1986
20. Greenberg E.: "Political Socialization".- Atherton Press, N.York 1970
21. Gud V., Het P.: "Metodologija socioloških istraživanja".- Vuk Karagić, Beograd, 1966
22. Hadjagić M.: "Politika kulture i samoupravljanje".-Oslobodjenje 1974
23. Havelka N.: "Psihološke osnove grupnog rada".- Naučna knjiga Bg.1980
24. Havelka N.: "Istraživanje vrednosti kod nas".- "Psihologija" 3-4, Beograd 1975
25. Heler A.: "Vrednosti i potrebe",.- Nolit, Beograd 1981
26. Hol K., Lindzi G.: "Teorije ličnosti".- Nolit, Beograd 1983
27. Hyman H.: "Political Socialization".- Glencoe, The Free Press, 1959
28. Hyman H.: "Political Socialization, a Study in Political Behaviour".- Free Press, New York, 1969
29. International Encyclopedia of Social Sciences".- Mc.Millan, Collier New York, 1968
30. Kangrga M.: "Praksa i etika socijalizma".- Kultura 4, 1969
31. Kavanagh D.: "Political Culture".-Mc.Millan Press, New York, 1972
32. Kožul F.: "Politička kultura samoupravljanja".- Svetlost, Sarajevo 197
33. Kožul F.: "Političko ponašanje u suvremenim političkim procesima".- Politička misao 1, 1970
34. Kožul F.: "Politička kultura i političko ponašanje".- Socijalizam 10, 1970

35. Kreč, Kračfeld, Balaki, "Pojedinaac u društvu".- Zavod za udžbenike SR Srbije, Beograd 1972
36. Kvaščev R.: "Razvoj kritičkog mišljenja"
37. Langton K.: "Political Socialization".- Oxford UP, New York, 1969
38. Laswell H.: "Analysis of Political Behaviour".- International Library of Sociology and Social Reconstruction, 1947
39. Linton R.: "The Cultural Background of Personality".- Routledge and Kegan Ltd., London, 1968
40. Lukač G.: "Etika i politika".- Liber, Zagreb, 1972
41. Mc.Dill E.: "Status, Anomia and Political Participation".- American Journal of Sociology LXVIII, 1962
42. Marinković J.: "O razlici između idejnosti, političnosti i partijnosti".- Gledišta 11, 1975
43. Markuze H.: "Represivna tolerancija".- Kultura 4, 1969
44. Marušić A.: "Politička kultura kao faktor društvenog napretka".- Politička misao 1, 1970
45. Matić M.: "Mit i politika".- Radnička štampa, Beograd, 1984
46. Matić M.: "Smisao i unutrašnja konstitucija se gradi na čovjeku".- Savremenost 1-2, 1981
47. Milbrath L.: "Political participation".- Rand McNally and co., Chicago, 1971
48. Miliband R.: "Marxism and Politics".- Oxford UP, 1972
49. Mirić J.: "Interesi i politička kultura".- Politička misao 1, 1970
50. "Nastavna programa i plan za vospitno-obrazovni proces u osnovne škole".- Prosvetno delo, Skopje, 1989
51. Norbeck E.: "The study of personality".- Holt, Rinehart and Winston inc., Houston, 1968
52. Obradović J., Gordun J.: "Socijalizacija: pokušaj integrativnog pristupa".- Sociologija, 1, 1982
53. "Osnovi nauke o društvu" (zbornik).- Rad, Beograd, 1976

54. Pašić N.: "Interesi i politička kultura".- Savremenost 1-2, 1981
55. Pečujlić M.: "Svet mladih i stvarnost društva".- Naše Teme 6, 1982
56. Perry R.: "General Theory of Value".- Harvard UP, Cambridge 1967
57. Podunavac M.: "Politička kultura i politički odnosi".- Radnička štampa, Beograd, 1983
58. Podunavac M.: "Politička kultura i političke institucije".- Savremenost 1-2, 1981
59. "Politička enciklopedija".- Savremena administracija, Beograd 1975
60. "Političko angažovanje u Jugoslovenskom društvu" (zbornik).- NIRO Mladost, Beograd, 1985
61. "Politička sociologija" (zb.).- Radnička štampa, Beograd 1978
62. Popović M. i dr.: "Društveni slojevi i društvena svest".- Centar za sociološka istraživanja, Beograd, 1977
63. "Psihološki rečnik".- Vuk Karagić, Beograd, 1988
64. Puhovski Ž.: "Kultura politike i socijalizam".- Praksis, 1-2, 1972
65. Pye L.: "Political Modernization and Research on the Process of Political Socialization".- IESS, Collier Mc. Millan, New York 1968
66. Pye L.: "Political Personality and Nation Building".- New Heaven Press, 1962
67. Pye L., Verba S.: "Political Culture and Political Development".- Princeton UP, 1965
68. Ranney A.: "Esseys on the Bihevioral Study of Politics".- Illinois UP, Urbana, 1962
69. "Rečnik sociologije i socijalne psihologije".- Informator Zagreb 1977
70. Rot N.: "Socijalna interakcija".- Savez društava psihologa, Beograd, 1980
71. Rot N.: "Osnovi socijalne psihologije".- Zavod za udžbenike SRS, Beograd, 1972
72. Rot N.: "Opšta psihologija".- Zavod za udžbenike SRS, Beograd, 1987
73. Schofield H.: "The Philosophy of Education".- Unwin ed. books, London, 1972

74. Serpel R.: "Uticaj kulture na ponašanje".- Nolit, Beograd, 1978
75. Smailagić N.: "Samoupravljačka demokratija i politička kultura".- Politička misao, 1, 1970
76. Smith B.: "Opinions and Personality".- John Willey, N.York, 1964
77. "Sociološki leksikon", Savremena administracija, Beograd, 1982
78. Supek R.: "Ispitivanje javnog mnjenja".- SNL, Zagreb, 1981
79. Šiber I.: "Socijalna struktura i politički stavovi".- Biblioteka suvremene političke misli, Zagreb, 1974
80. Šušnjić Dj.: "Kritika sociološke metode".- Gradina, 1973
81. Tadić Lj.: "Poredak i sloboda".- Kultura, Beograd, 1967
82. Tanović A.: "Vrednost i vrednovanje".- Sarajevo, 1972
83. "Teorijsko-metodološki osnovi istraživanja vrednosti" (zbornik).- Institut za društveno-ekonomska istraživanja Titograd, 1982
84. Thibaut J., Kelly H.: "The Social Psychology of Groups".- J.Willey ltc New York, 1967
85. Tomić S.: "Vrednosti i politička ponašanja u revoluciji".- Oprede-
ljenja, 1-2, 1981
86. Tomić S.: "Politička participacija i kultura društva".- Politička
misao 1, 1970
87. Tomić S.: "O nekom oznakama političke kulture samoupravljanja".-
Savremenost 1-2, 1981
88. "Vrednosti u socijalističkom društvu" (zbornik).- Rad, Beograd, 1982
89. Vujović M.: "Politička socijalizacija u školi i samoupravljanje".-
Naše Teme 11, 1979
90. Vujović M.: "Politička socijalizacija u porodici".- Naše Teme 1, 1976
91. Wiehe F.: "The Behaviour of the Child in Strange Fields".- Mc.Graw
Hill, New York, 1935
92. Young K.: "Social Psychology".- NewYork Crafts, 1984
93. Zvonarević M.: "Socijalna psihologija".- školska knjiga, Zagreb, 1978
94. Životić M.: "Čovek i vrednosti".- Prosveta, Beograd, 1969

Способ на анализираните учебници

1. "Читанка" за I одд., Г. Делчев.- Просветно дело, Скопје 1987
2. Буквар" за I одд., Г. Делчев, Просветно дело,, 1987
3. Запознавање на природата и општеството"^{за I одд.}, А. Стојановски, Н. Димовски, П. Стојановска, Просветно дело, Скопје, 1988
4. "Читанка" за II одд., Д. Јанушева, В. Вељановски, М. Јанушев,.- Просветно дело, Скопје, 1986
5. "Запознавање на природата и општеството"^{за II одд.}, Н. Секуловски, М. Секуловска.- Просветно дело, Скопје 1987
6. "Читанка" за III одд., О. Синадиновска, М. Синадиновски, З. Мешинковска.- Просветно дело, Скопје, 1987
7. "Запознавање на природата и општеството"^{за III одд.}, Г. Делчев, Н. Делчева, Г. Калан,.- Просветно дело, Скопје 1987
8. "Граматика" за III одд., В. Вељановски, К. Гочкова, Просветно дело, Скопје, 1988
9. "Читанка" за IV одд., М. Синадиновски, О. Синадиновска, М. Јанчевска, Просветно дело, Скопје, 1988
10. "Запознавање на општеството" за IV одд., Н. Димовски, Г. Калан, Б. Ампов и Д. Ставревски,.- Просветно дело, Скопје, 1987
11. "Запознавање на природата" за IV одд., Б. Симоновски, С. Пановски, М. Кушевска.- Просветно дело, Скопје, 1988
12. "Граматика" за IV одд., В. Вељановски, Б. Коцевски,.- Просветно дело, Скопје, 1986
13. "Читанка" за V одд., Д. Гогушевски, Д. Мишковски, В. Вељановски, Просветно дело, Скопје, 1986
14. "Граматика" за V одд., В. Вељановски.- Просветно дело, Скопје, 1988
15. "Историја" за V одд., Б. Драшковик, И. Макен, Просветно дело, 1986
16. "Географија" за V одд., А. Апостолов, Љ. Миланковски.- Просветно дело, Скопје, 1986

17. "Читанка" за VI одд., Б. Кондарко, Г. Сталев,.- Просветно дело, Скопје, 1987
18. "Граматика" за VI одд., Н. Гочкова, В. Вељановски.- Просветно дело, Скопје, 1986
19. "Историја" за VI одд., Ј. Димевски, Б. Чукарски, В. Динумагловски, Просветно дело, Скопје, 1987
20. "Географија" за VI одд., А. Апостолов, Просветно дело, Скопје 1988
21. "Читанка" за VII одд., Н. Узуновска, Н. Гочкова, Т. Саздов, Просветно дело, Скопје, 1986
22. "Граматика" за VII одд., Н. Непевски, Просветно дело, Скопје, 1987
23. "Историја" за VII одд., Р. Динев, Г. Цолев, Ј. Кочанковски, Г. Танковски,.- Просветно дело, Скопје, 1987
24. "Географија" за VII одд., Љ. Милењковски, Д. Ставревски, Просветно дело, Скопје, 1986
25. "Читанка" за VIII одд., Г. Сталев, Г. Болиновски, Просветно дело, Скопје, 1988
26. "Граматика" за VIII одд., Д. Мишковски, Н. Гочкова, В. Вељановски, Просветно дело, Скопје, 1986
27. "Историја" за VIII одд., В. Нушевски, Ј. Димевски, Просветно дело, Скопје, 1987
28. "Географија" за VIII одд., В. Костовски, С. Стојановски,.- Просветно дело, Скопје, 1987

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА УЧЕНИЦИТЕ ОД VIII ОДДЕЛЕНИЕ

(дел од поширокиот прашалник користен во рамки на истражувањето
"Верската поука и социјалните вредности во СР Македонија")

1. Пол

а) женски

б) машки

2. Националност _____

3. Верска припадност

а) _____

б) не припаѓам на ниедна вера

4. Место на живеење

а) село

б) град

5. Занимање на мајка ти _____

6. Занимање на татко ти _____

7. Нанов е твојот успех во училиштето

а) одличен

б) многу добар

в) добар

г) доволен

д) повторувач

8. Дали посетуваш или си посетувал верска поука

а) да

б) не

9. Нолку години си посетувал верска поука

а) _____

б) не сум посетувал никогаш

10. Дали се молиш дома

а) да

б) не

11. Дали постиш за време на некои од верските празници

а) да

б) не

12. Дали одиш во црква (џамија)

а) да

б) не

13. Дали сакаш да одиш во училиште

а) да

б) не

14. Дали веруваш во ова што го учиш во училиште

а) да

б) не

15. Дали ти се допаѓаат учебниците кои ги користиш во училиште

а) да

б) не

16. Дали ти се разбираат учебниците

а) да

б) не

17. Заокружи дали се согласуваш или не со секој од доле наведените ставови:

	се согл.	не се согл.
17. Човекот настанал од мајмун	1	2
18. Во животот мораат да се почитуваат верските норми	1	2
19. Животот без верувањето во Бог (Алах) е безвреден	1	2
20. Оние кои веруваат во Бога (Алах) се позаостанати	1	2
21. Човекот е создаден од Бога (Алах)	1	2
22. Не постои живот по смртта	1	2
23. За секое лошо дело ќе бидам казнет од Бога (Алах)	1	2
24. Жената е рамноправна со мажот	1	2
25. За изборот на брачниот другар решаваат родителите	1	2
26. Местото на жената е во куќата	1	2
27. За бројот на децата во семејството решава мажот	1	2
28. Жената треба да биде вработена како и мажот	1	2
29. Мажот и жената треба да бидат од иста националност	1	2
30. Мажот и жената треба да бидат од иста вера	1	2
31. Монте другари/ки треба да бидат од иста националност	1	2
32. Мојата идна жена (маж) треба да биде од иста националност	1	2
33. Сиромашните луѓе треба да се одбегнуваат	1	2

се согл

не се согл.

34. Сите луѓе треба да бидат подеднакво богати	1	2
35. Во животот е важно да бидеш чесен	1	2
36. Во животот е важно да се покоруваш на божјите закони	1	2
37. Во животот е важно да имаш пари	1	2
38. Во животот е важно да си итар и онаодлив	1	2
39. Во животот е важно да си ценет и да имаш углед	1	2
40. Човек треба да го прави само она што мнозинството луѓе го прават	1	2
41. Човек треба да ги жртвува своите интереси и желби за доброто на заедницата	1	2
42. Човек треба да и биде верен исклучиво на својата нација	1	2
43. Човек мора да биде послушен без оглед дали е тоа спротивно на неговите желби	1	2
44. Ние мораме да се чувствуваме подеднакво Југословени и припадници на сопствената нација	1	2
45. Во нашата земја мора да се воведат строг ред и дисциплина	1	2
46. Самоуправувањето е најчовечкиот систем на светот	1	2
47. Работниците не мораат да самоуправуваат. Важно е да постои еден уман и цврст водач	1	2
48. Самоуправувањето е најправедниот систем	1	2
49. Трудот е задоволство. Среќен сум кога рдам работам	1	2
50. Важно е да се заработат повеќе пари, без оглед дали при тоа се лаже или краде	1	2

51. Трудор е нужно зло и треба да се одбегнува ако е тоа можно	1	2
52. Учењето е глупост. Тоа никому не му помогнало	1	2
53. Нога ќе пораснам ќе бидам член на Сојузот на комунистите	1	2
54. Комунизмот е замислица. Никогаш нема да ги прифатам неговите идеи.	1	2
55. Фабриците, продавниците, хотелите и сл. можат да бидат и приватни	1	2
56. Да бидеш приватен сопственик (газда) е нехумано	1	2
57. Служењето на воениот рок е понижување	1	2
58. Југославија ќе пропадне ако нема војска	1	2
59. Служењето на воениот рок е чест и гордост	1	2
60. Мирот е најголемото богатство на светот	1	2
61. Југославија може да започне и војна ако е тоа потребно за некои најзини цели	1	2
62. Другите народи можат и да се поробуваат	1	2
63. Црците треба да им служат на белците	1	2
64. Сите народи во светот се еднакви	1	2
65. Сите народи и народности во Југославија се рамноправни	1	2
66. Нои другите народи треба да се биде претпазливи, дури и ако ти се пријатели	1	2
67. Во која земја најмногу би сакал да живееш		
68. Зошто?		